UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL ISTORIA ROMÂNILOR, UNIVERSALĂ ȘI ARHEOLOGIE

CU TITLU DE MANUSCRIS
C.Z.U. 373.(478) (091) 373.5 (478) (091)

GULICA ILIE

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ȘI SECUNDAR ÎN BASARABIA (MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA–ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA)

611.02 – ISTORIA ROMÂNILOR (PE PERIOADE)

Teză de doctor în istorie

Conducător științific: PALADE GHEORGHE, dr., conf. univ.
Consultant științific: GUMENÂI ION, dr. hab., conf. univ.
Autor: GULICA ILIE

Chișinău, 2023

© GULICA Ilie, 2023

CUPRINS

ADNOTARE **4**
ANNOTATION **5**
АННОТАЦИЯ **6**
LISTA ABREVIERILOR **7**
INTRODUCERE **8**
1. INSTRUCȚIUNEA PUBLICĂ ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE **15**
1.1. Istoriografia învățământului primar și secundar 15
1.2. Sursele istorice 28
1.3. Concluzii 35
2. POLITICA REGIMULUI ȚARIST ÎN DOMENIUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN BASARABIA (MIJL. SEC. AL XIX-LEA – ÎNC. SEC. AL XX-LEA) **37**
2.1. Imperialismul rus și impactul unirii Principatelor Române asupra educației românilor de la est de Prut (1866–1900) 37
2.2. Mutațiile revoluționare din 1905 și tentativele de predare în limba română 48
2.3. Concluzii 57
3. ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR **59**
3.1. Legislația învățământului primar și tipurile de școli 59
3.2. Campania de deschidere a școlilor ministeriale 66
3.3. Reușita elevilor moldoveni în școlile primare rusești 90
3.4. Concluzii 107
4. ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR **109**
4.1. Legislația și programele învățământului gimnazial 109
4.2. Evoluția învățământului secundar 120
4.3. Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar 132
4.4. Concluzii 139
5. CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI **141**
BIBLIOGRAFIE **144**
ANEXE **154**
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII **165**
CURRICULUM VITAE **166**

ADNOTARE

Autor: Ilie GULICA

Structura tezei: Introducere, patru capitole, concluzii generale, bibliografie din 133 de titluri, 153 de pagini, *Anexe*.

Cuvinte-cheie: Imperiul Rus, Basarabia, perioada țaristă, Ministerul Instrucțiunii Publice, Circumscripție de Învățământ, Direcția Școlilor Populare, Consiliul Eparhial Școlar, politică, educație, rusificare, școală populară, școală parohială, școală elementară, școală de zemstvă, școală județeană, școală ministerială-model, progimnaziu, gimnaziu.

Domeniul de studiu: Istoria Românilor.

Scopul lucrării este studierea evoluției instrucțiunii publice în Basarabia într-un cadru complex: acțiunile autorităților rusești în domeniul instrucțiunii publice rusești în condițiile eforturilor de omogenizare etnică și de proclamare a statului român modern. În același timp, urmărim să evaluăm impactul rusificării asupra analfabetismului copleșitor dintre Prut și Nistru într-un mediu rural aflat sub influența covârșitoare a tradiției.

Obiectivele tezei rezidă în analiza istoriografiei problemei și a izvoarelor utilizate; cercetarea politicii regimului țarist în domeniul educației în Basarabia în condițiile modernizării instituțiilor Imperiului Rus; investigarea campaniei de deschidere a școlilor populare în calitate de instrument principal de asimilare lingvistică; examinarea învățământului secundar rusesc în Basarabia în calitate de mediu menit să plăsmuiască noile elite ale guberniei.

Noutatea științifică consistă în identificarea obiectivelor politice pentru sistemul educațional rusesc în Basarabia, în stabilirea instrumentelor juridice menite să constrângă etnicii români să își dea copiii la școală, în condițiile absenței învățământului primar obligatoriu, în identificarea tipului optim de școală pentru rusificarea etnicilor români. Examinând instrumentele didactice, am stabilit că autoritățile școlare și cele ecleziastice rusești au încurajat folosirea alfabetului laic rusesc pentru limba română, au interzis folosirea cuvintelor de origine latină, insistând pe caracterul diferit al limbii băștinașilor de cea vorbită în dreapta Prutului.

Importanța teoretică a lucrării constă în prezentarea, în contextul studiilor interdisciplinare și pluridisciplinare, a unui cadru teoretic și metodologic prin care am vrut să prezentăm istoria școlii rusești în Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea.

Valoarea aplicativă a lucrării decurge din actualitatea și noutatea acesteia pentru limitele spațiului propus, teritoriul dintre Prut și Nistru, deoarece contribuie nu doar la reconstituirea faptelor istorice din regiune, ci și la aprecierea culturii școlii și, prin urmare, la explicarea derapajului în dezvoltarea social-economică și a instituțiilor democratice.

Aprobarea rezultatelor. Tematica tezei a intrat în atenția autorului în perioada studiilor de licență, a constituit subiectul mai multor articole și comunicări la conferințe și simpozioane naționale și internaționale.

ANNOTATION

Author: Ilie GULICA

Topic: Primary and secondary education in Bessarabia (mid-19th-early 20th century), doctoral thesis in history, Chisinau, year of preparation 2023.

Structure of the thesis: Introduction, four chapters, general conclusions, bibliography of 133 titles, 153 pages, Appendices.

Keywords: Russian Empire, Bessarabia, Tsarist period, Ministry of Public Instruction, Education Constituency, Directorate of Popular Schools, Diocesan School Council, education, Russification.

Field of study: History of the Romanians.

The paper aims to study the actions of the Russian authorities in the field of Russian public instruction as a reaction to the proclamation of the modern Romanian state. At the same time, we aim to establish the impact of Russification on the overwhelming illiteracy between the Prut and Dniester in the conditions of a rural environment under the overwhelming influence of tradition.

The objectives of the thesis reside in the analysis of the historiography of the problem and the sources used; the investigation of the movement to open folk schools as the main instrument of linguistic assimilation; the examination of Russian secondary education in Bessarabia as an environment intended to mold the new elites of the governorship.

The scientific novelty consists in the reconstitution of the legal instruments intended to constrain ethnic Romanians to send their children to school in the context of the absence of compulsory primary education, in the identification of the optimal type of school for the Russification of ethnic Romanians, as well as in the analysis modern methods of teaching the Russian language.

The theoretical importance of the paper consists in the presentation of a theoretical and methodological framework through which we wanted to present the history of the Russian school in Bessarabia in the middle of the 19th century - the beginning of the 20th century.

The applicative value of the work contributes not only to the reconstruction of the historical facts in the region, but also to the appreciation of the school culture and, therefore, to the explanation of the slippage in the social development economic and democratic institutions.

Approval of results. The topic of the thesis came to the attention of the author during his undergraduate studies, it was the subject of several articles and communications at national and international conferences and symposia.

АННОТАЦИЯ

Автор: Илие ГУЛЬКА

Тема: Начальное и среднее образование в Бессарабии (середины XIX–начала XX века), докторская диссертация по истории, Кишинёв, год подготовки 2023.

Структура диссертации: введение, четыре главы, общие выводы, библиография из 133 наименований, 153 страниц, Приложения.

Ключевые слова: Российская империя, Бессарабия, царский период, Министерство народного просвещения, Образовательный округ, Дирекция народных училищ, Епархиальный училищный совет.

Область исследования: История румын.

Цель работы заключается в исследовании эволюции народного просвещения в Бессарабии в комплексном контексте, который включает в себя следующие аспекты: действия российских властей в сфере русского народного просвещения как реакцию на провозглашение современного румынского государства. При этом мы намерены установить влияние русификации на преобладающую безграмотность между Прутом и Днестром в условиях сельской среды под подавляющим влиянием традиций.

Для достижения данной цели нами были поставлены следующие ***задачи:*** анализ историографии проблемы и использованных источников; исследование открытия народных школ как основного инструмента языковой ассимиляции; изучение русского среднего образования в Бессарабии как среды, предназначенной для формирования новой элиты губернии.

Научная новизна в создании правовых инструментов, призванных принудить этнических румын отдавать детей в школу в условиях отсутствия обязательного начального образования, в выявлении оптимального типа школы для русификации этнических румын, а также в анализе современных методов обучения русскому языку.

Теоретическая значимость работы заключается в представлении теоретико-методологического аппарата, через который мы хотели показать историю русской школы в Бессарабии середины XIX–начала XX века.

Прикладная ценность работы обусловлена её актуальностью и новизной для данных пространственных границ, территории между Прутом и Днестром, что способствует не только реконструкции исторических фактов в регионе, но и оценке культуры школы в Республике Молдовы.

Утверждение результатов. Тема диссертации привлекла внимание автора ещё во время учебы на программе лицензиата. Ей было посвящено несколько статей и выступлений на национальных и международных конференциях и симпозиумах.

LISTA ABREVIERILOR

ANA DGAN – Agenția Națională a Arhivelor Direcţia Generală Arhiva Naţională

d. – dosar

f. – filă (de dosar)

F. – fond (de documente)

inv. – inventar (de arhivă)

p. – pagină

vol. – volum

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Problematica instrucțiunii publice de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea rămâne în actualitate atâta timp cât peisajul școlii țariste este dominat de demersuri marcate de contemporaneitate, și nu de sursele istorice. Analiza comparată a documentelor de arhivă publicate și a memoriilor responsabililor școlari dezvăluie elementele inedite ale politicii autorităților țariste legate de asimilarea etnică și lingvistică a etnicilor români.

Un tablou cât mai fidel al instrucțiunii publice rusești poate să fie realizat doar printr-o cercetare confruntată a legislației educaționale rusești cu conjunctura externă și realitățile socio-culturale interne ale Imperiului Rus. De asemenea, este imperioasă studierea recuzitei autorităților ruse aplicată în domeniul educației și identificarea măsurilor de inspirație locală și a celor preluate din experiența structurilor imperiale occidentale. În același timp, se impune o evaluare a impactului Unirii Principatelor Române și a rațiunilor politicii imperiale interne asupra acțiunii de omogenizare prin școală în stânga Prutului.

Explicarea atitudinii negative a populației băștinașe față de școala rusească va contribui la elucidarea culturii școlii în cadrul comunității românești de la est de Prut, care, ca orice societate agricolă sau rurală, nu vedea cartea ca pe *un instrument de îmbunătățire a traiului*. În aceste condiții, o investigare a comportamentului populației majoritare din Basarabia față de instituțiile educaționale rusești efectuată în comparație cu poziția celorlalte comunități etnice conlocuitoare – germanii, polonezii, evreii etc. – poate să ducă la identificarea factorilor care au determinat analfabetismul masiv al etnicilor români dintre Prut și Nistru.

Actualitatea temei mai consistă deopotrivă în studierea atitudinii etnicilor români atât față de învățământ, cât și față de copiii lor, în comparație cu același subiect la alte etnii. Cunoașterea evoluției învățământului secundar rusesc în Basarabia Epocii Moderne va contribui la elucidarea obiectivului autorităților ruse de a plăsmui o nouă elită basarabeană, care trebuia să fie, obligatoriu și invariabil, rusească și rusificată.

Scopul lucrării. Drept scop ne-am propus să studiem evoluția instrucțiunii publice în Basarabia în perioada mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea într-un cadru complex: acțiunile autorităților rusești în domeniul instrucțiunii publice rusești în Basarabia drept reacție la proclamarea statului român modern, precum și acțiunile Sankt-Petersburgului în gubernia Kiev în contextul Insurecției poloneze (1863–1864). În același timp, urmărim să stabilim impactul rusificării asupra analfabetismului copleșitor dintre Prut și Nistru în condițiile unui mediu rural aflat sub influența covârșitoare a tradiției, pornind de la teza că nivelul de

alfabetizare a unei societăți este determinat de gradul ei de urbanizare, de tipurile de angajare și de venituri.

Obiectivele tezei. Pentru a ne atinge scopul, am pornit de la următoarele obiective:

- analiza istoriografiei problemei și a izvoarelor utilizate;
- cercetarea politicii regimului țarist în domeniul educației în Basarabia în contextul consolidării instituțiilor moderne ale Imperiului Rus;
- investigarea mișcării de deschidere a școlilor populare în calitate de instrument principal de asimilare lingvistică în condițiile absenței învățământului primar și obligatoriu;
- examinarea învățământului secundar rusesc în Basarabia în calitate de mediu menit să plăsmuiască noile elite ale guberniei.

Metodologia cercetării. Pentru realizarea scopului cercetării propuse, au fost utilizate o serie de metode, precum: critică, istorico-comparativă, statistică, sistemică, empirică, particularizarea și generalizarea, inducția, analogia, deducția ș.a. În descrierea faptelor istorice importante a fost respectat principiul *cauză–efect*. A fost aplicată metoda comparativă cu precădere pentru a studia evoluția instrucțiunii publice la celelalte comunități etnice din Imperiul Rus. Drept principii au fost aplicate: principiul obiectivității, principiul cronologic și al nepărtinirii, cu atât mai mult cu cât tema abordată nici nu poate fi cercetată altminteri. Metodele utilizate și-au atins scopul, au contribuit la realizarea obiectivelor propuse, ceea ce a făcut ca finalizarea cercetării să se încheie cu concluzii și recomandări. Acestea au rolul să pună în valoare rezultatele la care s-a ajuns și să elimine necunoscutele din evoluția învățământului de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea în Basarabia.

Ipoteza de cercetare. În urma analizei istoriografiei la tema investigată și a surselor istorice, am formulat ipoteza de cercetare pornind de la prezumția că, după proclamarea statului modern român, autoritățile rusești au intensificat măsurile aplicate în scopul anihilării tendințelor de reîntregire națională la românii basarabeni, de revenire a Basarabiei la România. În acest scop, țarismul, imitând construcțiile imperiale occidentale, a transformat instrucțiunea publică în principalul vehicul de propagandă. Mai exact, responsabilii de educație au recurs la o panoplie extinsă de metode din domeniul educației, concertate cu reforme în domeniul social, administrativ și militar, urmărind o omogenizare, *conștientă* și *rapidă*, a localnicilor cu *masa imensă a poporul rus*. Deși populația românească din Basarabia și-a păstrat limba, obiceiurile și tradițiile, admitem că politica de omogenizare rusească a atins anumite rezultate în ceea ce privește izolarea imaginară a etnicilor români față de conaționalii lor de la vest de Prut.

Noutatea și originalitatea științifică. Pe baza documentelor oficiale, în special în baza celor inedite, am demonstrat că regimul țarist a promovat prin intermediul școlilor o politică de asimilare lingvistică a basarabenilor. Lucrarea de față relevă deosebiri între obiectivele sistemului educațional rusesc pentru guberniile din interiorul Imperiului Rus și cele ale unităților administrative situate la periferia acestuia, în cazul nostru, regiunea (1818–1873) și gubernia Basarabia (1874–1917). În interiorul imperiului, școala rusă avea misiunea să transmită cunoștințe elevilor, de vreme ce în unitățile administrative naționale, de la periferie, inclusiv în Basarabia, instrucțiunea publică trebuia să asimileze populațiile alogene. Responsabilii școlari au identificat tipul optim de școală pentru rusificarea etnicilor români din *județele centrale ale Basarabiei* – școala ministerială-model – și au deschis, în 1876–1886, între Prut și Nistru, mai multe instituții de acest tip decât în orice altă parte a imperiului. În același timp, responsabilii de educație au folosit o metodă modernă de predare a limbii ruse, *americană*, în școlile primare și au stabilit termenul minim suficient de studii pentru ca un elev moldovean să învețe limba rusă. Autoritățile școlare și cele ecleziastice rusești au încurajat folosirea alfabetului civil rus pentru limba română, au interzis folosirea cuvintelor de origine latină și au insistat pe caracterul diferit al limbii locuitorilor de la est de Prut de cea vorbită în vestul acestui râu. Lucrarea pune în circuitul academic surse de arhivă care completează tabloul general al instrucțiunii publice rusești în Basarabia plăsmuit de către documentele oficiale.

Problema științifică soluționată constă în cercetarea critică a materialului accesibil privind evoluția instrucțiunii publice rusești în Basarabia, precum și a impactului acesteia asupra etnicilor basarabeni în perioada studiată (mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea). Acest fapt a permis punerea în circuitul academic a unor informații inedite despre obiectivele instrucțiunii publice rusești în Basarabia. Mai exact, sursele de arhivă folosite dezvăluie strategia autorităților pentru dezvoltarea unei infrastructuri școlare, în care școala ministerială-model de două clase avea rezervat rolul de vârf de lance pentru asimilarea lingvistică, *conștientă și rapidă*, a etnicilor români dintre Prut și Nistru. Indiferent de evoluția regimului politic și de tipurile de școli care au completat infrastructura educațională în Basarabia, școala ministerială, datorită duratei de studii și metodei moderne de predare a limbii ruse, a rămas instituția de învățământ potrivită pentru a transforma etnicii români în vorbitori de rusă. În același timp, lucrarea explică fenomenul analfabetismului masiv răspândit în mediul etnicilor români, demonstrând că această trăsătură este specifică tuturor culturilor rurale și că rusificarea a accentuat influența lumii rustice.

Importanța teoretică a lucrării constă în prezentarea, în contextul studiilor interdisciplinare și pluridisciplinare, a unui cadru teoretic și metodologic bazat pe continuitatea factologică, cronologică și diacronică, urmând calea istoriei sociale și a mentalităților, puțin explorată până la momentul actual, cu precădere pentru perioada țaristă. Am dorit astfel să oferim publicului puncte de reper în evoluția școlii rusești în Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea. Totodată, studiul de față deschide perspective în domeniul cercetării atât istorice, cât și interdisciplinare – istoria mentalităților, studiul antropologic etc. În general, lucrarea reprezintă o sinteză a contextului social-politic din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea în diversele lui aspecte.

Valoarea aplicativă a lucrării decurge din actualitatea și noutatea acesteia pentru limitele spațiale propuse, adică teritoriul dintre Prut și Nistru, deoarece contribuie nu doar la cunoașterea evoluției instrucțiunii publice rusești din regiune, ci și la atestarea nivelului de civilizare a etnicilor români din Basarabia și evaluarea culturii școlare a acestora în raport cu cea a minorităților etnice conlocuitoare, în special germanii și evreii, cele mai alfabetizate comunități din regiune. Demersul nostru consolidează ideea că alfabetizarea nu constituie un fenomen izolat, ci un factor fundamental, care determină evoluția tuturor aspectelor vieții social-economice și politice a unei societăți. Pe de o parte, rezultatele lucrării ar putea să constituie piste de plecare pentru alte aspecte ale istoriei sociale, precum a mentalității și reprezentărilor vieții private, a universului familiei basarabene, a moravurilor și *loisirului* etc. Elucidarea tuturor acestor aspecte este imperioasă pentru o imagine integrală și cât mai obiectivă cu putință a trecutului istoric de la mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea. Pe de altă parte, în contextul aprofundării studierii istoriei educației de orice fel din Republica Moldova în cadrul universitar, teza de față poate fi folosită drept suport didactic la cursul de Istorie Modernă a Românilor și la cursurile studenților de la pedagogie. Lucrarea oferă deopotrivă posibilitatea de a introduce pe viitor noi segmente de cercetare în domeniul istoriei educaționale a Basarabiei.

Aprobarea rezultatelor ştiinţifice. Rezultatele ştiinţifice ale cercetării au fost expuse şi aprobate în cadrul a șapte conferinţe internaţionale: *Strategii și practici de rusificare aplicate în școala rusă din Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX),* Conferința Științifică Internațională „Basarabia–1812. Problemă națională, implicații internaționale”[1];

[1] *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale 14–16 mai 2012,* Chișinău–Iași. Coordonatori: prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 663–675.

Imaginea elevului basarabean în instituțiile de învățământ secundar rusești (mijlocul secolului secolului XIX–începutul secolului XX), Conferința Științifică Internațională *Centenar Sfatul Țării*, 1917–2017[2]; *Ortodoxizarea instrucțiunii publice rusești în Basarabia (1884–1914),* Conferința științifică cu participare internațională *Educație și viață spirituală în Basarabia. Tradiții și perspective,* Chișinău, 1–3 octombrie 2015[3]; *Reacții ale cercurilor imperiale rusești la construcția statului modern român (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX),* Sesiunea internațională de comunicări științifice a doctoranzilor în istorie, Ediția a XIX-a, *Istorie Locală – Istorie Globală. Provocări istoriografice contemporane,* 19–20 octombrie 2019, Cluj-Napoca[4]. Rezultatele cercetărilor au fost publicate în reviste de specialitate din Republica Moldova și România. Dintre cele care se referă la tematica tezei menționăm: *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*[5]; *Reușita elevilor moldoveni în școlile primare ruse din Basarabia (anii 60 ai secolului XIX–începutul secolului XX)*[6]*; Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar în Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX)*[7]*; Considerații privind literatura didactică basarabeană în anii 30–60 ai secolului XIX*[8]*, Învățământul primar rus în Basarabia. Mișcarea de deschidere a școlilor rurale (1862–1884)*[9].

Sumarul compartimentelor tezei. Teza de doctorat a fost elaborată în conformitate cu cerințele Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare. În Introducere sunt prezentate actualitatea și importanța temei abordate, sunt indicate scopul și obiectivele tezei, noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării,

---

[2] *Centenar Sfatul Țării 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale Chișinău, 21 noiembrie 2017,* Coordonatori: prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, prof. univ. dr. Ioan Bolovan, conf. univ. dr. hab. Gheorghe Cojocaru, Chișinău, 2017, p. 233–243.

[3] Conferința științifică cu participare internațională *Educație și Viață Spirituală în Basarabia. Tradiții și perspective.* Coordonatori: conf. univ. dr. Ion Gumenâi; preot, conf. univ. dr., Octavian Moșin, p. 138.

[4] *Civilizație, Cultură*, Școala doctorală de teatru și film, *Sesiunea internațională de comunicări științifice a doctoranzilor în istorie*, Ediția a XIX-a, *Istorie Locală – Istorie Globală. Provocări istoriografice contemporane,* 19–20 octombrie 2019, Cluj-Napoca.

[5] Ilie Gulica, *Învăţământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul ţarist (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX),* în „Studia Universitatis Moldaviae", 2015, nr. 4 (84), Seria „Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009 p. 117–123.

[6] Ilie Gulica, *Reuşita elevilor moldoveni în şcolile primare ruse din Basarabia (anii 60 ai secolului XIX–începutul secolului XX),* în „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 2 (102) aprilie–iunie 2015, Chișinău, 2015, p. 48–60.

[7] Ilie Gulica, *Predarea istoriei în instituţiile de învăţământ secundar din Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX),* „Studia Universitatis Moldaviae", 2016, nr. 10 (100), Seria „Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009 p. 119–127.

[8] Ilie Gulica, *Considerații privind literatura didactică basarabeană în anii 30–60 ai secolului XIX,* în „Destin românesc. Revistă de istorie și cultură", 2010, An V (XVI), nr. 3–4, (67–68), p. 79–90.

[9] Ilie Gulica, *Învăţământul primar rus în Basarabia. Mişcarea de deschidere a şcolilor rurale (1862–1884),* în „Destin românesc. Revistă de istorie și cultură", 2015, An. 10, Nr 2. p. 24–39.

precum și sumarul compartimentelor tezei. Lucrarea conține: adnotări în limbile română, rusă și engleză; introducere, un capitol metodico-istoriografic și trei capitole, împărțite, la rândul lor, în subcapitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie, anexe și CV-ul autorului.

În Capitolul I, *Instrucțiunea publică rusească în Basarabia mijlocul secolului al XIX-lea– începutul secolului al XX-lea în sursele istorice,* au fost analizate discursul istoriografic și izvoarele documentare pe care le-am folosit la elaborarea lucrării. Intenția noastră este să prezentăm sursele istorice, diferite ca subiect, importanță, autori și valoare.

În Capitolul II a fost elucidată politica regimului țarist în domeniul instrucțiunii publice în Basarabia. A fost acordată o atenție specială proclamării statului modern român și au fost identificate acțiunile Imperiului Rus pentru a izola Basarabia de tendințele moderne democratice demarate în dreapta Prutului, precum și pentru a preveni eventualele mișcări *separatiste* / *unioniste* în stânga Prutului. Autoritățile rusești au interzis treptat și pe ascuns predarea limbii române în instituțiile de învățământ, urmărind evitarea unei rebeliuni în masă, practică atestată și în guberniile populate de etnici ucraineni. Au fost analizate circumstanțele în care autoritățile locale au fost invitate să contribuie la extinderea infrastructurii școlare. La sfârșitul secolului al XIX-lea, autoritățile responsabile de educație, asumându-și eșecul unei rusificări rapide și conștiente, au cooptat Zemstva Gubernială a Basarabiei la dezvoltarea rețelei școlare în județele populate în majoritate de români – Hotin, Soroca și Bălți.

Capitolul III reconstituie peisajul mișcării de deschidere a școlilor populare rusești între Prut și Nistru, campanie însoțită de închiderea școlilor parohiale în care se preda în românește și de eliminarea datelor despre știutorii de carte *moldovenească* din statisticile oficiale. În paralel, am reperat instrumentele juridice care aveau drept scop să oblige locuitorii satelor basarabene să își dea copiii la școală. A fost identificat de asemenea tipul de școală și termenele de studii folosite de autoritățile ruse pentru rusificarea elevilor moldoveni, precum și metodele didactice pentru studierea corectă a limbii ruse. Același compartiment abordează reușita elevilor români în școlile populare rusești, explicând nivelul redus de însușire raportat la alte etnii. Sursele de arhivă scot în vileag atitudinea populației locale față de învățătorul rus și a acestuia față de localnici. Se știe că ostilitatea dintre părinți și învățători este o trăsătură firească apărută odată cu instituirea instrucțiunii publice în statele naționale, însă în structurile imperiale raporturile respective se caracterizează printr-o anumită violență.

Capitolul IV este dedicat învățământului secundar rusesc în Basarabia, de la deschiderea primei instituții de învățământ secundar laic – în 1833. Acest compartiment relatează evoluția numărului general de elevi în instituțiile de învățământ secundar și ponderea elevilor moldoveni.

Am examinat și reconstituit imaginea elevului moldovean în cadrul progimnaziilor și gimnaziilor și felul în care era tratat acesta în raport cu colegii săi. De asemenea, în același compartiment este examinată reușita elevilor moldoveni în comparație cu colegii lor evrei și ruși și factorii care au încurajat etnicii români din Basarabia să se considere etnici ruși. În același capitol, au fost studiate metodele de predare a istoriei, conținuturile instrumentelor didactice, precum și imaginea românilor și României în aceste manuale. Drept încheiere, lucrarea cuprinde concluziile și recomandările care au rezultat din studiul evoluției învățământului primar și secundar în Basarabia în perioada mijlocul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea.

1. INSTRUCȚIUNEA PUBLICĂ ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE ȘI ÎN SURSELE ISTORICE

1.1. Istoriografia învățământului primar și secundar

Problema instrucțiunii publice rusești în Basarabia a constituit un câmp de cercetare istorică începând cu perioada țaristă. Interesul științific pentru educația rusească în Basarabia se explică prin importanța acestui domeniu pentru autoritățile Imperiului Rus. Asupra studiilor cu caracter general sau tematic, apărute în această perioadă, ne vom referi în paginile ce urmează. Chiar dacă unele dintre aparițiile editoriale cu pricina nu abordează subiectul educației decât tangențial, analiza contextului politic și a perioadei publicării lor contribuie esențial la elucidarea problemei.

Istoriografia țaristă. Doctrina naționalismului rusesc, cu un impact covârșitor asupra istoriografiei țariste, se întemeiază pe teoria tipurilor cultural-istorice, elaborată în 1869 de panslavistul N.Ia. Danilevski. Potrivit acestuia, popoarele, ca și oamenii, se maturizează, îmbătrânesc și mor. O persoană inconștientă, preciza el, nu poate să fie nici individuală și nici națională. Prin urmare, este imposibil să o lipsești de trăsăturile sale distinctive. Conform afirmațiilor acestui *mare gânditor rus*, dacă o națiune aflată într-o fază de dezvoltare este cuprinsă de alta, care și-a început dezvoltarea politică, prima este absorbită de cea din urmă. Și asta deoarece, continuă el, poporul mai *puternic* nu își poate opri dezvoltarea din motiv că îi apar în cale popoare *înapoiate*[10].

Pompei Batiușkov[11] este, la rândul său, un naționalist rus, care a dat de departe tonul scrisului istoric țarist despre trecutul interfluviului pruto-nistrean. De altminteri, din punct de vedere strict istoriografic, volumul scos de funcționarul împătimit de monumentele rusești în regiune plasează tezele ideologice ale panslavistului N.Ia. Danilevski deasupra faptelor istorice. Demersul fostului epitrop al Circumscripției de Învățământ Vilno reprezintă un manifest despre trecutul *rusesc* al părților din nord-vestul și sud-vestul Imperiului Rus – Holmskaia Rusi (regiune istorică a Rusiei, aflată în stânga râului Bugul de Vest, orașul principal al acesteia fiind Holm (în prezent, Chełm)), Volînia; *Bielorusia, Lituania, Podolia* și *Basarabia*. Scoasă în grabă, după decesul lui Batiușkov, alcătuitorii au înjghebat un discurs alambicat și inconsecvent. Ei pretind, pe de o parte, că livrează *adevărul absolut*, dar, pe de altă parte, susțin că sunt departe de gândul de a prezenta *istoria completă și pe deplin adevărată* a Basarabiei rusești. Pe deasupra,

---

[10] И.Я. Данилевский, *Россия и Европа, Древнее и современное,* Москва, 2002, p. 233.

[11] *Бессарабія. Историческое описание. Съ высочяйшего соизволенія издано при Министерствъ Внутренних Дел. Посмертный выпускъ историческихъ изданій П.Н. Батюшкова. Съ 3-мя фототипіями, 53-мя гравюрами и картой.* С-Петербургъ, 1892.

redactorul invocă *breşele factologice, caracterul probabil al unor situaţii şi concluzii, care îmbie la erori*. Editorul recunoaște pe șleau că nu știe sursele românești.

Cu toate acestea, compartimentul despre perioada de după Războiul Crimeii (1853–1856) este foarte important pentru a explica acțiunile guvernului rus adoptate în domeniul instrucțiunii publice. În primul rând, autorul acestei părți denunță *pericolul românizării* odată cu proclamarea statului modern român și *propaganda* colportată de pe teritoriul Basarabiei *româneşti*. În al doilea rând, reocuparea părții de sud a Moldovei de Răsărit reprezenta nu doar o *obligaţie morală*, după cum este calificată de oficialii ruși, ci, mai curând, o garanție a politicilor de izolare a etnicilor români de conaționalii lor de peste Prut și a omogenizării lor *rapide* și *conştiente*. În cele din urmă, demersul înveteratului naționalist divulgă rolul prioritar acordat învățământului și bisericii în rusificarea *judeţelor centrale* ale spațiului dintre Prut și Nistru. Redactorii insistă pe teza conform căreia etnicii slavi – maloruşii și velicoruşii – ar fi reprezentat elementul etnic majoritar în Basarabia, afirmație susținută obsedant în decursul perioadei țariste: „Fără îndoială că, pe vremuri, populația rusească din regiune era copleșitoare. O parte considerabilă a populației ruseşti în Basarabia a fost românizată drept urmare, pe de o parte, a dominației politice îndelungate a românilor în regiune și a autoizolării lor naționale și flexibilității, iar pe de altă parte, a maleabilității relative și cedării (calități proprii – *n.n.*) populației ruseşti”[12].

Un studiu definitoriu pentru istoriografia țaristă și, așijderea, pentru scrisul istoric sovietic a fost demersul profesorului Universității Novorosiisk din Odesa, Aleksandr Kociubinski[13]. Acesta susține că *moldovenii din partea actuală a Basarabiei de Mijloc sunt maloruşi romanizaţi*. El constată același fenomen în întregul teritoriu populat de români: „Dezvoltarea, consolidarea românilor pe seama altor popoare, în primul rând, a slavilor, a avut loc, în perioade diferite, pe teritoriul imens, care formează în momentul de față teritoriul etnografic al românilor: și la Dunărea de Mijloc, și la Dunărea Inferioară, pe Tisa, Bodrog, în Transilvania și Bucovina”. Mai mult, continuă Kociubinski, „Ungaria Orientală, de la cheile Carpaților până la Dunăre, este în întregime românească. Procesul etnografic nu s-a oprit nici acum aici. Elementul românesc merge, înainte și înainte, pe seama rușilor și sârbilor. Măsurile guvernamentale luate la Pesta sunt neputincioase în fața acestei creșteri stihiinice a românilor!”[14]. Pentru a preveni acest fenomen *apocaliptic*, omul de știință filorus elogiază un manual al lui Mihail Ceachir, elaborat

[12] *Ibidem,* p. 172.

[13] *Частные молдавские издания для русской школы (Библиографические заметки*), «Журнал Министерства народного просвещения». Часть CCCXXXXXVII, 1903, СПб, июнь, p. 389–418.

[14] *Ibidem,* p. 397.

cu litere rusești, într-un limbaj format exclusiv din cuvinte cu rădăcini slave, evitând termenii latini. Creația lui Ceachir a fost înfățișată învățătorilor locali, de către Al. Kociubinski, drept model de instrumente didactice pentru Basarabia, iar preotul M. Ceachir a devenit un succesor fidel al lui Iakob Ghinkulov, la începutul secolului al XX-lea.

În epocă au fost înregistrate de asemenea lucrări dedicate unor instituții de învățământ apărute cu prilejul unor aniversări. De exemplu, informații despre deschiderea și organizarea Școlii Reale din Chișinău[15] (1873), despre dificultățile financiare legate de începutul anevoios al acestei instituții de învățământ sunt incluse într-un volum aniversar, publicat la împlinirea a 25 de ani de la inaugurarea așezământului școlar respectiv. Deși autorul acestei cărți nu oferă date statistice exhaustive despre originea, studiile, etnia elevilor, expunerea sa, coroborată cu sursele de arhivă, contribuie esențial la reconstituirea activității atât a directorului școlii, N.D. Codrean, cât și a începuturilor învățământului real în Basarabia. Chiar dacă ar putea să pară prozaici și anoști, alcătuitorii, spre deosebire de unii contemporani de-ai lor, nu plonjează în aprecieri elogioase la adresa regimului țarist.

Începuturile învățământului secundar între Prut și Nistru sunt relatate de către N.V. Lașkov[16]. Profesorul de religie al gimnaziului și-a conceput narațiunea după principiul cronologic, în care a inserat informații despre organizarea procesului de studii și caracterul etnic al elevilor. Pe de o parte, el a reușit chiar să plaseze faptele vieții școlare în contextul social-politic al acestei epoci, explicând felul în care au influențat evenimentele politice asupra schimbării programei. Pe de altă parte, impregnat puternic de ideologia imperială, Lașkov a omis detaliile legate de interzicerea limbii române, detașându-se de evenimentele politice din România. Evocarea sa elogioasă și nostalgică, în stil patriotic, a directorilor instituției, epitropilor circumscripției și oficialilor care au vizitat gimnaziul duce inevitabil la un discurs de ură la adresa reprezentanților grupurilor etnice minoritare, în special a elevilor evrei. Narațiunea abundă în erori și inexactități despre evenimentele de la sfârșitul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea.

Rezultatele mișcării de deschidere a școlilor rusești în Basarabia sau, mai curând, consecințele privațiunii de învățământ în limba maternă nu numai că au descurajat cultura cărții în societatea etnicilor români dintre Prut și Nistru, dar și a afectat starea lor spirituală și morală.

---

[15] *Историческая записка по случаю 25-летия Кишиневского Реального Училища (1873–1898),* Одесса, Типография «Новор. Темграф.» Сабанский пер. Дом, 2, 1899.

[16] *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75-лътие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиереемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподавателей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева. Кишинев. Типография Бессарабского Губернского Правления,* 1908.

Psihiatrul A.D. Koțovski [17] a recunoscut că slaba dezvoltare intelectuală a moldovenilor, provocată de dezvoltarea unei rețele precare de școli în limba română, abuzul de băuturi spirtoase, alimentația proastă au condus la un număr mare de cazuri de îmbolnăvire a sistemului lor nervos.

Istoriografia interbelică. Ștefan Ciobanu[18] reușește la 1923 să reconstituie, mai cu seamă la nivel de personalități, problema instrucțiunii publice rusești în Basarabia. El supune analizei principalele evenimente legate de cronica învățământului, legislația școlară, profesorii și învățătorii care s-au manifestat în decursul perioadei și principalele lucrări didactice. Omul de știință și militantul pentru unirea Basarabiei cu România are fără îndoială o contribuție valoroasă la recuperarea lucrărilor istorice românești despre perioada ocupației țariste a spațiului dintre Prut și Nistru. În același timp, trebuie subliniat că reputatul intelectual nu a plasat în context deciziile luate de către autoritățile rusești în privința instrucțiunii publice rusești în Basarabia. El a optat pentru prezentarea acestor evenimente izolat de contextul social-politic și internațional, fapt care prejudiciază explicarea mutațiilor istorice. Ștefan Ciobanu a recurs, în opinia noastră, la practica contagioasă de *a traduce* sau, mai degrabă, de a identifica echivalente românești ale instituțiilor educaționale rusești, care, în realitate, făceau parte din sisteme de învățământ diferite.

Una dintre lucrările de referință despre trecutul țarist al Basarabiei, inclusiv despre învățământul rusesc, este, cu certitudine, sinteza lui Petre Cazacu[19]. Intransigența cu care și-a elaborat omul de știință și luptătorul național discursul conferă lucrării sale nu numai meritul că a acoperit penuria de studii despre trecutul Moldovei de Răsărit în secolul al XIX-lea, ci și calitatea valoroasă de instrument autentic de cercetare. Referințele lui Petre Cazacu și calculele din tabele, în linii mari, nu au compromis, cel puțin în cazul nostru, efortul de a merge la sursele de primă mână pentru a face verificările necesare. Trecând peste acuzațiile istoricului Ion Nistor, cutezăm să afirmăm că Petre Cazacu, înainte de a fi acuzat de *patriotism local*, ar trebui apreciat pentru fidelitatea cu care a citat sursele și metodele interdisciplinare la care a recurs pentru a-și elabora narațiunea.

Începând cu deceniul trei, la Chișinău, au fost editate o serie de lucrări aniversare dedicate școlilor județene și gimnaziilor, acestea din urmă numite impropriu *licee*. Una dintre

---

[17] А.Д. Коцовский, *О так называемом «балтском движении» в Бессарабии,* «Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и Любителей Естествознания», 1911.

[18] Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă,* Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", Chișinău,1992.

[19] Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918,* „Știința", Chișinău, 1992.

apariţiile editoriale semnată de Constantin T. Nicolaidi[20], dedicată Şcolii judeţene nr. 2 din Chişinău, relatează incomplet şi disproporţionat istoricul acestei instituţii de învăţământ. Autorul indică programa acestui tip de şcoli, care urmau să fie transformate în şcoli orăşeneşti după reforma învăţământului urban din 1872. În cele din urmă, după acest an, alte şcoli judeţene decât cele existente nu au mai fost deschise, iar cele existente au fost, anevoios şi izolat, transformate în şcoli orăşeneşti, progimnazii şi gimnazii. Prin urmare, autorul lucrării prezintă preocupările profesorilor de română pentru asigurarea disciplinei *limba română* cu materiale didactice, interesul acestora faţă de trecerea treptată a Principatelor Dunărene la alfabetul latin, evenimentele organizate în cadrul instituţiei dedicate reformei ortografice demarată în dreapta Prutului. Un detaliu interesant legat de predarea limbii române este cazul profesorului de română Sava Doncev, care, potrivit unor surse la care vom reveni mai jos, are relativ acelaşi parcurs biografic precum profesorul de limba română de la Gimnaziul Regional din Chişinău, Ioan Doncev. Lucrarea conţine multe inexactităţi şi, în consecinţă, folosirea acesteia ca sursă izolată ar fi aventuroasă.

Din aceeaşi categorie de lucrări face parte demersul directorului Gimnaziului de Băieţi nr. 1 din Chişinău, Iosif D. Nica[21]. Şcoala judeţeană nr. 1 din Chişinău a stat la baza deschiderii Gimnaziului Regional din Chişinău. Autorul subliniază că elevii transferaţi în gimnaziu erau „ruşi, bulgari, greci şi niciun român, deşi în şcoala judeţeană cea mai mare parte erau români”[22]. În asemenea condiţii, pare insolită insistenţa boierilor moldoveni pentru predarea limbii româneşti în cadrul gimnaziului. Iosif D. Nica a oferit detalii importante despre predarea limbii române, despre profesorii acestei discipline şi preocupările lor de a asigura elevii cu instrumente didactice. Numai că, la fel ca în cazul schiţei istorice a Şcolii judeţene nr. 2, lucrarea abundă în inadvertenţe şi prezintă disparat evenimentele.

Una dintre cele mai complexe lucrări despre viaţa bisericească din Basarabia în 1813–1917, inclusiv despre organizarea şcolilor parohiale, este cea semnată de Nicolae Popovschi[23]. Autorul demonstrează un discurs echilibrat, evitând înfierarea regimului ţarist, tendinţă marcată de spiritul epocii. El analizează evoluţia vieţii eparhiale în contextul mutaţiilor înregistrate în

---

[20] *Şcoala Medie No. 2 de Băieţi din Chişinău, 1850 LXXV 1925. Schiţă istorică alcătuită cu ocazia împlinirii a 75 de ani de existenţă de la 1850 până la 1925 de directorul Şcoalei Const. T. Nicolaidi*, Tip. Fr. Munteanu, Chişinău, 1926.

[21] *Schiţă istorică a Gimnaziului de Băieţi No. 1 din Chişinău întocmită cu ocazia jubileului de 100 de ani (1828–1928) de directorul Gimnaziului Profesor Iosif D. Nica*, Chişinău, Tipografia Centralei Cooperativelor, Chişinău, 1929.

[22] *Ibidem*, p. 9.

[23] N. Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi,* Tipografia Eparhială „Cartea Moldovenească”, Chişinău, 1931.

Biserica Ortodoxă Rusă. Nicolae Popovschi arată că Eparhia Chișinăului s-a dezvoltat sub influența *hotărâtoare a bisericii din Rusia*, pledând pentru o tratare a vieții bisericești din Basarabia în strânsă legătură cu Biserica Ortodoxă Rusă.

Alături de Ștefan Ciobanu, Vasile Harea, Petre Cazacu, și L.T. Boga[24] a avut o contribuție considerabilă la studierea politicii regimului țarist față de etnicii români din Basarabia. Reputatul istoric și arhivist a relevat pulsul elitei naționale basarabene în momentul proclamării statului modern român. În același timp, el a surprins schimbarea de atitudine a autorităților ruse față de etnicii români dintre Prut și Nistru; de altminteri, sarcina încredințată puterii ecleziastice și celei administrative locale a fost conferirea unei semnificații politice instrucțiunii publice rusești în regiune. Valoarea tezelor istoricului Boga se confirmă prin faptul că au constituit drept temei pentru elaborarea lucrărilor ulterioare despre politica autorităților țariste în Basarabia. Concluziile lui L.T. Boga au dominat scrisul istoric în perioada comunistă naționalistă din dreapta Prutului despre Basarabia secolului al XIX-lea, în special începând cu 1983, odată cu editarea sintezei lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu[25].

Trebuie menționată pentru aceeași perioadă lucrarea lui Ioan Stoicov[26], un studiu descriptiv precar, ditirambic la adresa ierarhilor ruși, în special a lui Pavel Lebedev. Drept exemplu, el menționa că școala bisericească ar fi educat *cei mai buni cetățeni și oameni de stat* și că ar fi consolidat *legătura dintre păstoriți și preoți prin faptul că preotul era primul învățător și poporul era deprins să îl asculte în biserică, și acasă, iar copiii, la școală*. Asemenea aserțiuni nu constituie altceva decât o mostră a istoriografiei țariste aflată în perioada autocrației exacerbate în plină campanie de combatere a ideilor moderne și democratice conform cărora școala ar reprezenta un remediu pentru problemele sociale.

Istoricul Alexandru Boldur și-a redus discursul la relatarea cronicii interzicerii predării limbii române în instituțiile de învățământ, fără să facă o analiză a învățământului rusesc între 1866 și 1917[27].

Istoriografia comunistă. În această perioadă, au fost editate două tipuri de lucrări. Majoritatea au justificat actul de la 1812, calificându-l între 1945 și 1982 drept *alipire*. Tezele Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei au numit același act *unire* drept reacție a

---

[24] L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812*, Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească", Chișinău, 1932.

[25] Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

[26] I. Stoicov, *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia sub dominația rusă (1812–1917)*, Tipografia Eparhială „Cartea moldovenească", Chișinău, 1933.

[27] A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura „Victor Frunză", București, 1992.

reconsiderării anexării Basarabiei de către istoriografia din dreapta Prutului. O altă categorie erau cercetările socio-economice, studii care, deși conțin pagini de serviciu, se întemeiază pe surse de primă mână și, prin urmare, au contribuit într-o anumită măsură la elucidarea problemei învățământului în Basarabia secolului al XIX-lea. În această serie se înscriu lucrările lui Timofei Antipovici Kraciun[28], considerat de către conducătorul său științific, istoricul Artiom Markovici Lazarev, *un pionier în domeniul cercetării istoriei învățământului în R.S.S. Moldovenească*. Părintele *națiunii moldovenești*, Lazarev, în *Introducerea* lucrării lui Kraciun, menționează că discipolul său a deschis o nouă direcție de cercetare – *marxist-leninistă* – a problemelor istoriei dezvoltării școlii și gândirii pedagogice în Moldova[29].

Ideea de bază a *pionierului* cercetării fenomenului instructiv de pe pozițiile marxismului leninist se întemeiază pe faptul că după adoptarea reformei agrare, în 1861 în Rusia și în 1868 în Basarabia, economia *feudală* din Basarabia se adapta la modelul capitalist. De fapt, în Principatul Moldovei, șerbia a fost suprimată în 1749. Kraciun a lansat teza forțată că dezvoltarea diferitelor ramuri ale agriculturii și specializarea acestora, creșterea numărului de întreprinderi și ateliere ar fi necesitat deschiderea unor instituții de învățământ general și de specialitate în scopul pregătirii specialiștilor pentru necesitățile economiei aflate în curs de dezvoltare și progresului cultural”[30]. Așadar, autorul inocula ideea că mișcarea de deschidere a școlilor din Basarabia nu era, în principal, o reacție a autorităților ruse la proclamarea statului modern român, ci o urmare firească a dezvoltării social-economice a regiunii. Dincolo de aceste mistificări, datorită datelor statistice consultate, autorul oferă informații valoroase despre evoluția tuturor tipurilor de școli, precum și disputa dintre instituțiile care supravegheau procesul de studii. Mai mult, datele și considerațiile lui Kraciun despre accesibilitatea instrucțiunii publice pentru populația rurală a Basarabiei nu pot să fie anulate odată cu fragmentele despre tratarea faptelor prin prisma tezelor marxist-leniniste.

O altă lucrare publicată în aceeași perioadă, semnată de I.G. Budak[31], invocă aceleași cauze social-economice drept motiv pentru deschiderea rețelei de școli populare în regiunea dintre Prut și Nistru. Faptul că reforma școlară din Rusia (1861) a precedat reforma agrară (1864) este valabilă doar pentru interiorul imperiului, nu și pentru periferiile acestuia. Instrucțiunea publică la periferii a fost subordonată obiectivelor politice pentru prevenirea

[28] Т.А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР,* „Школоа Советикэ”, Кишинев, 1950.
[29] *Ibidem*, p. 7–8.
[30] Тимофей Антипович Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев, 1985, p. 132.
[31] И. Г. Будак, *Буржуазные реформы 60–70 гг. XIX в. в Бессарабии,* Картя Молдовеняскэ, Кишинев, 1961.

mișcărilor separatiste. Budak relatează destul de obiectiv controversa despre elaborarea proiectelor legilor învățământului primar și cel gimnazial, după care citează la greu lucrarea lui Kraciun. Începând cu anii 70 ai secolului al XX-lea, se evidențiază pregnant în istoriografia problemei studiile realizate de către Fiodor (Tudor) Cibotaru[32]. Studiul *Înrâurirea ideilor pedagogice ale lui K.D. Uşinski asupra şcolii din Basarabia* reprezintă un demers elogios la adresa bine-cunoscutului pedagog rus și a directorului Școlilor Populare, K. Ianovski. Relatarea lui Fiodor Cibotaru reprezintă un meandru între blamarea politicii rusificatoare și elogierea celor care au încercat să se opună accentelor politice violente ale regimului. Această oscilare duce în penibil în momentul în care ideile lui Uşinski despre predarea în limba maternă în școala primară, incompatibile cu educația politică de la periferiile naționale, sunt aplicate pe invers în Basarabia, populată în majoritate de etnici români.

Folosirea manualelor lui Uşinski – *Lumea copiilor* și *Cuvântul matern* – pentru predarea limbii ruse în școlile populare din Basarabia, cu etnici români, nu reprezintă decât o caricaturizare. Fiodor Cibotaru elogiază de asemenea acțiunile și principiile lui Kiril P. Ianovski, responsabilul de educație în regiune, despre mișcarea de deschidere a școlilor populare. El consideră că „înlăturarea clerului din învățământ și înlocuirea preoților cu învățători special pregătiți pentru școlile primare, încredințarea învățământului elementar pentru copiii maselor largi înșuși poporului, obștilor sătești" reprezenta în mod sigur un pas *progresist*. Numai că cunoscutul cercetător ar fi trebuit să facă precizarea că învățământul elementar era încredințat *obștilor sătești* doar pentru sprijinul lor financiar, de vreme ce politica și conținutul educațional erau apanajul autorităților centrale țariste și, evident, purtau un caracter antinațional și antipedagogic. Cu alte cuvinte, potentații ruși și-au aplicat politica lor de rusificare bazată pe cele mai moderne metode și mijloace pe banii comunităților rurale din Basarabia.

O lucrare importantă despre instrucțiunea publică din Imperiul Rus pentru scrisul istoric din U.R.S.S. este monografia lui A.V. Ososkov[33]. Deși recurge din abundență la comentariile lui Vladimir Lenin pentru a explica politica regimului țarist în domeniul educației, autorul descrie adecvat contextul social-politic intern și internațional în care a fost adoptată reforma școlară în Imperiul Rus. Autorul a aplicat de asemenea pertinent metoda comparației pentru a aprecia atât nivelul de alfabetizare în Imperiul Rus, cât și *politica reacționară* a regimului țarist ce avea drept scop stăvilirea tendinței zemstvelor județene de a introduce învățământul primar obligatoriu.

[32] *Marele pedagog rus K.D. Uşinski,* Editura „Lumina", Chișinău, 1974.

[33] А. В. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Просвещение, Москва, 1982.

A.V. Ososkov contribuie esențial la reconstituirea realităților social-politice ruse, subliniind că în Imperiul Rus, datorită nivelului de urbanizare, a existat o tendință democratică în domeniul educației, care a favorizat apariția unor personalități de dimensiunea lui K.D. Uşinski. El insistă pe teza că regimul țarist a implementat reforma școlară datorită dezvoltării economiei și a industriei, care necesitau forță de muncă instruită. Observațiile sale sunt absolut obiective atunci când se referă la faptul că toată povara întreținerii rețelei școlare publice era pusă pe umerii comunităților sătești. Anume aici transpare excesul de zel al istoricilor sovietici moldoveni atunci când afirmă că, în urma reformei școlare de la 1864, învățământul a fost cedat comunităților sătești. Adevărul este că și comunitățile sătești, și administrațiile județene erau responsabile doar de întreținerea materială a rețelei școlare, fără să aibă libertatea să implementeze inovațiile epocii. Trebuie remarcate considerațiile autorului despre atitudinea autorităților țariste față de tradiția consemnată în mai multe culturi din Europa Orientală că părinții foloseau abuziv lucrul copiilor la lucrările agricole. Și coloniștii germani luterani, pentru care învățământul era obligatoriu, atât pentru băieți, cât și pentru fete, și-au folosit copiii la lucrările agricole, însă acest fapt nu a compromis procesul de studii, ca în cazul etnicilor români.

Publicată în 1991, în ajunul prăbușirii U.R.S.S., monografia semnată de cercetătoarea ucraineană N.A. Șip[34] înfățișează condițiile de funcționare a instituțiilor de învățământ secundar, în special a seminarelor pedagogice. Potrivit concluziilor acesteia, locațiile seminarelor care formau învățători pentru școlile ministeriale nu erau stabilite întâmplător în târgurile rusești. Se proceda astfel încât viitorii intelectuali să se afle într-un mediu rusesc amplasat cât mai departe de capitalele regionale, unde ar fi putut să contracteze morbul revoluționar.

După instaurarea regimului comunist în România (1947), a fost interzisă studierea istoriei Basarabiei. Informații despre spațiul dintre Prut și Nistru au reapărut în cercetarea istorică din România abia în 1983, în sinteza Mircea Mușat, istoric, și a lui Ion Ardeleanu[35], director al Institutului de Istorie a Partidului. De fapt, noutatea acestui volum constă în faptul că autorii și-au întemeiat discursul, în domeniul instrucțiunii publice, pe tezele istoricului L.T. Boga despre politica autorităților țariste în Basarabia prohibită până atunci.

Istoriografia românească contemporană. După prăbușirea regimului comunist din România, o contribuție substanțială la studierea instrucțiunii publice românești în Basarabia între

---

34 Н. А. Шип, *Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологичекский очерк,* „Наукова Думка", Киев, 1991.

35 Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.

1857 și 1878 a avut-o istoricul Nichita Adăniloaie[36]. El le-a oferit oamenilor de știință și publicului larg din Republica Moldova ceea ce le-a lipsit până atunci – informații despre mișcarea de deschidere a școlilor primare în județele Cahul, Bolgrad și Ismail, în momentul revenirii acestui teritoriu la Principatul Moldovei, după Congresul de la Paris. Chiar dacă titlul lucrării nu sugerează nici spațiul geografic și nici cadrul cronologic, reputatul istoric a efectuat o analiză pertinentă a politicii statului român modern în domeniul instrucțiunii publice, legislația și programele adoptate în cadrul reformei școlare din 1864.

În 1991, la Chișinău, în contextul mișcării de emancipare națională și proclamării independenței Republicii Moldova, a fost editată o sinteză a istoriei învățământului și gândirii pedagogice în Moldova, coordonată de T.T. Cibotaru[37]. Deși apare sub aproape același titlu ca lucrările lui Timofei Antipovici Kraciun, demers editorial elaborat de nume importante ale scrisului istoric și ale criticii literare – I. Șlaen, E. Levit, V. Coroban, V. Potlog, I. Conțescu, A. Eșanu ș.a. – a influențat considerabil tratarea evoluției gândirii pedagogice în literatura de specialitate și a constituit un suport didactic important pentru instituțiile de învățământ superior, în special în condițiile asigurării precare cu materiale didactice. În ce privește analiza instrucțiunii publice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, conținut elaborat de Tudor Cibotaru, implementarea reformei școlare în Basarabia este tratată izolat de contextul politic și de conjunctura internațională, chiar dacă tezele sovietice fuseseră aruncate la coșul istoriei. Autorul consideră că deschiderea școlilor populare în regiunea dintre Prut și Nistru a fost impulsionată, ca în interiorul Imperiului Rus, de dezvoltarea economică, inclusiv a industriei, și nu din cauza evenimentelor naționale din dreapta Prutului, neglijând acțiunile politice ale autorităților de la Sankt-Petersburg de prevenire a tendințelor *separatiste* la hotarul de sud-vest al imperiului. Cu toate acestea, autorul contribuie în mare măsură la explicarea sistemului educațional rusesc și a rivalității înregistrate între instituțiile de învățământ odată cu schimbarea contextului politic, de la liberalism la autocrație. O atenție specială a fost acordată programelor școlare și metodelor de predare. În același timp, trebuie recunoscut că studiul cu pricina cedează lucrării lui Kraciun la folosirea datelor statistice școlare. Mai mult, T.T. Cibotaru preferă să acorde o atenție aleatorie atât unor tipuri de școli, cât și unor perioade, observându-se o precaritate a elementului factologic.

---

[36] Nichita Adăniloaie, *Istoria învățământului primar: 1859–1918*, Editura „Cris Book Universal", București, 1998.

[37] *Istoria Învățământului și a Gândirii Pedagogice în Moldova. Coordonator și redactor responsabil T.T. Cibotaru*, Lumina, Chișinău, 1991.

Începând cu anii 90 ai secolului trecut, politica regimului țarist în domeniul educației în Basarabia devine o preocupare constantă a istoricului Gheorghe Negru[38]. Spre deosebire de ceilalți autori, acesta analizează evoluția social-politică a Basarabiei, inclusiv evenimentele din domeniul instrucțiunii publice, în contextul unirii Principatelor Române și constituirii statului român modern. El dezvăluie strategiile de rusificare ale etnicilor români, implementate de către autoritățile ruse, publică activ documente importante despre suprimarea predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău și în școlile județene. Analizând circumstanțele în care a fost sistată predarea limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău și corespondența responsabililor de educație, cercetătorul relevă, pe bună dreptate, că folosirea alfabetului latin pentru scrierea în limba română în Basarabia a fost considerată de autoritățile ruse o acțiune de sincronizare a dezvoltării românilor din Basarabia cu cei din dreapta Prutului. Numai că reputatul cercetător acordă rusificării rolul principal în proliferarea *analfabetismului aproape total al românilor basarabeni în epoca modernă*[39]. Din această perspectivă, rămâne inexplicabil procentul considerabil de neștiutori de carte în statele din sudul și estul Europei – România, Bulgaria, Serbia, Grecia[40] –, care se constituiseră ca state naționale, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, și care adoptaseră legi privind obligativitatea învățământului. Indiscutabil, rusificarea și izolarea etnicilor români din Basarabia de conaționalii lor din România a fost unul dintre factorii importanți care au determinat această realitate, însă pentru a avea o explicație deplină a analfabetismului considerăm necesară studierea instituției școlare în istoria românilor.

În 2001, istoricul literar Vasile Ciocanu a publicat o culegere de studii despre literatura basarabeană în secolul al XIX-lea. Volumul inserează un material important despre biografia și activitatea lui Ioan Doncev, *primul și unicul autor de manuale în Basarabia din secolul XIX, care a folosit alfabetul latin*[41]. În afară de faptul că a reconstituit detaliat biografia profesorului de limba română de la Gimnaziul Regional din Chișinău și a reperat cauza interzicerii instrumentelor sale didactice, alfabetul latin, cercetătorul a subliniat *circulația în Basarabia a unor cărți și publicații periodice care apăreau la Iași și București*. Având în vedere că în statul de funcție al lui Doncev nu există nicio indicație despre vreo deplasare a sa peste hotare, Vasile

[38] Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia,* „Prut Internațional", Chișinău, 2000.
[39] *Ibidem,* p. 3.
[40] Carlo M. Cipolla, *Literacy and development in the West.* Made and printed in Great Britain by Cox & Wyman Ltd, London, Reading and Fakenham, Set in Monotype Times, 1969.
[41] Vasile Ciocanu, *Contribuții istorico-literare,* Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, p. 215–229.

Ciocanu a dedus că profesorul a selectat textele literare din surse pe care le avea la îndemână sau a profitat de serviciile unor persoane care se deplasau peste Prut. În opinia noastră, succesul lui Ioan Doncev nu a fost spontan și solitar, după cum se vehiculează în tradiția istoriografică, ci rezultat al acumulării, de-a lungul timpului, atât a experienței, cât și a materialelor. Sursele de arhivă și monografiile dedicate școlilor județene din Chișinău denotă un interes al învățătorilor de limba română față de evoluția alfabetului românesc în dreapta Prutului.

Lucrarea istoricului Nichita Adăniloaie este un instrument valoros de comparație pentru cercetarea politicii regimului țarist în domeniul învățământului public în județele centrale și de nord ale Basarabiei. În 2013, istoricul Ion Solcanu[42] a completat efortul regretatului istoric N. Adăniloaie cu documente despre situația instrucțiunii publice la 1857 în cele trei județe și evoluția instrucțiunii publice până la reanexarea aceluiași teritoriu de către Imperiul Rus în 1878. Fără îndoială, sursele publicate de către Ion Solcanu au o valoare incontestabilă, în special pentru trecutul fiecărei localități în parte.

Chiar dacă nu abordează instrucțiunea publică în Basarabia țaristă, volumul lui Bogdan Murgescu[43] tratează condiția copilului în societatea românească și ne ajută să analizăm unele fenomene proprii societății basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea: mortalitatea infantilă, atitudinea părinților față de copiii lor, folosirea acestora la lucrările agricole, în general, cultura școlii în această comunitate. Instrumentele istoriografice și considerațiile sale despre evoluția social-economică a Principatelor Române impune inevitabil reconsiderarea ponderii factorilor care au provocat analfabetismul la români, inclusiv la basarabeni, și anume rolul atribuit eronat exclusiv rusificării.

Istoriografia occidentală. Plasarea instrucțiunii publice rusești în Basarabia în contextul evoluției școlii în epocă, în raport cu ritmul și nivelul de alfabetizare în Europa Occidentală și cea Orientală, cu adoptarea legislației învățământului primar obligatoriu în Occident și în statele naționale din Balcani, contribuie la explicarea fenomenului analfabetismului masiv dintre Prut și Nistru la începutul secolului al XX-lea. În continuare, vom prezenta lucrările care au servit ca instrumente pentru analiza politicii regimului țarist în Basarabia în domeniul instrucțiunii publice și explicarea fenomenului analfabetismului.

---

[42] Ion I. Solcanu, *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntregirii la Principatele Române 1857–1878,* Editura Enciclopedică, București, 2013.

[43] Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010),* „Polirom", Iași, 2010.

Un instrument istoriografic important a fost lucrarea apărută în 1917, elaborată pe valul entuziasmului revoluționar și al mișcării naționale, semnată cu pseudonimul *Inorodetz*[44]. Acest autor arată impactul violent al legislației școlare țariste asupra comunităților protestante sau catolice din guberniile baltice la începutul deceniului nouă al secolului al XIX-lea. Comunitățile cu pricina erau aproape complet alfabetizate datorită școlilor parohiale, însă odată cu implementarea instrucțiunii rusești, a început să sporească și numărul analfabeților. „În 1881, nu erau decât 2% de analfabeți printre estonieni, observă autorul, în 1892 [după implementarea legislației de rusificare], au fost înregistrați deja 12%, iar în 1899, procentajul s-a ridicat deja la 20%...". Statisticile publicate de Inorodetz demonstrează impactul nefast al rusificării asupra unor comunități deja alfabetizate. Fără îndoială, calculele și statisticile istoricului italian Carlo M. Cipolla[45] demonstrează limpede insuccesul oricărei școli sau profesor, fie și în caz rusificator, la mai mult de 1 500 de locuitori. El a constatat, pe de o parte, că succesul alfabetizării este determinat în principal de niște factori obiectivi, precum dezvoltarea economică și urbanizarea, clima, biserica și tradiția etc. Și, pe de altă parte, că lumea rurală, cu toate elementele sale intriseci, în special cu atitudinea față de școală, este un anturaj care descurajează alfabetizarea. Studiind știința de carte printre comunitățile profesionale, Cipolla a afirmat că agricultorii și pescarii sunt cel mai puțin alfabetizate comunități. Statisticile publicate de cunoscutul cercetător arată că Grecia, Bulgaria, România, Serbia, state ortodoxe, s-au confruntat cu un analfabetism masiv, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la fel ca etnicii basarabeni.

Analiza echilibrată și comparată a evoluției alfabetizării în diferite state ale lumii și instrumentarul riguros folosit la elaborarea definițiilor ca *analfabet, semianalfabet* au încurajat tendința de a trata, sincer și onest, cultura școlară la etnicii români din Basarabia. Premisele alfabetizării în Franța au fost analizate de istoricul francez Pierre Chaunu[46], care a stabilit trei etape ale școlarizării, din care învățământul primar este ultima fază. El a arătat că procesul de alfabetizare a explodat în Europa Occidentală și Centrală în secolul al XVIII-lea, pornind de la sfârșitul secolului al XV-lea–începutul secolului al XVI-lea. Reforma, pentru a se propaga, *pour faire tache d'huile,* a presupus, un amplu număr de potențiali cititori, a subliniat el, un ansamblu de mijloace pentru a multiplica și a difuza scrisul. Odată începută, sciziunea între cele două creștinătăți a avut tendința să accentueze o diferență existentă. Reforma protestantă, sub acest unghi, subliniază autorul, este nu numai o cauză, dar un accelerator al dezechilibrului.

---

44 Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes. Avec une carte ethongraphique de la Russie*, s.l., 1917.

45 Carlo M. Cipolla, *Literacy and Development in the West*, „Pelican", 1969.

46 Pierre Chaunu, *La civilisation de l'Europe des lumières*, „Flammarion", Paris, 1982.

Alfabetizarea presupune în primul rând o începere de uniformizare lingvistică, pe care aceasta a accelerat-o[47]. O voce importantă în analiza politicii regimului țarist față de minoritățile din Imperiul Rus o are istoricul francez de origine maghiară Henry Bogdan[48]. Deși această lucrare reprezintă un compendiu de istorie a Rusiei, autorul a observat pertinent că crearea statului-naţiune trebuia să ducă inevitabil la rusificarea grupurilor minoritare. Și, pentru început, mai exact, în 1864, cele mai afectate de procesul rusificator au fost popoarele care aveau aceeaşi confesiune cu populaţia dominantă – ucrainenii, bieloruşii şi moldovenii. Minoritățile de altă confesiune decât cea ortodoxă au cunoscut un val la fel de teribil de rusificare puțin mai târziu, în anii 80 ai secolului al XIX-lea, până atunci beneficiind de învățământ primar în limba maternă, inclusiv confesional.

Istoricul Johannes Remy a analizat în cercetările sale[49] politica regimului țarist față de limbile grupurilor minoritare, în special de cea ucraineană. El a observat tendința autorităților ruse de a împiedica dezvoltarea limbilor vernaculare în limbi literare, urmărind scopul ca vorbitorii acestora să atribuie limbii ruse cea din urmă calitate. Cercetătorul a tras concluzia că, chiar dacă decizia privind interzicerea publicațiilor ucrainene a fost luată în contextul Insurecției Poloneze, cea care a avut o pondere mai mare la adoptarea deciziei cu pricina a fost poziția imperială, și nu contextul regional.

Așadar, analiza istoriografiei demonstrează că problema școlilor populare rusești din Basarabia, aflată sub regim țarist, a fost studiată precar și izolat de contextul istoric. De aceea, este important să examinăm acest subiect și să îl prezentăm obiectiv, cu o atenție specială asupra instituției școlii în cultura românească și raportată la evoluția alfabetizării în statele din Europa de Sud-Est în aceeași perioadă.

1.2. Sursele istorice

Pentru realizarea obiectivelor propuse, au fost utilizate diverse surse istorice accesibile, pe care le putem clasifica în două categorii: inedite şi publicate. Din categoria izvoarelor inedite, un interes deosebit prezintă sursele de arhivă depozitate în fondurile Agenției Naționale a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Naţională din Republica Moldova, care se referă la diverse aspecte ale evoluției instrucțiunii publice în perioada Imperiului Rus. Pentru investigaţiile

[47] *Ibidem*, p. 107.

[48] H. Bogdan, *Histoire des peuples de l'ex-URSS du IX-e siècle à nos jours*, Librairie Academique Perrin, 1993.

[49] Johannes Remy, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863–1876): Intention and Practice*, https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice .

noastre au fost colectate informaţii valoroase din următoarele fonduri de arhivă: Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei, 1810-1917*; Fondul 209, *Consiliul pedagogic eparhial din Chişinău şi instituţiile subordinate, 1845-1919;* Fondul 316, *Inspectoratele şcolilor publice din Basarabia, 1870-1920;* Fondul 152, *Direcţia şcolilor publice din Basarabia şi instituţiile subordinate, 1828-1924*; Fondul 1862, *Directoratul învăţământului şi cultelor din Basarabia şi instituţiile subordinate,1817–1944.*

Informații importante despre politica autorităților ruse în domeniul educației au fost colectate din Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei*. Documentele acestei unități vizează strategiile de dezvoltare a infrastructurii școlare rusești. Având în vedere obiectivul de a asimila etnicii români majoritari între Prut și Nistru, precizează criteriile de deschidere a școlilor populare în localitățile mari și cu capacitate de plată [inv. 2, d. 6]. Dosarele din același fond prezintă contextul social-politic al legislației educaționale – prevenirea *separatismului*, în principal –, demonstrând incontestabil că instrucțiunea publică rusească în Basarabia a avut în special obiective politice. În același fond au fost reperate informații cu privire la Gimnaziul *Alexandru al III-lea* din Bolgrad, care dezvăluie, pe de o parte, politica autorităților față de etnicii bulgari și, pe de altă parte, atitudinea coloniștilor din sudul Basarabiei față de regimul țarist [inv. 1, d. 8939].

Fondul 209 al aceleiași instituții, *Instituții de învățământ și organe de supraveghere a activităților*. Consiliul Școlar Eparhial din Chișinău și instituțiile subordonate acestuia comportă o serie amplă de dosare despre infrastructura școlară subordonată instituției respective. Este vorba, în detaliu, despre organizarea învățământului primar controlat de biserică, programele școlare și tipurile de școli: parohiale și elementare [inv.1, d. 1105, 1845–1848].

Dosarele cu pricina oferă informații despre rolul Consiliului Eparhial Școlar în dezvoltarea infrastructurii școlare în contextul înăspririi regimului autocrat. Corespondența dintre Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar denotă strategiile dezvoltării rețelelor școlare gestionate de cele două instituții: școlile ministeriale urmau să funcționeze în localitățile mari, iar cele parohiale – în localitățile mici, cu capacitate de plată redusă [inv.1, d. 9]. Controversa dintre Consiliul Eparhial Școlar și Direcția Școlilor Populare scoate la iveală obiectivele organizării instrucțiunii publice rusești în Basarabia, metodele de predare a limbii ruse și instrumentele didactice folosite [inv.1, d. 9].

Fondul 316, *Inspectoratele şcolilor populare din Basarabia,* oferă date nevalorificate până în prezent despre activitatea inspectorilor școlari regionali și județeni. Dosarele acestui fond prezintă reușita elevilor, atitudinea etnicilor români față de școala rusă, relațiile dintre localnici și

învățătorii ruși [inv. 5, d. 16, f. 5-6], atitudinea părinților față de copiii lor și, în general, despre cultura școlii în societatea moldovenească [inv. 2, d. 46, f. 23]. Un aspect important dezvăluit de dosarele acestui fond vizează cercetările responsabililor de educație privind identificarea tipului de școală, a termenului de studii și a metodelor de predare specifice etnicilor români din Basarabia [inv. 5, d. 107, f. 48]. Fondul cu pricina mai cuprinde documente despre infrastructura școlară în coloniile germane, informații despre organizarea instrucțiunii publice, finanțarea școlilor, dotarea bibliotecilor, remunerarea învățătorilor, instruirea acestora etc. [inv. 5, d.117].

Fondul 152, *Direcţia şcolilor publice din Basarabia şi instituţiile subordinate (F.U.), 1828-1924*, conține dosare despre legislația educațională și organizarea învățământului secundar, accesul la studii gimnaziale pentru grupurile etnice minoritare [inv. 1, d. 196, f. 1-3]. Dacă între anii 60 și 80 ai secolului al XIX-lea s-a atestat o toleranță la nivel legislativ față de minorități, în special față de evrei, după instaurarea regimului autocratic, în special în 1885–1887, s-a înregistrat o poziție agresivă a regimului țarist atât din punct de vedere național, cât și social. Legislația exclusivistă din punct de vedere social a lovit în primul rând în etnicii români, de vreme ce din punct de vedere social aceștia erau în cea mai mare parte țărani.

Fondul 1862, *Directoratul Învăţământului şi cultelor din Basarabia şi instituţiile subordinate 1862-1944*, include dosare importante pentru începuturile învățământului secundar în Basarabia, inclusiv date despre administrația progimnaziilor și gimnaziilor; venituri și cheltuieli; structura națională și socială a elevilor; condițiile pentru deschiderea secțiilor / claselor paralele și a progimnaziilor din Chișinău. Unitățile acestui fond conțin informații cu privire la reușita etnicilor ruși și români în gimnazii. Aceștia din urmă aveau cel mai mic număr de elevi raportat la numărul de locuitori. Un elev moldovean revenea la 10.000 de locuitori de sex masculin [inv. 25, d. 32, f. 19-20]. Fondul 1862 cuprinde de asemenea dări de seamă ale profesorilor de istorie despre comportamentul elevilor, despre programă, materialele didactice, metodele de predare etc. Instrumentele respective reconstituie imaginea elevului basarabean, indiferent de naționalitate, în imaginarul profesorilor ruși [inv. 25, d. 256, f. 160]. Accentuarea anumitor evenimente istorice și a personalităților istorice ruse care au luptat împotriva suedezilor, polonezilor și germanilor trădează tendința autorităților de a forma un patriotism exacerbat și, în consecință, aversiune față de aceste state.

Dosarele Fondului 1772, *Inspectoratul regional nr. XV al învăţământului public şi instituţiile subordonate, 1874-1941,* conțin rapoarte ale profesorilor și directorilor despre criteriile de admitere a elevilor în instituțiile de învățământ secundar. În dările de seamă ale unor profesori se menționează că elevii evrei și moldoveni aveau un comportament *neadecvat* și că îi

influențau *negativ* pe colegii lor. Invocând aceste pretinse cauze, administrația Gimnaziului nr. 1 din Chișinău argumenta importanța ca la înmatriculare să se ia în considerare *profilul moral* al familiilor elevilor [inv. 7, d. 140, f. 49].

Surse publicate. Raportul despre situația școlilor parohiale[50] elaborat în 1866 de către directorul Școlilor populare, Kiril P. Ianovski, reprezintă o radiografie oficială a rețelei școlare din Basarabia. Ianovski a elaborat raportul la solicitarea expresă a oberprocurorului Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse (1865–1880) și a ministrului Instrucțiunii Publice (1866–1880), contele Dmitri Andreievici Tolstoi, după vizita acestuia la Chișinău. Rezultatele inventarierii lui Ianovski au avut un impact considerabil asupra autorităților centrale și, în mod special, asupra celor responsabili de instrucțiunea publică rusească. Funcționarul școlar de la Chișinău a întocmit un raport riguros despre starea școlilor parohiale, extrem de apreciat de autorități. Drept rezultat, documentul său a fost tipărit atât în publicația Circumscripției de Învățământ Odesa, cât și în revista Ministerului Instrucțiunii Publice. După controlul efectuat de către Ianovski, oficialii solicitau inventarieri similare în toate unitățile administrative ale Imperiului Rus, în special în cele situate la hotar cu statele naționale. Școlile și învățătorii au fost supuși unui control cazon și unei vigilențe stricte. Factorii de decizie din domeniul instrucțiunii publice rusești nu erau îngrijorați atât de felul în care funcționau școlile parohiale în Basarabia, cât de pericolul pe care îl prezenta, pentru integritatea teritorială a imperiului, așa-numitul proces de *moldovenizare* a etnicilor ruși între Prut și Nistru în contextul proclamării statului modern român. Abia în 1902–1903, Kiril P. Ianovski a dezvăluit adevăratele *deficiențe* ale școlilor parohiale din Basarabia – predarea în limba română și obligația copiilor etnicilor ruși să studieze românește – în memoriile sale publicate în revista lui Mihail Nikiforovici Katktov, una dintre cele mai influente publicații social-politice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea din Imperiul Rus[51]. K.P. Ianovski a relatat raționamentele efectuării controlului școlilor parohiale, a descris așa-numitul proces de *moldovenizare* a rușilor în Basarabia, a evocat întreaga perioadă de implementare a legislației școlare primare și secundare rusești în Basarabia. Memoriile lui Ianovski completează sursele oficiale cu detalii și persoane implicate în organizarea învățământului primar și secundar de la mijlocul secolului al XIX-lea din Basarabia. El a glosat obiectivele instrucțiunii publice rusești în regiune, programele școlare, a prezentat și a evaluat, *sincer*, metodele și materialele didactice

[50] *О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленнаго г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским,* în « Журнал Министерства Народнаго Просвещения», часть CXXXIX, 1868.

[51] К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли,* în «Русский вестник», мартъ, Санкт Петербург, 1903.

aplicate în cadrul gimnaziului, a relevat relațiile tensionate dintre profesorii ruși și elevii moldoveni.

În contextul importanței politice a instrucțiunii publice rusești în Basarabia invocată prin proclamarea statului modern român, autoritățile țariste – atât cele centrale, cât și cele regionale – au publicat, mai întâi, rapoarte despre inventarierea școlilor subordonate diferitelor instituții de stat în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice și, ulterior, anual, despre elaborarea cadrului juridic pentru funcționarea școlilor, extinderea rețelei școlare, asigurarea instituțiilor de învățământ cu învățători și manuale didactice. Sinteze despre rapoartele cu privire la evoluția școlilor populare au fost publicate aproape la fiecare deceniu, pentru a demonstra acțiunile întreprinse în domeniul rusificării etnicilor români din Basarabia [52]. Analiza în timp și confruntarea rapoartelor publicate cu sursele inedite, pe de o parte, deslușesc datele statistice prolixe despre mișcarea de deschidere a școlilor în contextul în care acțiunea respectivă a fost încredințată Direcției Școlilor Populare, Consiliului Școlar Eparhial și Zemstvei Guberniale și celor județene și, pe de altă parte, discern tendința evidentă a responsabililor locali de instrucțiunea publică să edifice și să consolideze o abordare individuală a problemei educației între Prut și Nistru.

Un important instrument pentru realizarea lucrării a fost edițiile a doua (1830–1884) și a treia (1881–1913) ale *Culegerii complete de legi ale Imperiului Rus*[53], care include acte, dispoziții, rescripte imperiale, statute și programe ale instituțiilor de învățământ.

Cercetarea politicii autorităților țariste în domeniul educației în Basarabia ar fi fost mult mai dificilă și precară fără volumul considerabil de documente publicate în special de istoricul Gheorghe Negru în publicațiile de specialitate[54], în monografii[55] și în culegerile conferințelor științifice și simpozioanelor organizate cu prilejul aniversării evenimentelor legate de mișcarea națională din Basarabia[56].

---

[52] *Итоги деятельности и средств содержании Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В.Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губерниu,* Кишинев, 1887, p. 11.

[53] *Полное собрание законов Российской империи /* https://nlr.ru/e-res/law_r/coll.php?part=1423 .

[54] Gheorghe Negru, *Documente referitoare la problema și mișcarea națională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea–începutul sec. al XX-lea),* „Revistă de Istorie a Moldovei", 2 (18) 1994, aprilie–iunie, Știința, Chișinău, 1994, p. 29; Gheorghe Negru, „*Cazul Doncev* și eliminarea *limbii moldovenești* din Gimnaziul Regional din Chișinău", *Destin Românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură,* 2006. An I (XII), Nr. 3–4 (47–48), p. 220; Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia,* „Prut Internațional", Chișinău, 2000.

[55] Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia,* „Prut Internațional", Chișinău, 2000.

[56] *Centenar Sfatul Țării 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale,* Chișinău, 21 noiembrie 2017, Chișinău, 2017.

Presa epocii contribuie substanțial la reconstituirea imaginii învățământului public rusesc în regiune. Un instrument extrem de util în această privință îl constituie publicația Ministerului Instrucțiunii Publice[57], care a făcut o trecere în revistă a presei periodice, până în 1917, publicând articole despre organizarea și evoluția învățământului primar și secundar în imperiu și în regiune. Inserarea unor fragmente din presa regională și centrală în paginile acestui oficios a oferit posibilitatea să reperăm trăsăturile comune ale educației rusești în regiunile cu zemstve și în cele în care nu au fost instituite atare instituții administrative și, natural, elementele distinctive ale politicii țariste în domeniul învățământului în Basarabia. Totodotă, revista ministerului a preluat materialele realizate de corespondenții altor publicații despre mișcarea școlilor din Basarabia. De pildă, ziarul politic, literar și de știință *Сын отчества* (în tr., *Fiul patriei*) relatează în 1869 procesul de deschidere a școlilor din Basarabia, atitudinea populației locale față de învățătură, învățători și școală.

Formarea învățătorilor pentru școlile populare, fără de care era imposibilă extinderea rețelei școlare, a fost urmărită în mod special de ziarul *Бессарабские областные ведомости* (în tr., *Buletinul regiunii Basarabia*). Această publicație informează constant despre deschiderea cursurilor de învățători, inaugurarea școlilor publice, donațiile nobililor, metodele de predare a limbii ruse copiilor etnicilor români, organizarea congreselor învățătorilor etc. În condițiile organizării învățământului țarist, în sensul subordonării diferitor instituții, fie Direcției Școlilor Populare, fie Consiliului Eparhial Școlar, caracterul prolix al datelor surselor de arhivă, cifrele publicate de Comitetul de Statistică în presa regională și gubernială dezvăluie acțiunile administrației școlare rusești în ce privește prioritățile stabilite atât în geografia rețelei instituțiilor de învățământ, cât și în domeniul cheltuielilor[58]. La o distanță de 14 ani, după ce a fost demis de la Gimnaziul Regional din Chișinău, în 1880, profesorul Ioan Doncev a publicat un articol amplu despre învățământul primar în Basarabia în *Бессарабские губерниальнные ведомости (Buletinul guberniei Basarabia*). El pleda pentru deschiderea unor școli mixte ruso-moldovenești pentru a cultiva la elevii moldoveni o atracție mai mare față de instituțiile de învățământ. Ideea profesorului a fost evident aruncată la coșul de gunoi, din simplu motiv că fusese deja emisă o dispoziție, încă în anii 60, care prevedea închiderea discretă a acestora. Materialul lui Ioan Doncev este deopotrivă deosebit de important pentru a repera ideile de care a fost influențat. Convingerile sale denotă o influență puternică a scriitorului francez Victor Hugo, foarte popular

[57] *Журнал Министерства Народного Просвъщения*, care a apărut lunar în perioada 1834–1917.

[58] *Статистика народной школы в Бессарабской губернии. Доклад секретаря Бессарабского Статистического комитета М.В. Негручева, заседанию 5-го января 1883 года*, «Бессарабские областные ведомости», 1883.

în Occident și extrem de antipatizat de ideologii ruși: „Învățământul popular, bazat pe credință și adevăr, pe metode raționale de dezvoltare a capacităților și forțelor maselor populare pentru procurarea mijloacelor muncii cinstite, înțelegerii corecte și respectarea obligațiilor și drepturilor general-umane și sociale determină o moralitate înaltă și o viziune luminoasă și sănătoasă asupra lucrurilor, prosperitate materială, liniștea și gloria poporului”[59]. Cel mai important reprezentant al romantismului a marcat dezvoltarea educației occidentale și a fost declarat de promotorii școlii rusești, în special ai celei parohiale, dușmanul lor ireconciliabil. Tocmai din acest considerent redacția ziarului s-a desolidarizat de ideile lui Ioan Doncev printr-o notă publicată la subsol.

Începând cu 1884, în contextul puseului reacționar și al rolului primordial acordat Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse în gestionarea domeniului învățământului, revista *Кишиневские епархиальные ведомости* (*Buletinul Eparhiei Chişinăului*) relatează sistematic procesul de deschidere a școlilor parohiale, publică numele preoților responsabili de administrarea acestora și ale persoanelor care au făcut donații. În aceeași perioadă, 1880–1890, Basarab, corespondentul ziarului bucureștean *Telegraful*[60] la Chișinău, publică regulat, în decurs de zece ani, articole despre realitățile social-politice din Basarabia. Un bun cunoscător al sistemului administrativ și juridic rusesc, autorul a comunicat publicului cititor din Regatul României detalii teribile ale procesului de deschidere a școlilor rusești în Basarabia, relația tensionată dintre învățătorii ruși și localnici și realitățile cumplite ale satului basarabean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Articolele semnate de misteriosul corespondent completează datele oferite de sursele de arhivă, demonstrând în mod ireproșabil că acțiunile din domeniul educației reprezentau doar un element din panoplia autorităților țariste pentru contopirea etnicilor români cu populația principală a imperiului. De pildă, în 1886, după vizita generalului H. Roop în Basarabia, simultan cu acțiunile raportate de guvernatorul Aleksandr Petrovici Konstantinovici (1883–1899) în domeniul educației, corespondentului publicației bucureștene arată că autoritățile au demarat colonizarea judeţelor Orhei, Soroca, Chişinău cu elemente slave. În acelaşi timp, continuă el, generalul Konstantinovici ar fi primit un ordin să propună ţăranilor din aceste judeţe condiţii avantajoase pentru a emigra în Caucaz şi în gubernia Samara, unde existau deja mai multe sate cu comunităţi originare din Basarabia. Basarab completează deopotrivă datele precare din biografia Ioan Doncev, profesorul de limba română de la Gimnaziul Regional din Chișinău. Relevăm că faptele evocate de acest autor misterios se

[59] Ив. Дончевъ, *Народное образование в Бессарабии*, «Бессарабские областные ведомости», 1870, nr. 95.
[60]Basarab, *Scrisori din Basarabia*. 1884–1890. vol. II. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura „Ştiinţa”, Chişinău, 2001.

înscriu perfect din punct de vedere cronologic și logic în seria de evenimente ale perioadei analizate.

Interzicerea predării limbii române în învățământul primar în contextul în care același drept a fost acordat majorității popoarelor din Imperiul Rus, a fost consemnată de militantul național Ioan Pelivan în *Бессарабская жизнь*[61] (*Viața Basarabiei*) în 1905. Pentru această interdicție insolită, valabilă din nou pentru ucraineni și belaruși, Pelivan a acuzat nu doar *biurocrația*, ci și *intelectualii locali, inerția și indiferismul cărora, izbitor pentru această chestiune, este într-adevăr criminal*. Aceeași atitudine antinațională a deputaților basarabeni în problema predării în limba română în învățământul primar dintre Prut și Nistru, abordată în Duma de Stat a Rusiei în 1910, a fost relatată detaliat de Pan. Halippa în *Viața Românească*[62]. Este vorba mai exact de momentul în care deputatul velicorus Dionis Petrovici Gulikin a militat pentru învățământ primar în limba maternă în Basarabia, de vreme ce ceilalți deputați basarabeni din dumă – Nicolai Soltuz, Nicolai Ghepețchi, Vladimir Purișchevici, Pavel Krupenski, Anton Demianovici și Panteleimon Sinadino, Alexei Kara-Vasile și Arefa Tretiacenko – au votat împotriva inițiativei etnicului rus. După Revoluția din februarie 1917 din Rusia, odată cu declanșarea mișcării naționale în Basarabia, problemele învățământului primar și secundar țarist au fost analizate în paginile ziarelor *Cuvânt Moldovenesc*, *România Nouă* și ale revistei *Școala Moldovenească*. Din seria amplă de articole publicate, evidențiem materialele militantului pe tărâm național Vasile Harea. Acesta a reușit în 1920 să publice un studiu amplu[63] în care subliniază caracterul fragmentar, medieval și discriminatoriu al învățământului primar în Basarabia Imperiului țarist.

1.3. Concluzii

Analiza tematică a istoriografiei referitoare la subiectul tezei și a izvoarelor ce reprezintă sursa fundamentală în cercetarea instrucțiunii publice rusești din Basarabia mijlocului secolului al XX-lea–începutul secolului al XX-lea ne permite să tragem următoarele concluzii: lipsesc cercetările tematice speciale, ce ar reconstitui obiectivele autorităților ruse în domeniul educației în spațiul dintre Prut și Nistru, în condițiile reformelor liberale de la mijlocul secolului al XIX-lea și ale proclamării statului român modern. Deopotrivă, lipsește în istoriografie peisajul infrastructurii școlare și cadrul juridic de funcționare a acesteia. Metodele de predare și practicile

61 Apud *Ioan Pelivan, istoric al Mișcării de Eliberare Națională din Basarabia.* Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, Editura „Biblioteca Bucureștilor", București, 2012, p. 35–38.

62 Pan Halippa, *Publicistică,* „Museum", Fundația Culturală Română, Chișinău, 2001, p. 1–3.

63 Vasile Harea, *Legislația școlară rusească în legătură cu învățământul din Basarabia,* „Arhiva pentru Știința și Reforma Socială. Organ al Asociației pentru studiul și reforma socială", anul I, nr. 4, 1919, p. 787–802.

pedagogice utilizare de responsabilii școlari ruși au cunoscut o abordare eronată, care necesită a fi reconsiderată.

Am depistat deficitul unui studiu ce ar explica exhaustiv analfabetismul masiv la etnicii români. Considerăm că acest fenomen trebuie raportat atât la minoritățile etnice din Basarabia țaristă, cât și la cele din statele din sud-estul Europei de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Nu există un studiu complex despre învățământul secundar în perioada cercetată, care ar aborda legislația, evoluția rețelei școlare și imaginea elevului basarabean în instituțiile de învățământ secundar din Imperiul Rus.

Istoricii care au dat tonul istoriografiei țariste în problema Basarabiei au perseverat pe teza conform căreia malorușii și velicorușii ar reprezenta elementul etnic majoritar între Prut și Nistru. Acest comportament a avut menirea să justifice asimilarea lingvistică și etnică desfășurată de autoritățile ruse în Basarabia. Recurgând la înfierarea regimului țarist, discursul istoriografic interbelic a trecut cu vederea metodele moderne de rusificare și plasarea în contextul social-politic a deciziilor politice luate la Sankt-Petersburg.

Istoriografia sovietică a inoculat ideea falsă precum că acțiunea de deschidere a școlilor din Basarabia a fost o măsură menită să asigure *numărul crescut* de întreprinderi cu forță de lucru calificată, și nu o acțiune a autorităților ruse pentru a crea un vehicul de asimilare.

După 1991, scrisul istoric a pus acțiunile autorităților ruse în contextul dezvoltării statului modern român și al atracției pe care o trezea acesta etnicilor români din Basarabia. Istoricii însă au atribuit, în opinia noastră, un rol exagerat rusificării în determinarea analfabetismului masiv, ignorând cultura precară a școlii în trecutul național.

Fondul de documente inedit pe care se întemeiază această lucrare a oferit, pe de o parte, posibilitatea unei explicări mai ample și detaliate a politicii regimului țarist în domeniul educației, iar pe de altă parte, penetrarea societății rurale a Basarabiei și valoarea școlii în cadrul acesteia.

2. POLITICA REGIMULUI ȚARIST ÎN DOMENIUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN BASARABIA (MIJL. SEC. AL XIX-LEA – ÎNC. SEC. AL XX-LEA)

2.1. Imperialismul rus și impactul unirii Principatelor Române asupra educației românilor de la est de Prut (1866–1900)

După proclamarea statului modern român, în Basarabia a fost înregistrată o grupare națională, a *românofililor*[64], care milita tacit pentru sincronizarea cu tendințele culturale și politice declanșate în dreapta Prutului. Această elită basarabeană, cu aspirații naționale, etichetată de autoritățile regionale drept *moldovanofili,* care *visau la o Românie unită și contopită*[65], nu puteau să reprezinte, în 1863, un pericol pentru integritatea teritorială a imperiului după estimările guvernatorului civil, baronul Ivan Welho[66]. Cu toate acestea, autoritățile regionale refuzaseră în 1862 boierului Constantin Cristi să deschidă o tipografie *moldovenească* la Chișinău din cauza că acesta ar fi militat pentru unirea Basarabiei cu România[67]. La insistența boierului moldovean, guvernatorul militar al Basarabiei, Fanton de Verrayon, a explicat superiorilor săi că tipografia ar fi avut menirea să tipărească pentru popor abecedare și broșuri ieftine în *limba moldovenească*. Și deși aceasta ar fi putut să fie lipsită de importanță, sublinia de Verrayon, ar fi dus la descurajarea învățării limbii ruse, deosebit de importantă poporului în raporturile sale cu instituțiile statului. Demersul boierului moldovean venea după interdicția – încă din anii 30 – a autorităților rusești de a aduce materiale didactice la limba română din România[68].

În contextul imposibilității transportării de abecedare din România, profitând de încurajarea autorităților școlare regionale, pentru toți pedagogii, să elaboreze materiale didactice pentru copiii etnicilor români din Circumscripția de Învățământ Odesa, în 1862, profesorul Gimnaziului Regional din Chișinău, Ioan Doncev, a elaborat două manuale[69] de limba română în

---

64 L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812,* Tipografia Eparhială „Cartea Românească", Chișinău, s.a., p. 21.

65 Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Prut Internațional, Chișinău, 2000, p. 115.

66 *Ibidem,* p. 123.

67 Gheorghe Negru, *O tentativă nereușită de a înființa în Basarabia o tipografie moldovenească,* în „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 1–2, 1997, p. 90–100.

68 Ilie Gulica, *Considerații privind literatura didactică basarabeană în anii 30-60 ai secolului XIX*, „Destin românesc" (serie nouă). Revistă de istorie și cultură 2010, An V (XVI) Nr. 3-4 (67-68), p. 79.

69Conf. univ. dr. Gheorghe Negru, *Constituirea statului român modern și schimbarea paradigmei politicii naționale a Imperiului Rus în Basarabia. De la politica „cedărilor tactice" la politica națională exclusiv restrictivă (1860),* în „Centenar Sfatul Țării. 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale Chișinău, 21 noiembrie 2017", Chișinău, 2017, p. 224–225.

baza noilor reguli gramaticale stabilite în dreapta Prutului. După încheierea lucrului la instrumentele didactice, profesorul a solicitat autorităților școlare tipărirea uneia dintre aceste lucrări – *Cursulu primitivu de limba rumânâ, compusu pentru sholele elementare și IV clase gimnaziale* – din contul vistieriei de stat, după cum îi promiseseră responsabilii școlari. Drept răspuns, epitropul Circumscripției de Învățământ Odesa, Adam Antonovici Arțimovici, a solicitat Ministerului Instrucțiunii Publice să analizeze lucrarea lui Doncev pentru a stabili dacă este posibilă editarea acesteia pe banii publici. Responsabilul principal de instrucțiunea publică în Basarabia susținea în demersul său că, deși Doncev respingea alfabetul slav pentru limba română, era dificil să se admită că etnicii români dintre Prut și Nistru nu vor împrumuta limba vorbită în Principatele Române. Populația românească compactă din dreapta Prutului o va dezvolta diferit de cea slavă împrumutată, având în vedere originile sale latine. Mai mult, funcționarul țarist pleda pentru respingerea manualului lui Doncev întrucât, odată cu apariția acestuia, predarea limbii române în Basarabia căpăta, pentru prima dată, coerență.

În introducerea *Cursulu primitivu*, profesorul de limba română la Gimnaziul Regional din Chișinău se pronunța împotriva construcțiilor frazeologice caracteristice limbii slave, optând pentru tendința care se manifesta în România de a elimina orice influență asupra limbii române. Considerațiile lui Arțimovici, *un amator în domeniul școlii*[70], în opinia directorului Direcției Școlilor Populare din Basarabia, Kiril P. Ianovski, au fost respinse de către autoritățile de la Sankt-Petersburg. Mai exact, la 4 mai 1863, ministrul Instrucțiunii Publice, secretarul de stat Aleksandr Vasilievici Golovin, a respins demersul lui Doncev privind tipărirea *Cursulu primitivu...* din contul statului. Cu toate acestea, profesorul Ioan Doncev a publicat manualele pe banii săi, sperând că îi va convinge pe responsabilii de instrucțiunea publică să le recunoască oficial drept instrumente didactice și, prin urmare, să își acopere cheltuielile din vânzări. În acest scop, el s-a adresat epitropului Arțimovici să prezinte manualele la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității Novorosiisk din Odesa pentru a obține un aviz în acest sens. În consecință, lucrarea lui Doncev a ajuns să fie analizată de slavistul Viktor Ivanovici Grigorovici, care a criticat vehement ideea sincronizării etnoculturale a românilor de pe ambele maluri ale Prutului. El a calificat eforturile savanților de la București de trecere la alfabetul latin drept un *arbitrariu filologic*. Grigorovici a insistat asupra faptului ca învățământul din Basarabia să se dezvolte pe baza limbii slave bisericești *înțeleasă de toți*, sugerând că manualul lui Doncev ar

[70] К.П. Яновский, *Воспоминания и мысли,* «Русский вестник», август 1902, p. 744.

putea servi doar ca supliment la cel scos de Iakob Ghinkulov, *care merită toată atenția*[71]. În cele din urmă, analizând problema predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău, în cadrul Departamentului economiei de stat, în februarie 1866, Consiliul de Stat a stopat predarea limbii *moldovenești* în cadrul acestei instituții de învățământ. Autoritățile centrale au menționat că noul statut gimnazial nu prevede profesori speciali pentru predarea unor limbi speciale locale și, în consecință, excepția pentru cei doritori să studieze în Gimnaziul din Chișinău limba *moldovenească* și, afară de asta, pe banii statului, nu are niciun temei[72]. Un detaliu important al deciziei care a avut repercusiuni în lanț asupra predării limbii române în școlile județene viza predarea limbii române pentru viitorii învățători. Consiliul de Stat a respins argumentul privind necesitatea predării românei în cadrul gimnaziului viitorilor învățători, motivând că aceștia din urmă nu vor mai fi instruiți în gimnazii, ci în seminare speciale. Drept urmare, în 1868, directorul Direcției Școlilor Populare, Ianovski, a solicitat Ministerului Instrucțiunii Publice repartizarea salariului învățătorului de română al Școlii județene din Hotin pentru alte cheltuieli de cancelarie întrucât locul rămase vacant din cauza interzicerii predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău[73]. De asijderea, statutul seminarelor pentru învățători, care urmau să fie deschise, nu prevedea predarea limbii române, ci aveau cu totul alte obiective, la care vom reveni mai jos.

Prin urmare, între 1862 și 1866, asistăm la o controversă legată de predarea acestei discipline. Dezbaterea cu pricina coincide cu mandatul lui Adam Antonovici Arțimovici în fruntea Circumscripției de Învățământ Odesa. Adept al predării limbii române după modificările adoptate în dreapta Prutului[74], Arțimovici a autorizat studierea limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău deși legislația educațională din 1864 nu a inclus această disciplină în programă, profesorul Doncev fiind remunerat din fonduri speciale. În 1866, au avut loc remanieri atât la nivel de minister, cât și la nivel de circumscripție. În fruntea Ministerului Instrucțiunii Publice, în locul lui Aleksandr Vasilievici Golovnin, prietenul scriitorului prooccidental Ivan Sergheievici Turgheniev, a fost numit contele Dmitri Andreievici Tolstoi.

---

71 Gheorghe Negru, *Cazul Doncev și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866)*, în „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), Chișinău, p. 224.

72 *О прекращении преподования молдавского языка в Кишиневской Гимназии,* «Циркуляр по Управлению Одесским учебным округом», nr. 2, p. 13–15; *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75 лътие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиерееемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподователей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева,* Типография Бессарабскаго Губернскаго Правления, Кишинев, 1908, p. 86.

73 ANA DGAN, F. 3, inv. 1, d. 1040, f. 1–3.

74 Gheorghe Negru, *Cazul Doncev și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866)*, în „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), p. 221.

Acesta, la rândul său, l-a preferat în funcția de epitrop al Circumscripției de Învățământ Odesa pe medicul Serghei Platonovici Golubțov [75]. După instalarea sa în funcția de ministru, oberprocurorul Tolstoi a întreprins în 1867 o vizită în Basarabia unde a constatat că *moldovenii care trăiesc de mult în Rusia* nu vorbesc cu toții rusește, iar în unele parohii ortodoxe serviciul divin se oficiază în *moldovenește*. Oficialul a conștientizat că cultura rusă a moldovenilor din Rusia căpătase *o semnificație politică* deoarece unirea Moldovei și Munteniei și formarea unui principat aproape neatârnat și puțin binevoitor pentru Rusia exercită o atracție vădită și la vecinii moldoveni din Basarabia[76]. Totodată, șeful Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a invitat episcopul Chișinăului și Hotinului să participe la această *chestiune deosebit de importantă*, cu speranța că eforturile comune ale Ministerului Instrucțiunii Publice și Bisericii Ortodoxe Ruse vor rezolva problema școlii rusești în Basarabia[77].

Deci, acum lucrurile nu mai erau evaluate de aceeași manieră ca trei ani mai devreme, când grupul *românofililor* nu ar fi reprezentat niciun pericol pentru imperiu. Misterul legat de această schimbare subită de atitudine față de elementul național în Basarabia a fost dezlegat de însuși Pompei Batiușkov. Pravoslavnicul polonezilor a dezvăluit *revelația* lui Tolstoi, explicând totodată acțiunile vehemente de rusificare: „Dezordinea existentă în Basarabia în domeniul ecleziastic și cel educațional nu putea să nu atragă atenția contelui Tolstoi... Conform raportului său, au fost luate măsuri de către Ministerul Instrucțiunii Publice și Sfântul Sinod direcționate spre curmarea românizării. Asemenea măsuri erau necesare, în mod special, deoarece din partea cealaltă a Basarabiei, pe care am cedat-o conform Tratatului de la Paris, propaganda stimulată de autoritățile moldovenești a început să se răspândească în regiunea Basarabiei noastre”[78]. Drept consecință, noul epitrop al Circumscripției de Învățământ Odesa, medicul Golubțov, a dispus directorului Direcției Școlilor Populare, Ianovski, să inspecteze detaliat toate școlile primare existente în Basarabia și să colecteze informațiile necesare despre nivelul de predare a limbii ruse în regiune. Ianovski a constatat starea *deplorabilă* a învățământului rusesc între Prut și Nistru și a demarat o campanie de deschidere a școlilor primare cu învățători care vorbeau rusește. În paralel, șeful Direcției Școlilor Populare a sugerat autorităților să fie întreținute formal școlile în care se preda în *moldovenește*. O dispoziție imediată și fățișă despre închiderea acestor

[75] К.П. Яновский, *Воспоминания и мысли,* «Русский вестник», август 1902, p. 744.

[76] L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812,* Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, p. 33.

[77] *Ibidem,* p. 34.

[78] *Бессарабія. Историческое описание. Съ высочяйшаго соизволенія издано при Министерствъ Внутрених Дел. Посмерный выпускъ исторических изданій П. Н. Батюшкова. Съ 3-мя фототипіями, 53-мя гравюрами и картой.* С-Петербургъ, 1892, p. XL.

instituții de învățământ, în opinia lui Ianovski, ar fi putut provoca, *în taină*, un sprijin al acestor școli din partea etnicilor români[79].

Această politică națională restrictivă în Basarabia se înscrie în atitudinea generală a autorităților ruse față de guberniile din sud-vestul Imperiului Rus. Într-un raport al ministrului Instrucțiunii Publice pentru anul 1868 se menționează expres că, în această parte a imperiului, problema instrucțiunii publice era subordonată unor condiții speciale, care presupuneau acțiuni extraordinare. Aspectul pedagogic era subordonat aici celui politic, iar sarcina școlii populare trebuia să consiste nu doar în iluminarea populației de diferite neamuri, dar în contopirea acestora cu masa poporului rus a imperiului, prin unitatea limbii și gândirii"[80]. Accentul pe aspectul politic în școlile primare, indiferent de instituțiile cărora erau subordonate, se atestă în sursele epocii, inspectorii școlari insistând asupra învățării limbii ruse, și nu a cunoștințelor, atât în timpul lecțiilor, cât și la congresele învățătorilor. Atitudinea formală, mai exact, de desconsiderare sistemică a autorităților școlare față de limba *moldovenească*, se atestă în statisticile privind știutorii de carte românească în Basarabia. Începând cu 1870, datele statistice despre elevii care știau să scrie și să citească în românește au dispărut din statistica școlară, deși acestea existau în 1868[81], atitudine care nu se înregistrează față de etnicii bulgari, de asemenea ortodocși. Concomitent, autoritățile regionale au continuat să scoată limba română din instrucțiunea publică. La 3 februarie 1871, împăratul Alexandru al II-lea a acceptat solicitarea epitropului Circumscripției de Învățământ Odesa privind suprimarea predării limbii române în școlile județene din Basarabia: Chișinău, Hotin, Orhei, Bălți și Soroca. Epitropul a invocat faptul că nu erau destui doritori să învețe și nici suficienți învățători să predea limba română. Această acțiune era necesară pentru consolidarea predării limbii ruse în școlile județene[82], un argument insolit în contextul în care atare instituții urmau să fie înlocuite cu școli urbane. Înseși școlile județene erau considerate un obstacol în reforma instrucțiunii publice, prin urmare, se urmărea pur și simplu scoaterea limbii românești din educație.

Împărtășind opinia epitropului din Odesa despre *inutilitatea* predării în continuare a limbii române în școlile județene, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei a adus și el

---

[79] К.П. Яновский, *Воспоминания и мысли,* «Русский вестник», август, Москва, 1902, p.

[80] *Отчет министра народнаго просвещения за 1868 годъ,* «*Журналъ Министерства Народнаго Просвещения»,* январь, СанктПетербургъ, 1869, p. 41.

[81] *Движение училищного дело в Бессарабии в 1868 и 1869,* în «Бессарабские губернские ведомости», nr. 19, Кишинев, p. 2.

[82] Gheorghe Negru, *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* în Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova, „Revistă de Istorie a Moldovei", 3–4 (23–24) 1995, iulie–decembrie, Chișinău, 1995, p. 108.

argumentele sale: „În regiunea Basarabia, limba moldovenească nu este utilizată acum nici în instituțiile de învățământ, nici în administrație și judecată. Este doar un grai local al unei părți a populației sătești pentru care, în timpul de față, deschid școli populare cu predarea obiectelor exclusiv în rusă”[83]. Astfel, între 1864 și 1871, sursele nu consemnează o hotărâre tranșantă de interzicere a limbii române. Strategiile de redactare a deciziilor privind anularea predării limbii române respectă întotdeauna următorul calapod: mai întâi, se menționează că predarea limbii române este *inutilă*, că nu *există doritori*, că nu sunt *mijloace financiare*, și abia apoi, în alt alineat, se invocă *necesitatea consolidării predării limbii ruse*. Acest fapt demonstrează, o dată în plus, precauția autorităților în promovarea politicii lor de rusificare, prudență sugerată de directorul Școlilor populare, Ianovski, chiar după efectuarea inspecției școlilor primare în 1867: „Să fie întreținute formal școlile în care se preda în moldovenește”[84].

Lipsa unei decizii cu privire la interzicerea predării limbii române, tranșante și valabile în același timp pentru toate școlile din Basarabia, este similară hotărârii privind prohibirea publicațiilor în limba ucraineană în 1863[85]. În ambele cazuri, al interzicerii limbii române și celei ucrainene, au existat factori externi – Unirea Principatelor Române și adoptarea alfabetului românesc și Insurecția poloneză din (1863-1864). De asemenea, în ambele cazuri au fost luate decizii excepționale provizorii, dar au fost valabile până la prăbușirea Imperiului Rus, ceea ce denotă o precauție sporită demonstrată de autoritățile țariste. În același timp, trebuie spus că în 1863 au fost interzise în Imperiul Rus publicațiile în idiș, decizie care nu a avut nicio legătură cu conjunctura politică externă.

Cu toate acestea, deciziile luate în cazul limbii române și al celei ucrainene au avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică a popoarelor neruse, iar evenimentele din România și Polonia au constituit o oportunitate care a justificat o accentuare a rusificării. După eliminarea limbii române din educație, Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat legislația educațională pentru *alogeni,* care prevedea rusificarea și contopirea acestora cu poporul rus. La 2 februarie 1870, Consiliul de pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice a acceptat o hotărâre conform căreia existau două opinii despre organizarea procesului educațional pentru

---

[83] *Ibidem.*

[84] *О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленнаго г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским,* în «Журнал Министерства Народнаго Просвещения», часть CXXXIX, СанктПетербургъ, 1868, p. 359–373.

[85] Johannes Remy, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in Russian Empire (1863-1876): Intention and Practice,* p. 90 / https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice .

alogenii din Imperiul Rus. Unii considerau că limbile locale ar fi indicate să servească drept instrument de bază al instruirii și nu numai în formă orală, ci și în manuale, până în momentul în care copiii alogeni vor însuși limba rusă. Alții însă credeau că acest sistem, benefic pentru educația religioasă a alogenilor, avea să încetinească procesul de rusificare a acestora. Ei propuneau ca instruirea copiilor alogeni să fie împărțită în două etape. Prima consta în însușirea, cu ajutorul idiomurilor locale, a limbii ruse vorbite, de vreme ce a doua – în studierea, exclusiv în rusă, a diferitor discipline – citirea, scrisul, aritmetica și, firește, religia[86].

În cele din urmă, Ministerul Instrucțiunii Publice a acceptat ultima variantă pentru că ar fi asigurat o rusificare mai eficientă. Astfel, alogenii creștini neortodocși aveau dreptul să învețe în clasele primare în limba maternă, în timp ce creștinii ortodocși, inclusiv etnicii români, să învețe în școli elementare în baza principiilor comune pentru școlile rusești[87]. Prin urmare, învățământul în limba maternă pentru creștinii neortodocși, în comparație cu cei ortodocși, le-a asigurat acestora, până în 1884, învățământul național, ducând la etnicii germani și populația regiunilor baltice, în principal, cei de confesiune protestantă, la lichidarea aproape completă a analfabetismului. În timp ce pentru etnicii români, această lege le-a interzis școala națională, chiar dacă aceasta nu se bucura de aceeași atenție ca în cadrul altor popoare. Efortul masiv de asimilare lingvistică era inimaginabil fără învățători care să predea rusește. Astfel, după cum se anunța în decizia Consiliului de Stat despre anularea predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău, în 1872, în Imperiul Rus au fost deschise 13 seminare pentru pregătirea învățătorilor: șase – în Circumscripția de învățământ Varșovia, cinci în Totem, satul Alferov, Gubernia Vladimirovsk; în Karacev, Gubernia Kursk; în satul Poreț̦k, Gubernia Simbirsk; în târgul Bairamcea, regiunea Basarabia; în Andreev, Gubernia Varșovia[88]. Obiectivele acestor instituții de învățământ erau de asemenea determinate de așezarea lor geografică. Ele aveau menirea să pregătească învățători nu pentru periferiile naționale, ci și pentru școlile primare rusești. Așadar, conform noii legislații educaționale, nu mai puteau să fie predate limbile naționale pentru etniile ortodoxe – belarușii, ucrainenii și românii.

Împăratul Alexandru al II-lea a dispus, fără să aibă habar de politica de rusificare a imperiului, după cum vom vedea mai jos, în același an, deschiderea generoasă a altor trei seminare în Basarabia în județele Chișinău, Orhei și Iași (Bălți). Această intenție era legată mai

---

86 Gheorghe Negru, *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* în „Revista de istorie a Moldovei”. Anul VI, 1995, nr. 3–4 (23–24), Chișinău, p. 111–114.

87 *Ibidem,* p. 111–114.

88 *Отчет министра народнаго просвещения за 1872 годъ,* «*Журналъ Министерства Народнаго Просвещения*, СанктПетербургъ», январь 1873, СанктПетербургъ, p. 41.

curând de campania de deschidere a școlilor demarată de autorități și de insuficiența de învățători rusofoni[89]. Pentru început, Ministerul Instrucțiunii Publice a cerut informații de la curatorul Circumscripției de Învățământ Odesa, care şi-a exprimat rațiunile, după care putem să deducem condițiile în funcție de localitățile reperate pentru acest tip de instituții: „Seminarele de învățători deschise de Ministerul Instrucțiunii Publice, având drept scop prepararea învățătorilor pentru școlile populare, trebuie să satisfacă necesitățile tuturor localităților care fac parte din circumscripția respectivă, şi nu doar ale unei anumite gubernii sau regiuni. De aceea, alegerea localității pentru seminar, deschis într-o circumscripție, trebuie să corespundă în totalitate, în afară de alte condiții esențiale şi circumstanțiale, cerințelor stabilite;" „Odată cu deschiderea în iulie a.c. a Seminarului de învățători din Bairamcea, regiunea Basarabia, se oferă acces liber în această instituție, în număr nelimitat, pentru toți tinerii Basarabiei, care vor să se dedice activității pedagogice în școlile populare. Astfel, odată cu deschiderea Seminarului pentru învăţători din Bairamcea, necesitatea de învățători bine instruiți pentru școlile populare, necesitate care se resimte în mod egal în toate localitățile din Circumscripţia de învăţământ Odesa, poate fi satisfăcută pentru Basarabia şi pentru celelalte localități, deși pentru acestea din urmă intrarea în Seminarul din Bairamcea este însoţită de mai multe dificultăți decât pentru locuitorii Basarabiei;" „Vorbind despre deschiderea a noi seminare de învățători în Circumscripția de Învățământ Odesa şi ținând cont de faptul că în această circumscripție există deja asemenea instituții de învățământ în Nikolaev şi Bairamcea, pentru al treilea seminar, cea mai indicată este gubernia Ekaterinoslav, unde instituirea unei asemenea instituții ar putea să aducă o importanță esențială instrucțiunii publice".

Mai mult, consilierul de stat Golubţov a menționat că „în întreaga regiune, inclusiv orașele de județ, în afară de orașul regional, nu există nicio clădire pentru seminar, ne mai vorbind de cămine pentru elevi. În cazul deschiderii a noi seminare în Basarabia, se impune construcția a trei clădiri pentru seminar şi pentru cămine, ceea ce este foarte costisitor". Pentru soluționarea acestei probleme, gubernatorul Basarabiei, Ivan Gheorghevici Gangardt, a propus instituirea a 20 de burse, pe lângă cele existente, pentru elevii basarabeni[90]. Explicațiile epitropului sugerează respectarea practicii autorităților de a-i forma pe viitorii învățători pentru etnicii români într-un mediu rusofon, deoarece funcționarea unor seminare într-un mediu românofon ar fi diminuat substanțial practica de rusificare. În același sens, cercetătoarea ucraineană N.A. Șin a demonstrat că la baza acestor decizii erau alte rațiuni decât cele financiare.

[89] ANA DGAN, F. 2, inv. 1, d. 8244, f. 3–9.
[90] *Ibidem,* f. 3–9.

Potrivit acesteia, guvernul a identificat drept pătură socială potrivită pentru selectarea cadrelor pedagogice categoriile sociale pentru care erau destinate școlile și considera rațional să deschidă seminare de învățători în satele și orașele județene mici, numai nu în orașele guberniale. Sosirea elevilor în orașele mari ar fi putut să îi înstrăineze de mediul natal și să îi familiarizeze cu necesitățile vieții, care nu puteau fi satisfăcute în mediul rural şi care, în cele mai multe cazuri, erau nedorite. Răspândind instituțiile de învățământ în provincii, autoritățile centrale urmăreau să evite influența ideilor social-democrate asupra învățătorilor.

Deci, rațiunea invocată de epitropul Golubţov că în Basarabia nu existau orașe potrivite pentru seminare este una secundară, ce-i drept, la fel de valabilă. Drept argument în acest sens ar putea să constituie faptul că acțiunea de deschidere a școlilor era finanțată în principal de comunitățile rurale. Cu toate acestea, instituțiile de învățământ pedagogic erau prevăzute ca școli de tip închis, unde se pregăteau cadre *fidele ţarului şi patriei*. Viitorii învățători pentru străinii creștini – în cazul nostru, pentru moldoveni – trebuiau *protejați* de influența ideilor socialiste și de tot ce ține de caracterul național, pentru a evita eventualele *tendințe secesioniste*[91].

Cazul Basarabiei este elocvent în acest sens, în contextul consolidării statului modern român și al partidei naționale simpatizantă față de Franța și refractară față de Rusia. Elevii seminarelor cu obiective politice erau obligați să vorbească permanent între ei în rusă pentru că doar astfel vor învăța limba rusă vorbită şi nu o vor uita atunci când se vor afla în satele populate de *străini*, departe de mediul rusesc. Cele mai importante discipline din programa acestor seminare erau firește limba rusă, geografia și istoria Rusiei.

În urma trecerii tuturor școlilor în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice, autoritățile au procedat la adoptarea și implementarea cadrului juridic necesar – contractele cu comunitățile rurale și reforma armatei (1862–1874) –, care au oferit instituțiilor de învățământ primar, pe de o parte, mijloacele necesare pentru deschiderea și întreținerea școlilor primare[92]. Trebuie subliniat, pe de o parte, că reforma militară a avut un impact considerabil în ce privește convingerea etnicilor români să meargă în școlile rusești deoarece în urma frecventării acestora obțineau înlesniri la satisfacerea serviciului militar obligatoriu[93]. Pe de altă parte, aceleași contracte cu comunitățile sătești reprezentau instrumente juridice de constrângere a localnicilor pentru funcționarea școlilor. În paralel, autoritățile ruse au identificat tipurile de școli potrivite pentru Basarabia – școlile ministeriale-model de o clasă și de două clase. Școlile

[91] *Н.А. Шип, Интеллигенция на Украине (XIX). Историко-социологический очерк,* Наукова Думка, Киев, 1991, p. 52.
[92] ANA DGAN, F. 2, inv. 2, d. 6, f. 648–659.
[93] Антон Керсновский, *История русской армии*, Смоленск, 2004, p. 378.

ministeriale de o clasă aveau un curs de studii de trei ani, în timp ce cele de două clase – de cinci ani. Acest tip de școli era prevăzut în primul rând pentru mediul rural, având drept scop, în interiorul imperiului, eliminarea școlilor de zemstvă. Potrivit responsabililor din educație, cel mai scurt termen pentru instruirea *corectă* într-o localitate cu populație moldovenească nu putea să fie mai scurt de trei ani, durata studiilor într-o școală ministerială-model de o clasă[94].

Elitele locale, cu conștiință națională, trebuie spus foarte restrânse, manifestau o atitudine respingătoare față de această amplă campanie de deschidere a școlilor rusești. Un atare grup de boieri, insignifiant numeric, *care își puteau da seamă de iluziile lor politice*, după estimările guvernatorului civil, Ivan Osipovici Velio (1862-1863), antipatizau absolut tot ce era rusesc. Ei promovau ideea că în școlile populare predarea să fie în limba *moldovenească* și, în caz de realizare a acestui plan, erau dispuși să facă cheltuieli considerabile pentru instrucțiunea publică[95]. Numai că școlile rusești trebuiau să lucreze pentru guvern, și nu pentru localnici. Odată cu suprimarea dreptului de a învăța limba maternă pentru moldovenii din Basarabia, între 1876 și 1886, au fost deschise în fiecare an între Prut și Nistru câte 16 școli. În niciuna dintre guberniile Imperiului Rus nu a mai fost înregistrat un asemenea număr mare de școli ministeriale-model[96]. Aceste instituții de învățământ erau finanțare 50% de stat și 50% de comunitățile rurale. Campania de deschidere a școlilor finanțată pe jumătate de stat a fost asociată cu reforma militară din 1874, conform căreia locuitorii Basarabiei au fost obligați să facă serviciul militar. Este evident că cele două acțiuni concertate aveau drept obiectiv să intensifice omogenizarea, întrucât școala și armata – unde se folosește aceeași limbă de predare și comandă – sunt mijloace extrem de importante pentru avansarea asimilării[97]. În școlile ministeriale se aplicau metode moderne de predare a limbii ruse. În acest scop, inițial, a fost folosită limba maternă a elevilor, după care a urmat metoda fonetică. Începând cu 1880, s-a constatat că cea mai eficientă metodă este cea *americană*, care prevedea că limba străină trebuie studiată fără ajutorul celei materne, presupunând aplicarea intuiției elevilor[98].

Prin urmare, interdicția elevilor moldoveni să vorbească în românește avea drept obiectiv învățarea cât mai corectă și cât mai rapidă a limbii ruse.

Menajate de rusificare în anii 1860, coloniile germane au fost obligate în 1880 să își

---

[94] *Отчет начального народнаго образования в Бессарабской губерниu за 1897–1898 учебный год,* p. 20.

[95] Gheorghe Negru, *op. cit,* p. 123.

[96] *Итоги деятельности и средств содержании Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В. Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии*, Кишинев, 1887, p. 10–16.

[97] Iulian Fruntașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei 1812–2002*, Cartier, Chișinău, 2002, p. 17.

[98] ANA DGAN, F. 209, inv. 12, d. 13, f. 364.

transmită școlile parohiale în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice. Procesul a fost însoțit de introducerea predării obligatorii a limbii ruse și de un control sporit din partea Circumscripției de Învățământ Odesa[99]. Începând cu 1884, autoritățile religioase au deschis între Prut și Nistru școlile parohiale. Acest tip de școli erau instituite în localitățile mai sărace. Existau două tipuri de școli parohiale – de o clasă cu durata studiilor de doi ani și de două clase cu un curs de studii de patru ani[100]. Avantajul pretins de apărătorii școlii parohiale consta în faptul că aceasta necesita mai puține cheltuieli. În școala ministerială, învățătorul trebuia să aibă cens educațional, în timp ce în școala parohială funcția de învățător putea să fie deținută de un soldat lăsat la vatră. Astfel, observăm că autoritățile ruse, în efortul lor de asimilare, mai rapid și eficient, în vederea diminuării influenței din dreapta Prutului, etnicii români din Basarabia, în condițiile unei penurii, s-au aflat mereu în căutare de mijloace bănești, de tipul potrivit de școală pentru fiecare localitate și de metodele de predare a limbii ruse.

În concluzie, subliniem că decizia privind interzicerea predării limbii române la Gimnaziul Regional din Chișinău are similitudini cu cea privind suprimarea publicațiilor în limba ucraineană. În ambele cazuri, au existat factori externi – Unirea Principatelor Române și adoptarea alfabetului românesc și Insurecția poloneză din (1863-1864). În același timp, trebuie spus că în 1863 au fost interzise în Imperiul Rus publicațiile în idiș, decizie care nu a avut nicio legătură cu conjunctura politică externă. Astfel, deciziile luate în cazul limbii române și al celei ucrainene au avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică a popoarelor neruse, iar evenimentele din România și Polonia au constituit o oportunitate care a justificat o accentuare a rusificării.

În urma trecerii tuturor școlilor în subordinea Ministerului Instrucțiunii Publice, autoritățile au procedat la adoptarea și implementarea cadrului juridic necesar – contractele cu comunitățile rurale și reforma armatei (1862–1874) –, care au oferit instituțiilor de învățământ primar, pe de o parte, mijloacele necesare pentru deschiderea și întreținerea școlilor primare. Reforma militară a avut un impact considerabil în ce privește convingerea etnicilor români să meargă în școlile rusești deoarece în urma frecventării acestora obțineau înlesniri la satisfacerea serviciului militar obligatoriu.

Pentru a preveni dezvoltarea mișcării naționale, autoritățile de la Sankt-Petersburg au decis să propage în mediul moldovenilor limba şi cultura rusă. Pentru realizarea acestui obiectiv, învățătorii moldoveni urmau să își facă studiile în seminare deschise în orașe județene rusofone,

[99] ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 117, p. 4.
[100] ANA DGAN, F. 316, inv. d. 107, f. 48.

pentru a însuși mai bine limba rusă și pentru a fi feriți de ideile revoluționare. Începând din anii 80 ai secolului al XIX-lea, în școlile Ministerului Instrucțiunii Publice a fost aplicată metoda naturală (intuitivă), *americană*, care prevedea învățarea limbii străine fără folosirea limbii materne.

Procesul de asimilare lingvistică prin școală a fost modernizat și intensificat pe măsura instituirii și extinderii infrastructurii școlare rusești. În 1884, după instaurarea regimului autocrat, procesul de deschidere a școlilor primare a fost controlat de Consiliul Eparhial Școlar. Cu toate acestea, strategiile şi practicile de rusificare au acționat doar în instituțiile de învățământ, care încadra un procent insuficient copii românofoni. Cu alte cuvinte, Imperiul Rus nu a putut penetra familia.

2.2. Mutațiile revoluționare din 1905 și tentativele de predare în limba română

În deceniul nouă al secolului al XIX-lea, dezvoltarea educației în interiorul Imperiului Rus a fost impulsionată de dezvoltarea economică[101], fenomen constatat de reprezentanții istoriografiei sovietice moldovenești și în Basarabia. În opinia istoricului T.A. Kraciun, necesitatea sporită de muncitori alfabetizați și experiența altor zemstve au determinat Zemstva Gubernială a Basarabiei să își schimbe atitudinea față de instrucțiunea publică și să meargă pe calea unei contribuții mai active la dezvoltarea infrastructurii școlare[102]. În același timp, documentele arhivă și presa epocii atestă în Basarabia o obsesie a autorităților ruse din cauza rezultatelor modeste ale asimilării lingvistice a etnicilor români în pofida numărului de școli deschise și a alocărilor efectuate de stat.

Drept rezultat, guvernatorul general provizoriu de Odesa, Christoph Roop, în 1888, a solicitat cooptarea Zemstvei Guberniale a Basarabiei la finanțarea deschiderii școlilor sătești în toate localitățile populate de neruși. Luând act față de *repartizarea inegală* a populației moldovenești în județele Basarabiei, *concentrată în principal doar în partea de nord a guberniei*, generalul de infanterie menționa: „Nu pot să acord o importanță primoridială numărului de școli indicat de secretarul de stat Deleanov, deoarece se constată că acestea nu ating rezultatele dorite și recunosc drept esențială deschiderea școlilor în localitățile populate preponderent de moldoveni deși unele dintre aceste instituții de învățământ, după cum le-am prezentat în raportul meu, ar putea într-adevăr să satisfactă necesitățile populației și, în același timp, să facă școala utilă pentru unire în direcția rusească”[103].

---

[101] Т.А. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии,* Chișinău, Lumina, 1985, p. 156-157.
[102] *Ibidem*, p. 156.
[103] Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, „Prut Internațional”, Chișinău, 2000, p. 140–141.

Astfel, în anii care au urmat, responsabilii din educație au decis, pe de o parte, să coopteze Zemstva Gubernială la sprijinirea efortului financiar și, pe de altă parte, să elaboreze strategii de răspândire a limbii ruse în afara mediului educațional, în special prin asigurarea cu manuale și cărți și încurajarea lecturii în familie. Trebuie spus că până la sfârșitul secolului al XIX-lea Zemstva Gubernială nu a fost implicată în finanțarea dezvoltării infrastructurii școlare, aceasta fiind un apanaj al Direcției Școlilor Populare și al Consiliului Eparhial Școlar. Chiar dacă comunitățile rurale erau principalul finanțator la școlilor, gestionarea banilor colectați ținea de competența zemstvelor județene, care nu plasau educația printre prioritățile lor. Activitatea Zemstvei Guberniale Basarabene în domeniul instrucțiunii publice a început mai târziu decât în alte gubernii și a evoluat extrem de anevoios pe întreg decursul perioadei cu pricina nu doar în raport cu alte zemstve guberniale, dar și comparativ cu Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar. Dacă în alte gubernii, numărul de școli de zemstvă îl depășea pe cel al școlilor parohiale, în Basarabia, atestăm contrariul. Până la constatările generalului Roop, la categoria numărului de școli întreținute, Zemstva Guvernială se plasa pe ultimul loc printre alte instituții – Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar. În Basarabia, școlile de zemstvă erau de două-trei ori mai puține decât cele parohiale. Cu toate acestea, Zemstva Gubernială și zemstvele județene nu au întreprins acțiuni pentru extinderea rețelei școlilor și consolidarea bazei lor materiale[104].

Fenomenul respectiv poate fi explicat prin rolul atribuit Direcției Școlilor Populare și Consiliului Eparhial Școlar între Prut și Nistru în domeniul educației, în special școlilor ministeriale-model. După cum am menționat mai sus, anume acest tip de școală a fost desemnat să asigure efortul de omogenizare a etnicilor români între Prut și Nistru datorită metodelor de predare și duratei de studii. În aceste condiții, Zemstva Gubernială a fost obligată să contribuie la dezvoltarea rețelei școlare. În 1895, alocările celor șapte județe – Hotin, Soroca, Iași, Orhei, Chișinău, Bender, Akkerman, fără Ismail, pentru necesitățile școlare au constituit 57.628 de ruble, ceea ce reprezenta 5,5% din bugetul total, în timp ce peste zece ani, în 1905, cheltuielile au atins 244.970 de ruble, ceea ce alcătuia 14,7% din bugetul general. Evident că datorită acestor alocări, rețeaua școlilor de zemstvă s-a extins exponențial în acest răstimp. La începutul anului 1906, în Basarabia au fost înregistrate 130 de școli de zemstvă, în timp ce în 1897 erau doar 17. Astfel, în urma unei anumite înviorări a activității Direcției Școlilor Populare, Consiliului

[104] Т.А. Крачун, *op.cit.*, p. 160.

Eparhial Școlar și Zemstvei Guberniale au fost înregistrate 1.007 școli de diferite tipuri, pe când în 1897 erau doar 580 fără județul Ismail[105].

În 1906, în toate aceste școli își făceau studiile 73.936 de elevi, care erau repartizați în următoarele instituții de învățământ: 1) școli ministeriale de două clase – 50; școli ministeriale de o clasă – 352; școli sătești – 33; 2) școli parohiale de două clase – 10; școli parohiale de o clasă – 360; 3) școli de zemstvă – 130. Transformat în procente, acest peisaj arată astfel: școlile ministeriale – 39,9%, școlile parohiale – 36,7% și școlile de zemstvă – 12,9%. După cum vom vedea mai jos, școlile de zemstvă au fost deschise în principal în județele în care Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar aveau cele mai puține școli – Hotin, Soroca și Bălți –, care erau populate în majoritate de etnici români. Prin urmare, se observă că investițiile Zemvstvei Guberniale în dezvoltarea școlilor se explică cel mai probabil prin decizia autorităților de a impulsiona asimilarea etnicilor români din județele de nord ale Basarabiei cu populația dominantă a imperiului decât să satisfacă necesitățile crescânde de muncitori alfabetizați pentru economia guberniei. Mai mult, relansarea campaniei de deschidere a școlilor a fost concertată de încurajarea etnicilor români să emigreze din județele în care locuiau compact. Această acțiune poate fi demonstrată prin documentele de arhivă[106] și consemnările în presa epocii[107].

În condițiile transformărilor social-politice ale Revoluției din 1905, precum și cu sprijinul ministrului Instrucțiunii Publice, contele Ivan Ivanovici Tolstoi, au fost întreprinse o serie de măsuri pentru soluționarea problemei învățământului pentru populația nerusă din Imperiul Rus. În Regatul Poloniei și în guberniile baltice a fost introdusă, de fapt, predarea în limba maternă în școala de o clasă. În guberniile baltice au fost deschise patru gimnazii cu predare în limba germană. Consiliul de Stat a susținut propunerea Ministerului Instrucțiunii Publice cu privire la introducerea în instituțiile de învățământ particulare din guberniile baltice predarea în limbile locale. La 19 aprilie 1906, la rândul său, împăratul a aprobat intenția Consiliului de Stat și a dispus să fie executată[108]. Deși au permis editarea literaturii religioase și didactice într-o limbă românească alcătuită din cuvinte cu rădăcină slavă și cu alfabet civil rusesc, în paralel, autoritățile ruse au păstrat interdicția pentru etnicii români să învețe în limba maternă. Și aceasta

[105] Basarab, *Scrisori din Basarabia 1884-1890.* Vol. 2, Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Știința, s.l., 2001, p. 23.

[106] ANA DGAN, F. 329, inv. 3, d. 448, f. 1-40.

[107] Basarab, *Scrisori din Basarabia 1884-1890.* Vol. 2, Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Știința, s.l., 2001, p. 23.

[108] Andrei Grosu, *Lipoveanul. Un fenomen basarabean în Duma de Stat a Imperiului Rus,* Știința, Chișinău, 2013, p. 15.

în condițiile în care, în noiembrie 1905, toate dispozițiile restrictive privind dreptul musulmanilor de a preda în instituțiile de învățământ mediu și superior, precum și dreptul elevilor și studenților de această confesiune să beneficieze de burse și indemnizații au fost anulate. Au fost revizuite legile restrictive și actele normative despre instruirea evreilor. Bugetul Ministerului Instrucțiunii Publice pentru 1908, aprobat de Duma de Stat, în legislatura a III-a (1907–1912), prevedea finanțarea școlilor pentru neruși într-o serie de gubernii ale imperiului. În rectificările introduse de Partidul Uniunea din 17 Octombrie la proiectul de lege despre școlile primare se prevedea, de asemenea, permisiunea de predare în limba maternă în școlile primare pentru o serie amplă de naționalități. Evident că predarea în limba maternă pentru moldoveni nu intra în planurile guvernului țarist, care era îngrijorat de influența României asupra etnicilor români din Basarabia și de suspectarea acestora de separatism. Cu atât mai mult cu cât, în aceeași perioadă, au fost înregistrate o serie de organizații în mediul studenților și intelectualilor basarabeni, care revendicau introducerea predării în școlile primare din Basarabia în limba română[109].

Cea mai importantă organizație care a pledat pentru predarea în limba maternă a fost Societatea Culturală Moldovenească din Basarabia. Membrii acesteia considerau că *învățământul primar este posibil doar în limba maternă, moldovenească*, în timp ce limba rusă să rămână obligatorie[110]. În același timp, într-o perioadă în care a refuzat predarea limbii române în școlile primare, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a permis Frăției Misionare *Naşterea lui Hristos* în decembrie 1907 editarea revistei *Luminătorul*. Printre colaboratorii publicații îi regăsim pe Constantin Popovici și Mihail Ceachir, ambii membri ai comitetului de cenzură pentru tipăriturile frăției[111]. Numai că Serafim a contrapus *limba adevărată moldovenească* vorbită în județele centrale ale Basarabiei celei literare românești din dreapta Prutului. Postulând diferența dintre limba română și cea *moldovenească*, el a subliniat *deosebirile* dintre cele două *popoare*[112]. În 1908, a fost lansată ideea ca învățătorii de religie din școlile ministeriale și cele parohiale să aibă dreptul să folosească la predare limba *moldovenească* și să introducă în școli *Кartя de ынвэцэтуръ деспре лежя луй Думнезеу* de ieromonanul Gurie. Potrivit cercului revistei *Luminătorul*, dreptul învățătorilor de religie de a folosi limba română în predare a fost confirmat în același an de autoritățile ruse prin intermendiul Consiului epahial școlar.

[109] *Ibidem*, p. 16-17.
[110] Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională din Basarabia,* Prut Internațional, Chișinău, 2001, p. 150.
[111] Ștefan Ciobanu, *op. cit*, p. 235.
[112] *Ibidem*, p. 127.

Arhiepiscopul Serafim Ciceagov s-a pronunțat de fiecare dată împotriva unor atare dispoziții. El a respins în 1909 deciziile Congresului eparhial școlar privind manifestarea de recunoștință editorilor revistei *Luminătorul* și despre introducerea în toate școlile primare a abecedarului moldovenesc, *Букоавна*, al arhimandritului Gurie, pentru că sunt scrise *mai mult în limba română decât graiul local*: „A aproba nu se poate. Revista moldovenească este editată mai mult în limba română decât în graiul local și de aceea pentru locuitorii moldoveni nu este de folos. Aceasta mi-a mărturisit majoritatea. În privința aceasta, eu am vorbit și congresului eparhial. Dar deputații, sub influența unor persoane, la observația mea, au găsit de cuviință încă să aducă mulțumiri redacției. Ierarhul a calificat hotărârea ca *Bucoavna* arhimandritului Gurie să fie introdusă pretutindeni ca obligatorie drept *fărădelege* și *mai mult decât un rău*: „Revista *Luminătorul* este admisă pentru clericii care vor să citească poporului în limba lui, iar în școli învățătorilor se permite numai explicarea în moldovenește în primii ani de învățătură ca elevii să înțeleagă mai ușor sensul cuvintelor rusești. Mai mult eu nu pot să admit, nu am dreptul și nu văd sensul și necesitatea”[113].

Adresându-se în 1913 Consiliului școlar eparhial, același arhiepiscop a declarat următoarele despre abecedarul lui Gurie Grosu: „Rog să se comunice Consiliului sinodal școlar din Petrograd opinia și declarația mea despre *Cartea de învățătură*. Această carte e alcătuită nu după programa școlilor bisericești și este scrisă într-o limbă puțin înțeleasă de moldovenii din Basarabia. Cu alte cuvinte, este scrisă în limba românească. Sunt absolut împotriva ca acest manual să fie admis în școlile din Basarabia. Rog să se comunice Consiliului școlar sinodal că toate cărțile arhimandritului Gurie de mult sunt respinse de mine și nu vor fi îngăduite niciodată de mine cât mă aflu în scaunul arhiepiscopal din Chișinău”[114]. Manualele ieromonahului Gurie erau interzise de Consiliul Eparhial Școlar și de arhiepiscopul Serafim, pe de o parte, pentru că erau tipărite cu litere slavo-române în perioada în care autoritățile optaseră deja pentru alfabetul civil rusesc. Pe de altă parte, arhimandritul nu a împărtășit tendința stabilită de preotul Mihail Ceachir în ce privește folosirea limbii neaoșe *moldovenești*, respectând limba literară românească, inclusiv termenii de origine latină. Într-o perioadă în care limba română din dreapta Prutului era considerată *falsă* la Sankt-Petersburg, Gurie le oferea elevilor din Basarabia

[113] *Приложение къ Кишиневскимъ епархиальнымъ Ведомостямъ за 1910-й годъ, «Журналы Съезда депутатовъ духовенства Кишинесвской епархии 1909 года»*, Епархиальная Типография, Кишиневъ, 1909, p. 101–102.
[114] *Ibidem.*

pastelurile lui Vasile Alecsandri și legendele păsărilor aacademicianului Simion Florea Marian[115].

Arhimandritul Gurie a editat *Bucoavna* după ce Mihail Ceachir reușise să publice surprinzător, în condițiile unei acțiuni de rusificare teribilă, în 1900, o carte în limba *moldovenească – Ажуторул молдовенилор ын време челей май ынтыя ынвэцэтурэ лимбей русяскэ*[116] – menită să îi ajute pe etnicii români să învețe individual rusește. Apariția cărții lui Ceachir a reprezentat un eveniment deosebit de important consemnat în oficiosul Ministerului Instrucțiunii Publice[117]. Instrumentul didactic elaborat de preotul velicorus, *adevărat rus*, este prezentat în această din urmă publicație de către profesorul Universității Novorosiisk, Aleksandr Kociubinski[118], prezent frecvent în cronica epocii, inclusiv la evenimentele naționale rusești[119]. O *calitate deosebită* atribuită lucrării lui Ceachir a fost folosirea, pentru prima dată, a alfabetului civil rusesc pentru limba română: „La prima vedere, problema formei este neînsemnată, dar, în realitate, este de un interes public suprem, interesul de stat!", a subliniat Kociubinski. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Basarabia a fost folosit alfabetul slavo-român după reforma ortografică a lui Iakov Ghinkulov[120]. Recenzentul a elogiat autorul pentru că a folosit preponderent în cartea sa cuvinte cu origine etimologică slavă, recurgând la termeni cu origine latină doar în cazul în care nu a știut sinonime de proveniență rusească: „Chiar în titlul cărții expresiile nelocale *moldovenești* sunt puse în paranteze, de exemplu, *au compus*, cuvânt livresc, fabricat după latinescul *compositus*[121]. Deopotrivă, cărturarul *adevăraților ruși* a fost apreciat pentru că a respins, „pe bună dreptate, limba moldovenească de peste Prut, aidoma unei monede false, operând cu limba moldovenească adevărată, după cum s-a constituit ea istoric şi după cum este cunoscută populației din județele din centrul Basarabiei"[122].

Și poate cel mai important, Kociubinski a scos în vileag tendința lui Ceachir de a inventa cuvinte, precum *Петрянсбургъ*, în loc de Petersburg. Numai că efortul lui Ceachir nu a fost îndeajuns. Preotul a fost criticat pentru că a ortografiat *Рома*, și nu *Римъ*, *Маре медитераны*, și

---

[115] *Карте де Четире ку Щіінце дин Граматика Молдовеняскъ*. Алкътуит де Архимандритул Гурие, Кишинъу, Типографія Епархиалъ, анул 1910.
[116] *Помощник молдован при первоначальном изучении русского языка. Часть 1-я. Русско-молдавский букварь*. – Сост. М. Чакир = *Ажуторул молдовенилор ын време челей май ынтыя ынвэцэтурэ лимбей русяскэ. Партя 1-я. Русяскэ-молдовеняскэ букоавна*. – Ау алкэт. М. Чакир. – 3-е изд. – Кишинев, 1914.
[117] Ал. Кочубинскій, *op. cit.*, 3, отд. 3, p. 392.
[118] *Idem*, p. 392.
[119] *In Honorem Ion Șișcanu. Studii de Istorie a Românilor*, Cahul, 2011, p. 87.
[120] Я. Гинкулов, *Начертание правил валахо-молдавской грамматики,* Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1840.
[121] Ал. Кочубинскій, *op. cit*, p. 394.
[122] Ал. Кочубинскій, *op. cit*, p. 393.

nu *Средиземное Море*: „Ultimele două cuvinte sunt în mod evident fabricate: latinescul *terra*, în asemenea formă, nu există în limba moldovenească. Ambele cuvinte sunt preluate nechibzuit de autor din limba fabricată la Bucureşti. Terminologia geografică, ca şi cea istorică, matematică, sunt în ansamblu transpuse în limba moldovenească din partea dreaptă a Prutului de către domnii de la Bucureşti. De ce să stricăm băieţii noştri, să le umplem capetele cu asemenea gunoi?”[123].

Astfel, constatăm tendința lui Ceachir să confere graiului etnicilor români din Basarabia statutul unei limbi scrise diferită de cea literară românească. El a înlocuit litera *ă* de la sfârșitul cuvintelor cu litera *î – boalî, încărcăturî, bubî, fustî, înflăturî, ranî, loviturî* etc., precum și vocala *e* cu *i – a prindi, a ucidi, rochii, mari* etc. Observăm așijderea încercarea preotului velikorus de a înlocui, deși inconsistent, litera *h* de la începutul cuvintelor cu litera *g*, o trăsătură evidentă a limbii ruse: *galici* în loc de halici, *gultan* în loc de hultan, *gulub* în loc de hulub[124]. Prin urmare, nu ar fi, în opinia noastră, o exagerare dacă i-am atribui lui Mihail Ceachir calitatea de precursor pentru P.I. Chior și L.A. Madan din RASS Moldovenească. Spre deosebire de cei doi *plăsmuitori de limbă*, Al. Kociubinski, deși a folosit cuvântul *moldovean* pentru etnicii români din Timoc, nu a insistat pe faptul că moldovenii ar constitui o entitate separată de români.

Prin urmare, arhiereul Serafim a permis publicarea literaturii religioase în limba română, dar a fost împotriva folosirii cărților autorilor de manuale care încălcau modelul zămislit de Mihail Ceachir și aprobat de responsabilii școlari. Caracterizând acest comportament, Petre Cazacu a menționat: „Serafim este primul care fără să știe limba, a susținut că există două limbi cu totul deosebite – cea de peste Prut românească și cea din Basarabia – limba aparte, care trebuiește ferită de românizare; idee susținută pe urma lui și astăzi de alții cu aceleași intenții”[125]. Această constatare a lui Petre Cazacu a fost făcută în 1928, la zece ani de la Marea Unire, când în stânga Nistrului se afla în plină desfășure experimentul moldovenist sub egida lui Chior și Fadeev. Cercetătorul rus Oleg Grom îl consideră deopotrivă pe Serafim unul dintre pionierii moldovenismului în sensul modern al acestui cuvânt: „Ideile sale, într-o anumită măsură, au fost asemănătoare cu proiectul de creare unei națiuni moldovenești separate, realizat în anii 20–30 în RASS Moldovenească și ulterior pe teritoriul RSS Moldovenești”[126]. Toată această încurajare a unei limbii vernaculare în Basarabia, deosebite de limba literară românească din dreapta

[123] *Idem, p. 397.*
[124] *Помощник молдован при первоначальном изучении русского языка. Часть 1-я. Русско-молдавский букварь. – Сост. М. Чакир = Ажуторул молдовенилор ын време челей май ынтыя ынвэцэтурэ лимбей русяскэ. Партя 1-я. Русяскэ-молдовеняскэ букоавна.* – Ау алкэт. М. Чакир. – 3-е изд. – Кишинев, 1914.
[125] Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 183.
[126] Олег Андреевич Гром, *op. cit.*, p. 128.

Prutului, s-a desfășurat inclusiv în perioada celei de-a patra sesiuni a Dumei de stat, legislatura a III-a (15 octombrie 1910 și 13 mai 1911).

Articolul 16 din proiectul de lege despre școlile primare prevedea că predarea în școlile primare să se efectueze în limba rusă conform instrucțiunii și materialului didactic aprobate de Ministerul Instrucțiunii Publice. În cadrul dezbaterilor, fracțiunea Uniunii 17 Octombrie a propus ca în școlile primare pentru copiii neruși să se admită predarea în limba maternă în baza regulamentului anexat la articolul cu pricina: „În localitățile cu populație poloneză, lituaniană, germană, tătară, estonă, letonă, armeană, cehă și gruzină se permite deschiderea școlilor primare cu o clasă cu predare în limba maternă”[127]. Modificarea urma să fie efectuată de către Consiliul școlar județean în baza voinței populației exprimară printr-o cerere în scris din partea părinților. Pe 10 noiembrie 1910, la ședința 16, aceeași sesiune a patra, a Dumei a treia de stat, deputatul țăranilor basarabeni Dionis Petrovici Gulkin, lipovean, a propus ca în textul din regulamentul anexat la articolul 16 – „În localitățile cu populație poloneză, lituaniană, germană, tătară, estonă, letonă, armeană, cehă și gruzină se permite instituirea școlilor primare cu o singură clasă cu predarea în limba maternă” – după cuvintele *gruzină* să fie incluse termenii *și moldovenească*. Dionis Gulkin și-a argumentat demersul prin faptul că în Basarabia, cinci din cele opt județe – Bender, Chișinău, Orhei, Soroca și Bălți – sunt populate în întregime de moldoveni și *în nicio localitate nu veți găsi măcar un sfert de procent de altă națiune, numai moldoveni* […] *Dar ce se întâmplă acolo? În nicio biserică, nu numai din cele opt județe, dar nici în cele populate în întregime de moldoveni, serviciul divin nu se oficiază în limba localnicilor. Pretutindeni, serviciul divin este oficiat în limba rusă, așa că niciun moldovean nu înțelege nimic*[128].

La 12 noiembrie 1910, rectificarea lui Gulkin a fost respinsă de majoritatea deputaților – 141 de voturi *împotrivă* și 125 *pentru*. Comentând această situație, deputatul lipovean a menționat: „Sunt foarte întristat și indignat... La votarea propunerii mele nu a ajuns decât trei voturi, pe când deputații [Nicolai Ghepețchi, Vladimir Purișkevici, Pavel Krupenski, Anton Demianovici, Panteleimon Sinadino, Alexei Kara-Vasile, Arefa Tretiacenko, Nicolai Soltuz] au opt; dacă ei s-ar fi abținut, cel puțin, propunerea mea ar fi trecut numaidecât”[129]. Pledoaria preotului Nicolai Ghepețchi împotriva predării în școlile primare în limba *moldovenească* dezvăluie rațiunile acțiunilor întreprinse de autoritățile centrale și guberniale în ce privește aparițiile editoriale moral-religioase în moldovenește în Basarabia la începutul secolului XX. De

[127] Andrei Grosu, *Lipoveanul. Un fenomen basarabean în Duma de Stat a Imperiului Rus,* Știința, Chișinău, 2013, p. 15.
[128] *Ibidem,* p. 21.
[129] *Ibidem,* p. 34.

altminteri, Ghepețchi a explicat în replica sa dată lui Dionis Gulkin logica atât a acțiunilor Eparhiei Chișinăului și Hotinului, cât și a instrumentelor didactice încurajate de Ministerul Instrucțiunii Publice pentru școlile populare și parohiale: „Ei [clericii] au înființat pe cont propriu și din mijloacele obținute din donațiile pentru biserică o tipografie care tipărește cărți religioase în limba *moldovenească*. În fiecare săptămână scoate predici în limbile rusă și moldovenească ce se expediază în toate bisericile din Basarabia. Dar aceasta-i puțin. La noi se editează revista *Luminătorul* în limba *moldovenească*. […] Însă dați-mi voie să vă spun că clerul basarabean în școlile sale parohiale se folosește de mult de acest drept, de mult de folosește de limba locală. Protoiereul local Ceachir a editat deja de mult o carte specială pentru a-i învăța pe moldoveni să citească”[130]. Aceste afirmații ale preotului Ghepețchi demonstrează o dată în plus că *Ajutorul* lui Ceachir a avut nu doar un scop educațional, ci și politic, de vreme ce adepții cenzorului se pronunțau categoric împotriva predării în limba română în școlile primare: „Eu însă declar în fața dvs. ca reprezentant al clerului basarabean că populația locală, deși se folosește de limba moldovenească, de multă vreme s-a obișnuit cu statalitatea rusă. El [clerul basarabean] este mâhnit că dvs., reprezentanților Partidului Uniunea 17 Octombrie, vă lipsește conștiința națională fermă”. Mai mult, Ghepețchi a plasat moldovenii alături de bielorușii și ucrainenii atunci când s-a referit la *cei din periferii*, care au *păstrat statalitatea rusă*[131]. Conform legii intrucțiunii publice din 1864, moldovenii au fost puși de asemenea în categoria popoarelor ortodoxe – bielorușii și ucrainenii – lipsite de studierea limbii materne. În timp ce popoarele de altă confesiune, în special creștinii catolici și protestanți, au avut dreptul să își studieze limba maternă în cadrul școlii primare până în 1880. Observăm că și la 1910 moldovenii sunt păstrați în aceeași categorie de popoare.

Încurajarea unui grai moldovenesc format din cuvinte slave și fără termeni latini iese din modelul politicii țariste. Autoritățile ruse au urmărit împiedicarea limbilor grupurilor minoritare să se constituie în limbi literare. Această calitate a fost rezervată în cadrul imperiului doar limbii ruse și, în unele situații, celei germane. De exemplu, în cazul limbii idiș, în 1862, a fost propusă interzicerea publicațiilor în această limbă și a folosirii ei în educație pe motiv că *jargonul* cu pricina ar fi împiedicat evreii să învețe rusa și germana[132]. Prin urmare, conferirea graiului local

[130] *Ibidem*, p. 24.
[131] *Ibidem.*
[132] Johannes Remy, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863–1876): Intention and Practice*, p. 92 / https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice

a unui statut de limbă scrisă, fie și pentru pentru plebea moldovenească, nu denotă nicidecum dezvoltarea unei limbii literare moldovenești, ci mai curând intenția de izolare inițială a etnicilor români din Basarabia de conaționalii lor de la vest de Prut cu integrarea lor ulterioară în *lumea rusă*.

Așadar, la începutul secolului al XX-lea, autoritățile ruse au realizat că numărul școlilor deschise pe banii statului și ai comunităților rurale supravegheate de Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar nu au atins rezultatele scontate în ceea ce privește omogenizarea etnicilor români din Basarabia cu *masa dominantă a poporului rus* și a obligat Zemstva Gubernială a Basarabiei să deschidă școli în județele în care erau mai puține instituții de învățământ – Hotin, Soroca și Bălți, unități administrative populate în majoritate de etnici români. În 1905, revendicarea mișcării naționale privind introducerea predării în limba română în școlile primare nu a fost satisfăcută în Basarabia în condițiile în care în Regatul Poloniei și în guberniile baltice a fost permisă predarea în limba maternă în școala de o clasă. Această interdicție a fost aplicată în contextul în care a fost încurajată folosirea între Prut și Nistru a unei limbi *moldovenești* neaoșe deosebite de limba literară românească. În 1910, a fost respinsă și inițiativa deputatului țăranilor basarabeni în Duma de Stat, Dionis Petrovici Gulkin, privind aprobarea instituirii școlilor primare de o clasă cu predare în limba maternă după cum a fost autorizată în localitățile cu etnici polonezi, lituanieni, germani, tătari, estonieni, letoni, armeni, cehi și gruzini. Etnicii români din Basarabia au fost plasați, la fel ca în 1864, alături de bielorușii și ucrainenii, care nu au avut dreptul nici la învățământ și nici la tipărituri în limba maternă. În paralel, au fost interzise instrumentele didactice cu litere slavo-române și cu texte românești și încurajate cele elaborate după modelul lui Mihail Ceachir, cu litere rusești și cuvinte cu rădăcină slavonă și rusească. Această literatură dedicată plebei moldovenești a avut menirea să o izoleze de conaționalii săi din România și pregătească integrarea ei în *lumea rusă*.

2.3. Concluzii

Analiza documentelor de arhivă și a surselor publicate confruntate cu studiile de specialitate, ne permite să tragem următoarele concluzii:

Decizia luată în cazul limbii române a avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică a moldovenilor, iar evenimentele din România au constituit o oportunitate care a justificat o accentuare a rusificării.

Pentru a asigura funcționarea infrastructurii școlare, autoritățile de la Sankt-Petersburg au stabilit instruirea învățătorilor moldoveni în seminare deschise în orașe județene rusofone, pentru a însuși mai bine limba rusă și pentru a-i proteja de ideile revoluționare. În 1884, după

instaurarea regimului autocrat, procesul de deschidere a școlilor primare a fost controlat de Consiliul Eparhial Școlar. Cu toate acestea, instituția școlară care a dat tonul asimilării a fost școala ministerială-model.

În 1905, revendicarea privind introducerea predării în limba română în școlile primare a fost respinsă în Basarabia în contextul în care a fost încurajată folosirea între Prut și Nistru a unei limbi *moldovenești* neaoșe deosebite de limba literară românească în scopul de a împiedica vorbirea între Prut și Nistru a limbii literare române. Singura limbă literară permisă în Imperiul Rus era limba rusă.

În 1910, a fost respinsă și inițiativa deputatului în Duma de Stat, Dionis Petrovici Gulkin, privind aprobarea instituirii școlilor primare de o clasă cu predare în limba maternă. Astfel, etnicii români din Basarabia au fost plasați, la fel ca în 1864, alături de bielorușii și ucrainenii, care nu au avut dreptul nici la învățământ și nici la tipărituri în limba maternă.

În paralel, au fost interzise manualele cu texte românești și încurajate cele cu litere rusești și cuvinte cu rădăcină slavonă și rusească cu scopul de a izola moldovenii dintre Prut și Nistru de conaționalii lor din România și să îi pregătească pentru integrarea lor în *lumea rusă*.

3. ÎNVĂŢĂMÂNTUL PRIMAR

3.1. Legislația învățământului primar și tipurile de școli

Autorităţile ruse au procedat în 1864–1865 la implementarea cadrului juridic menit să asigure şcolile cu mijloacele necesare funcţionării lor şi să îi determine pe etnicii români să se şcolarizeze. În Basarabia, prima etapă în procesul reformării învățământului primar a constituit-o centralizarea şi uniformizarea sistemului educaţional rusesc, care a demarat după adoptarea Legii învăţământului primar din 14 iulie 1864 în cele 33 de gubernii şi regiunea Basarabia – părţi ale imperiului în care fuseseră introduse instituțiile de zemstvă.

În cadrul acestui compartiment, vom analiza legislația educațională rusească, inclusiv tipurile de școli și programa lor, precum și felul în care acestea erau determinate de politica autorităților de la Sankt-Petersburg din a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea în regiunea/ gubernia dintre Prut și Nistru[133]. Conform Legii învăţământului primar din 1864, şcolile primare erau subordonate consiliilor judeţene şcolare, iar acestea, la rândul lor, consiliilor şcolare guberniale sau regionale. În categoria şcolilor primare intrau toate şcolile primare ale tuturor instituţiilor urbane şi rurale întreţinute de stat, comunităţile sătești, persoanele particulare şi, de asemenea, şcolile duminicale. Acestea erau prevăzute pentru copii de ambele sexe, pentru toate stările, indiferent de apartenenţa confesională, având drept obiectiv consolidarea concepţiilor religioase şi morale şi răspândirea cunoştinţelor elementare în popor[134].

Programa școlilor primare includea următoarele obiecte de studiu: religia, citirea cărţilor laice şi bisericești, scrierea, cele patru operaţii aritmetice şi, unde era posibil, muzica bisericească. Predarea religiei şi supravegherea moral-religioasă revenea preotului local sau unui învăţător de religie. Celelalte discipline erau predate de către slujitorii de cult sau de persoanele care aveau autorizaţia consiliului şcolar. Predarea trebuia să se efectueze, indiferent de apartenenţa naţională a elevilor, doar în limba rusă[135]. Programa esenţialmente religioasă, cu accente asupra citirii şi scrierii, precum și asupra studierii muzicii religioase, era determinată de scopul de a asimila popoarele străine şi, prin urmare, a le omogeniza cu poporul rus. În comparaţie cu Legea asupra instrucţiunii publice din Principatele Române Unite, adoptată la 16

---

133 Conform datelor statistice oficiale, în 1863, Eparhia Chișinăului avea în subordinea sa 605 școli, Ministerul Instrucțiunii Publice – 31, Departamentul proprietăților de stat – 73, Ministerul Apărării – 5, Administrația coloniilor – 67 («Записки Бессарабского областного статистического комитета», том первый, 1864, p. 36.), în 1866, numărul acestora ajunsese la jumătate.

134 А. В. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Москва, Просвещение, 1982, p.10–15. *Народное образование. Исторический очеркъ законодательства по начальному образованию въ Россіи*, «Журнал Министерства Народнаго Просвъщения», 1905, 3, отд. 3, p. 3.

135 *Ibidem*, p. 5.

martie 1864, care urmărea în primul rând să asigure fiecărui copil dreptul la instrucţiune, să cultive cultura generală şi să uniformizeze programele învăţământului rural şi urban[136], legea învăţământului public rusesc avea drept scop instituirea unui control moral şi cultivarea supunerii față de monarh.

Șeful Direcției Școlilor Populare, Kiril Petrovici Ianovski (1863-1871), a elaborat pentru asistenţii săi – inspectorii şcolilor judeţene, Tarapanov, Soici, Afanasiev, Sârbu, Dembrovski – un program de acţiuni ce cuprindea şi obligaţia comunităţilor săteşti să încheie contracte privind construcţia şi întreţinerea şcolilor, cu contribuţia ispravnicilor şi reprezentanţilor nobilimii. În linii generale, aceste contracte aveau același conținut și prevedeau obligația comunităților rurale să asigure școlile cu localuri și să achite salarii învățătorilor propuși de către Direcția Școlilor Populare[137]. Contractele erau semnate de staroștii satelor și locuitorii cei mai de seamă, care participau la întrevederea cu directorul Direcției Școlilor Populare. Procesul de deschidere a școlilor era inimaginabil fără învățători a căruia instruire trebuia să coincidă noilor rigori stabilite – să vorbească rusește și să aibă cens educațional. Astfel, în 1869, în urma unei decizii a Adunării Zemstviale, au fost deschise Cursurile pedagogice din Chişinău, în cadrul cărora urmau să fie formați învăţătorii pentru şcolile populare[138].

Noul tip de școală promovat în Basarabia era școala ministerială-model, care trebuia să constituie etalonul școlii de stat. Acest tip de şcoli era prevăzut pentru mediul rural, având drept scop eliminarea şcolii de zemstvă descurajată de autorităţile centrale. În instituțiile respective, își făceau studiile doar copiii de țărani. Conform informațiilor din registrele gimnaziilor, toți elevii, originari din familii de nobili, comerciați și târgoveți, își făceau studiile primare în familie. Prin urmare, școlile populare deschise de minister (*народные*) erau destinate doar pentru popor, pentru plebe. Din acest considerent, vom opera cu termenul *școală populară.*

Școlile ministeriale-model (*образцовые училища*) erau împărţite în şcoli de o clasă, cu o perioadă de studii de doi ani, şi şcoli de două clase, cu o perioadă de studii de patru ani. În Basarabia, școala de o clasă avea un termen de studii de trei ani, iar cea de două clase – de cinci ani din cauza că în primul an elevii învățau rusește. Programa anului întâi a școlii de două clase echivala cu cea a anului trei a şcolii de o clasă. În cadrul școlii de o clasă se studia religia, limba rusă, caligrafia, aritmetica şi muzica bisericească. În ce priveşte clasa a doua, secţiunea

[136] N. Adăniloaie, *Istoria învăţământului primar (1859–1918),* Editura „Crisbook universal", Bucureşti, 1998, p. 52–53.
[137] *О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленнаго г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским,* în «Журнал Министерства Народнаго Просвещения», часть CXXXIX, Санкт Петербург, 1868, p. 36.
[138] *Журнал Министерства Народнаго Просвещения,* часть CLVII, Санкт Петербург, nr. 15, p. 97.

superioară, în afară de disciplinele menţionate mai sus, se preda noţiuni elementare de istorie, geografie şi istorie naturală, de asemenea, desenul liniar. Obiectivul principal al acestui tip de şcoli era stabilit printr-o dispoziţie emisă în 1875: şcolile ministeriale-model trebuiau să ofere supuşilor imperiului o instrucţiune într-o formă mai completă decât celelalte şcoli. Obiectivul respectiv nu era însă valabil pentru toate regiunile imperiului, în regiunile populate cu etnici români, de exemplu, şcolile ministeriale-model erau instrumentele mai eficiente pentru rusificarea elevilor[139] datorită termenului mai mare de studii și disciplinelor predate în aceste instituții. Potrivit autorităţilor, cel mai scurt termen pentru instruirea *corectă* într-o localitate cu etnici români nu putea să fie mai scurt de trei ani, durata studiilor într-o şcoală de o clasă.

Mai mult, în cadrul şcolilor de două clase, procesul de studii era considerat *desăvârşit*: „În aceste şcoli, toate elementele străine se transformă în oameni ruşi. Volumul de cunoştinţe pe care îl dobândesc elevii în şcolile ministeriale de două clase le permit acestora să fie oameni inteligenţi, care vorbesc fluent ruseşte, şi se simt parte a lumii ruse, încât nici mediul familial nu poate împiedica unirea celor care au absolvit acest tip de şcoală cu ruși. De aceea, este foarte importantă deschiderea şi transformarea în acest tip de şcoli a altor tipuri de şcoli inferioare”[140]. Din punct de vedere al metodelor didactice, în şcolile ministeriale se aplicau metode moderne de predare a limbii ruse, şi anume *metoda americană*. Metodiştii ruşi au experimentat mai multe metode de predare a limbii ruse în Basarabia deoarece cele ale pedagogului rus Konstantin Uşinski nu puteau să fie aplicate în regiune la fel ca în interiorul imperiului. În timp ce Uşinski pleda în lucrările sale pentru folosirea limbii materne în şcoala primară, manualele sale elaborate pentru etnicii ruşi erau obligatorii pentru etnicii români. Prin urmare, metodele pedagogului rus Uşinski erau progresiste pentru copiii etnici ruşi, dar antipedagogice pentru cei de alte etnii. În predarea limbii ruse, iniţial, s-a permis folosirea limbii materne a elevilor, a urmat *metoda fonetică (звуковой метод)*[141], însă, începând din 1880, s-a constatat că *metoda americană* este mult mai eficientă[142].

Aşadar, scopul autorităţilor era să deschidă cât mai multe şcoli ministeriale de două clase, pentru a-i ţine pe neruși cât mai mult posibil în aceste şcoli. Precizăm că durata studiilor în

---

[139] А. В. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Москва, Просвещение, 1982, p. 20.

[140] *Отчет начального народнаго образования в Бессарабской губернии за 1897–1898 учебный год,* p. 20.

[141] ANA DGAN, F. 209, inv. 12, d. 13, f. 364.

[142] Metoda respectivă a fost aplicată în şcolile ministeriale şi consta în ideea unui profesor de germană, Gottlieb Henese, că limba străină trebuia învăţată fără utilizarea celei materne. Henese a înlocuit traducerea cuvintelor şi frazelor cu învăţarea intuitivă, metodă desăvârşită de lingvistul american Maximilian Delphinius Berlitz (1852–1921). Astfel, interdicţia elevilor români de a vorbi în limba română în instituţiile de învăţământ avea scopul învăţării cât mai rapide şi corecte a limbii ruse.

aceste instituţii de învăţământ era de cinci ani în Basarabia. În paralel, în 1874, a fost adoptată o nouă lege a instrucțiunii publice, care a limitat competența consiliilor școlare. Acestea trebuiau să se ocupe doar de probleme financiare și administrative, în timp ce gestionarea activității didactice era concentrată în mâinile directorilor și inspectorilor școlilor populare. Ei erau obligați să supravegheze școlile de zemstvă și toți învățătorii. La rândul lor, guvernatorii erau obligați să asigure supravegherea generală a procesului de studii și direcțiile acestuia. Ședințele consiliilor pedagogice urmau să fie prezidate de reprezentanții nobilimii. Aceste modificări legislative aveau menirea să reducă sistematic influența *păguboasă* a ideilor revoluționare[143].

În același timp, Legea despre serviciul militar obligatoriu din 1874 acorda înlesniri celor care aveau certificat de absolvire a unei şcoli primare. Conform legii respective, serviciul pentru recruţii din trupele terestre constituia 15 ani – şase ani în serviciu în activ, nouă ani în rezervă; pentru cei din trupele navale – zece–şapte ani în serviciul activ şi trei ani în rezervă. Pentru cei care aveau certificate de absolvire a şcolii primare, serviciul activ era redus la patru ani, pentru absolvenţii şcolii orăşeneşti – la trei ani, pentru absolvenţii de gimnaziu – la un an şi şase luni[144]. Un rol deosebit de important în procesul de organizare a rețelei școlare l-a avut episcopul Chișinăului și Hotinului Pavel Lebedev (1871–1882). Împreună cu șeful Direcției Școlilor Populare, Kiril Petrovici Ianovski, ierarhul Pavel Lebedev au jucat un rol important în organizarea infrastructurii școlare rusești în Basarabia în concordanță cu obiectivele politice stabilite de autoritățile ruse adoptate după unirea Principatelor Române. Episcopul Pavel Lebedev a participat activ la procesul de organizare a învățământului primar în perioada în care domeniul educației a devenit apanajul exclusiv al Ministerului Instrucțiunii Publice. Odată identificat tipul de școală potrivit pentru Basarabia, era necesar asigurarea mijloacelor financiare pentru funcționarea acestor instituții, care, după cum vom vedea, erau mai scumpe decât școlile sătești și parohiale. Președintele Consiliul școlar gubernial, Pavel Lebedev, ordona ca, în cazul în care o comunitate sătească solicita deschiderea unei şcoli-model a Ministerului Instrucţiunii Publice, să îşi asume prin contract o serie de obligaţii privind asigurarea şcolii cu un local decent, care rămânea în gestiunea învăţătorului, un lot cu o suprafaţă de cel puţin o desetină[145]. De asemenea, el stăruia să fie introdusă în contract prevederea privind repartizarea între membrii comunităţii a sumei care urma să fie achitată în trezorerie cu jumătate de an înainte; să fie indicată suma alocată pentru iluminarea, reparaţia şi întreţinerea şcolii. Totodată, Direcția

[143] ANA DGAN, F. 316, inv. 6, d. 8, f. 36–37.
[144] Антон Керсновский, *История русской армии*, Смоленск, 2004, p. 378.
[145] Măsură agrară rusească, egală cu 1,09 hectare.

Școlilor Populare solicita insistent inspectorilor judeţeni să deschidă cât mai multe şcoli în condiţiile în care Ministerul Instrucţiunii Publice alocase sume importante, care au rămas necheltuite[146].

După asasinarea țarului Alexandru al II-lea (1 martie 1881), în contextul mutațiilor reacționare, Consiliul de Stat a asigurat Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse influenţa clerului ortodox asupra instrucţiunii publice şi a acordat asistența necesară în acest sens. După reforma școlară din 1864, instrucțiunea publică în Imperiul Rus se aflase în gestiunea Ministerului Instrucțiunii Publice. Instituirea controlului ecleziastic asupra învățământului primar se caracterizează printr-o campanie amplă de asimilare prin intermediul bisericii și de combatere a ideilor progresiste școlare. În paralel, a fost înregistrată o dispută acerbă între Direcția Școlilor Populare și Consiliul școlar eparhial pentru localitățile în care urmau să fie deschise școli. De asemenea, până la începutul anilor 80 ai secolului al XIX-lea, Biserica Ortodoxă Rusă deschidea școli parohiale, care funcționau în baza regulilor de instruire elementară a copiilor locuitorilor din eparhia Olonețk aprobate de guvernul țarist în 1835 și destinate luptei cu rascolnicii locali. Aceste instituții de învățământ urmăreau nu instruirea copiilor, ci mai curând educarea lor în spiritul pravoslavnic. Învățătura se reducea la citirea cărților bisericești, scrisul și aritmetica nu erau obligatorii[147]. Astfel, la 13 iunie 1884, a fost promulgat un nou regulament pentru şcolile parohiale (*церковно-приходские*). Conform acestuia, în eparhia Chişinăului, a fost înfiinţat Consiliul şcolar eparhial condus de episcopul vicar şi revizorul eparhial. Membrii Consiliului şcolar eparhial erau aleşi de către episcop din rândurile preoţilor şi ale laicilor, având următoarea componenţă: protoiereul Vasili Parhomovici, rectorul Seminarului, protoiereul Emilian Ghepeţchi, preotul Mihail Galiţchi, doi profesori de la Seminarul Teologic din Chișinău, Eugen Saharov, profesor de matematică, Mihail Guzanovschi, profesor de pedagogie. Consiliul executa dispoziţiile chiriarhului, era responsabil de difuzarea manualelor, alocarea mijloacelor pentru susţinerea şcolilor parohiale, cerceta circumstanţele închiderii unor şcoli și supraveghea procesul de studii[148].

Hotărârile Consiliului şcolar eparhial intrau în vigoare după aprobarea episcopului, fiind obligatorii pentru toate structurile judeţene. Consiliile şcolare judeţene raportau anual despre funcționarea școlilor Consiliului şcolar eparhial. Acesta, la rândul său, îi aducea la cunoştinţă despre desfășurarea procesului de studii Consiliului şcolar de pe lângă Sfântul Sinod. Şcolile

[146] ANA DGAN, F. 316, inv. 6, d. 8, f. 37.
[147] F. Cibotaru, *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia (1812–1866)*, Chișinău, 1962, p.143.
[148] ANA DGAN, F. 209, inv. 1, dosarul 1, filele 26, 226, 167, 246, 257, 222, 349, 364, 440, 480.

parohiale erau administrate de preoţii parohi, care predau religia şi erau responsabili de calitatea procesului de instruire. Școlile parohiale instituite în conformitate cu regulamentul din 1884 erau de două tipuri, preluând organizarea școlilor ministeriale-model. Școala de o clasă avea o durată de studii de doi ani, iar cea de două clase – de patru ani. Spre deosebire de școlile ministeriale, cele parohiale nu obligau elevii moldoveni să învețe cu un an mai mult decât colegii lor din interiorul imperiului. După spusele oberprocurorului Konstantin Pobedonoştev (1827–1907), școlile parohiale trebuiau să fie *un sprijin nestrămutat împotriva năvălirii pseudo-învăţăturilor religioase şi sociale*[149].

Astfel, legea privind organizarea şcolilor parohiale sporea numărul de ore de religie şi literatură rusă şi reducea orele de greacă (16 ore în loc de 18) și latină (16 ore în loc de 22). În anul patru de studii a fost introdus tipicul, o disciplină necesară mai mult seminarului teologic. Aceste schimbări aveau drept scop educarea elevilor în spirit ortodox şi naţionalist şi descurajarea interesului pentru opera filozofilor antici greci şi romani. Acţiuni similare fuseseră întreprinse în Basarabia de către Ministerul Instrucţiunii Publice în timpul Revoluţiei Paşoptiste din Principatele Române[150]. În aceeaşi perioadă, în peisajul intrucţiunii publice şi-a făcut apariţia şcolile elementare (*школы грамоты*). Conform Regulamentului din 13 iunie 1884 (art. 6), şcolile elementare au fost trecute sub supravegherea şi administrarea instituţiilor bisericeşti. Deseori însă aceste şcoli nu se bucurau de susţinerea zemstvelor. De exemplu, zemstvele judeţene Bălţi, Orhei şi Hotin nu au alocat mijloace pentru şcolile eparhiale bisericeşti şi şcolile elementare deoarece nu prevăzuseră asemenea cheltuieli. Studiile în şcolile elementare durau doi ani. Elevii studiau Citirea, Ceaslovul, Psaltirea, Citirea slavă bisericească şi rusă, Scrisul, patru operaţii aritmetice şi, cea mai importantă disciplină, Muzica bisericească. Aceste şcoli erau lipsite atât de mobilierul necesar procesului de studii, cât și de instrumente didactice. Ca rezultat, Consiliul şcolar de pe lângă Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a adoptat decizia de a distribui gratuit manuale în toate şcolile elemntare din imperiu[151].

Consiliul respectiv a elaborat la 4 mai 1891 Regulamentul despre activitatea acestor instituţii de învăţământ. Conform acestei legi, şcolile elementare puteau fi deschise de către preoţi, mănăstiri, organizaţii filantropice, de unul sau mai mulţi enoriaşi şi zemstve. Articolul 2

---

[149] I. Jarcuţchi, S. Valcov, *Aspecte din istoria învăţământului public din Basarabia şi Transnistria*, în „Revista de istorie a Moldovei", Anul III, 1(9), 1992, Editura „Ştiinţa", Chişinău, p. 66–79.

[150] *Кишиневская Областная в последствии губернская, ныне Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75 лет ее существование (1833–1908) составлен Законоучителем гимназии протоиереем Н. В. Лашковым при участии преподавателей И. Д. Колева и И. П. Зеленева*, Кишинев, 1908, p. 20.

[151] Silvia Scutaru, *Biserica Ortodoxă din Basarabia între 1882 și 1918*. Teză de doctor, Chișinău, 2009, p. 89 (Manuscris).

prevedea dreptul de tutelă al fondatorilor în chestiunile financiare şi instructiv-educative. În articolul 6 al acestei legi se menţiona că fondatorul şcolii, împreună cu preotul, alegea învăţătorul. Preotul era obligat să găsească un tutore care avea dreptul să facă însemnări privind procesul instructiv; să aibă grijă ca banii destinaţi şcolii să ajungă la destinaţie. El semna în adeverinţa de absolvire a elevilor, iar tutori puteau să devină preoţii, marii proprietari, precum şi ţăranii[152].

Descurajată în timpul reformei educaționale pentru a nu periclita campania de omogenizare a etnicilor români din Basarabia, școala de zemstvă a devenit un instrument de rusificare la care s-a recurs începând cu deceniul nouă al secolului al XIX-lea. Această instituție de învățământ a fost deschisă în special în județele populare de moldoveni în care rețelele școlare ministeriale și parohiale erau precare. La fel ca celelalte tipuri de școli, școlile de zemstvă activau în mediul rural în guberniile și regiunile în care au fost implementate instituția zemstvei. Funcționarea școlii de zemstvă era reglementată de legile învățământului din 1864 și 1874. Aceste școli reprezentau instituții de învățământ cu un curs de studii de trei ani în care elevii erau repartizați în trei secții. La sfârșitul secolului al XX-lea, după modelul școlii ministeriale-model de două clase, a fost instituită așa-numita școală de zemstvă de două clase, cu patru ani de studii, care avea două secții, doi învățători permanenți și preoți parohi care predau religia. Școlile de zemstvă erau accesibile pentru toți copiii de ambele sexe, fără deosebire de religie. În cadrul acestei școli, la fel ca în celelalte tipuri de școli primare, își făceau studiile copii cu vârsta de 8–12 ani. Școlile de zemstvă erau întreținute de comunitățile sătești, de volosti, zemstve și de stat[153].

Drept concluzie, relevăm că în perioada 1869–1884, autorităţile şcolare ruse au trecut toate tipurile de școli sub controlul Direcției Școlilor Populare din Basarabia și au impus respectarea obligativităţii predării în limba rusă în conformitate cu Legea instrucţiunii publice din 1864.

Deşi programa a acordat un număr de ore important Sfintei Scripturi, autorităţile şcolare ruse au reuşit să reducă influenţa clerului asupra procesului de studii, instrucţiunea publică fiind un apanaj al Ministerului Instrucţiunii Publice. În urma trecerii tuturor şcolilor în subordinea Ministerului Instrucţiunii Publice, autorităţile ruse au procedat la adoptarea şi implementarea cadrului juridic – contractele cu comunităţile rurale şi reforma militară din 1874 –, care au oferit instituţiilor de învăţământ primar mijloacele de întreţinere şi au încurajat populaţia românofonă

[152] *Ibidem*, p. 90.
[153] А. В., Ососков, *op. cit.*, p.10–15, 19.

să se şcolarizeze. Ministerul Instrucţiunii Publice a identificat tipul de şcoală, termenul de studii şi metodele de predare destinate rusificării *conștiente* a populaţiei străine – școala ministerială de două clase, cu durata de studii de cinci ani, care aplica metodele moderne de predare a limbii ruse, inclusiv predarea muzicii bisericești, în esență, o metodă de predare a limbii ruse.

Școala ministerială a fost singurul tip de școală finanțat de Ministerul Instrucțiunii Publice în Basarabia. Prin urmare, autoritățile educaționale rusești au prioritizat tipurile de școală cu cea mai lungă durată de studii – școala ministerială de două clase (cinci ani de studii) și școala parohială de două clase (patru ani de studii) – cu cele mai moderne metode de predare a limbii ruse și cu învățători cu cens educațional. Celelalte tipuri de școală aveau menirea de a pregăti terenul pentru deschiderea celor două tipuri de școli.

3.2. Campania de deschidere a școlilor ministeriale

Pentru început, Guvernul rus avea nevoie în Basarabia de o infrastructură școlară necesară pentru utilizarea eficientă a educației în scopul asimilării lingvistice etnicilor români. Acțiunea a fost relansată în 1861, însă școlile au funcționat anevoios și și-au suspendat activitatea la un an–doi după deschidere din cauză că nu mai erau frecventate de elevi în pofida mijloacelor de coerciție ale autorităților[154]. Efortul a fost reluat în forță după adoptarea Legii învăţământului primar din 14 iulie 1864 în cele 33 de gubernii şi regiunea Basarabia. Mișcarea de deschidere a școlilor populare a fost precedată de trecerea tuturor instituțiilor de învățământ sub controlul Direcției Școlilor Populare subordonată Circumscripției de Învățământ Odesa, subdiviziune a Ministerului Instrucţiunii Publice.

Conform datelor statistice oficiale, în 1863, Eparhia Chișinăului și Hotinului avea în subordinea sa 605 școli, Ministerul Instrucțiunii Publice – 31, Departamentul proprietăților de stat – 73, Ministerul Apărării – 5, Administrația coloniilor – 67[155]. În urma trecerii celor 30 de şcoli ale Departamentului proprietăţilor de stat în administraţia Direcției Școlilor Populare, precum şi inspectării şcolilor parohiale, șeful Direcției Școlilor Populare, Kiril Ianovski[156], a supravegheat deschiderea *câtorva* şcoli populare. Inaugurarea şcolilor subordonate Direcției Școlilor Populare în locul celor parohiale a început în urma vizitei ministrului Instrucţiunii Publice, contele Dmitri Tolstoi, în Basarabia (1867). După deplasarea la Chişinău, contele a dispus directorului Direcției Școlilor Populare să efectueze un control detaliat a celor 358 de

---

[154] *О состоянии народных училищ въ Бессарабии. (Из отчета, составленнаго г. Директоромъ училищъ Бессарабской области К.П. Яновскимъ).* «Журнал Министерства Народнаго Просвъщения», часть CXXXIX, СПетербург, 1905, 3, отд. 3, p. 3.

[155] *Записки Бессарабского областного статистического комитета*, том первый, 1864, p. 36.

[156] К.П. Яновский, *Воспоминания и мысли*, «Русский вестник», ноябрь, Санкт Петербург, 1901, p. 180.

şcoli parohiale unde, conform registrelor eparhiale, își făceau studiile 4.178 de elevi (4.018 băieți și 160 de fete)[157]. Începând cu 1869–1870, numărul școlilor parohiale a fost redus considerabil, rămăseseră nu mai puțin de zece instituții de acest tip. Responsabilii școlari și cei ecleziastici explicau această evoluție prin faptul că școlile parohiale își jucaseră rolul în domeniul educației: „Având la dispoziție mijloace considerabile oferite de comunitățile rurale, [școlile ministeriale – i.g.] au început să atragă copii, iar școlile parohiale – să se închidă. Observând această statistică, atestăm fenomenul îmbucurător că ele merg înaintea școlilor de zemstvă, pregătind terenul”[158]. Potrivit presei epocii, pentru a impulsiona deschiderea şcolilor, șeful Direcției Școlilor Populare a adresat în 1868 un demers reprezentanţilor nobilimii, funcţionarilor judeţeni, în care i-a informat despre situaţia învăţământului rusesc în regiune şi le-a solicitat să identifice mijloace băneşti pentru îmbunătăţirea şcolilor populare existente şi deschiderea altor noi. Apelul a fost susţinut de către guvernatorul Basarabiei, E.E. Gangardt (1867–1871).

La efectuarea controlului de către inspectorii şcolilor judeţene, s-a constatat că o bună parte din contractele cu comunităţile săteşti privind deschiderea şcolilor fuseseră aprobate de către administraţia regională: în judeţul Hotin au fost încheiate contracte pentru un an, în valoare de 5.000 de ruble, în judeţul Bender – de 3.568 de ruble, în judeţul Soroca – de 1.379 de ruble; în judeţul Iaşi – de 1.442 de ruble; în total: 11.089 de ruble. În plus, la 1 mai 1868, erau deja pregătite pentru aprobare contractele privind deschiderea şcolilor încheiate cu comunităţile localităţilor ţăranilor de stat în valoare de 8.819 ruble. Astfel, la 1 mai 1868, au fost înregistrate contracte în valoare totală de circa 20.000 de ruble[159]. Un document emis de către Direcția Școlilor Populare arată că, la 4 decembrie 1868, în Basarabia funcţionau doar 17 şcoli populare, cu excepţia celor din coloniile germane: în judeţul Bender existau patru şcoli: la Dubăsarii Vechi, Manzâr, Căinari, Şerpeni; în judeţul Hotin, 13 şcoli – la Edineţ, [indescifrabil], Enăuţi, Babina, Stanileşti, Novoseliţa (Noua Suliță), Tărăseuţi, Zarojeni, Şendreni, Chelimineţu, Colincăuţi, Râşcani, Raşcov. De asemenea, se consemna faptul că, în 1868, fuseseră încheiate contracte cu 13 localități din județele Bender, Soroca și Hotin: Gura Galbenei, Gura Bâcului, Căinari (județul Bender), Pepeni, Căinari, Arionești, Ocolina, Climăuți, Cubolta (județul Soroca), Noua Suliță, Edineț, Secureni, Chelmineţu (Hotin) (Vezi Tabelul nr. 1 din Anexă). Școlile erau deschise în localităţile mai mari, pentru a fi posibilă colectarea sumei necesare pentru întreţinere.

---

[157] *О состоянии народных училищ въ Бессарабии. (Из отчета, составленнаго г. Директоромъ училищъ Бессарабской области К.П. Яновскимъ),* p. 361.

[158] *Краткий исторический очерк в Архипатырской деятельности Бессарабии, Высокопреосвященейшаго Павла, Архиепископа Кишиневскаго и Хотинскаго, с 1871 по 1881*, p. 57–58.

[159] *Движение училищнаго дела в Бессарабии в 1868 и 1869*, «Бессарабские областные ведомости», 1870, p. 10.

Pentru deschiderea unei şcoli, Direcția Școlilor Populare a stabilit că erau necesare 600 de ruble: 50 de ruble pentru salariul preotului pentru două sau trei lecţii pe săptămână; 250 de ruble pentru salariul învăţătorului pentru 20 de lecţii pe săptămână; 40 de ruble pentru salariul paznicului; 45 de ruble pentru manuale; 40 de ruble pentru muzică bisericească (patru lecţii pe săptămână); 100 de ruble pentru învăţarea lucrului manual; 75 de ruble pentru predarea unei meserii[160]. Comunităţile localităţilor în care urmau să fie deschise şcoli erau obligate să respecte aceste condiţii incluse în contracte. Datele privind numărul de şcoli şi starea lor nu aveau cum să nu îi alarmeze pe funcționarii imperiali. Aceştia constataseră că ceea ce lipsea şcolii ruse din Basarabia era supravegherea[161]. În şedinţa Consiliului şcolar regional din 19 ianuarie 1870 a fost adoptată decizia privind aprobarea solicitării consiliilor şcolare judeţene să efectueze o nouă inspecţie a şcolilor în decursul lunilor februarie–aprilie cu scopul de a stabili numărul de şcoli şi elevi, al celor care puteau să citească conştient în rusă şi slavonă, al celor care puteau să scrie, al celor care ştiau cele patru operaţii aritmetice, al celor care ştiau rugăciuni, Sfânta Scriptură, Catehismul cel Scurt etc[162].

Controlul era destul de riguros. În urma inspecţiei s-a constatat că, în regiune, funcţionau 316 şcoli, fără a se indica tipul acestora: în judeţul Chişinău au fost înregistrate 59; în judeţul Akkerman – 100, în judeţul Bender – 67; în judeţul Hotin – 49; în judeţul Orhei – 21. Aceste şcoli aveau 13.488 de elevi (9.818 băieţi şi 3.670 de fete), dintre care, 4.086 ştiau să citească ruseşte şi 4.659 să scrie ruseşte, 3.980 ştiau principalele rugăciuni. Cel mai mare număr de elevi a fost înregistrat în judeţul Akkerman, unde funcţionau şcoli bulgare şi germane. Consiliile şcolare judeţene au prezentat o cifră mai mică a celor care citeau (4.086) decât a celor care puteau să scrie (4.659), o situație bizară, deoarece se știe că cititul este mai răspândit decât scrisul. Pesemne că cei care au efectuat controlul au avut în vedere că cei 4.659 puteau să semneze. Nu se știe câţi dintre cei 4.086 de elevi ştiau să citească în rusă şi în alte limbi – germană, bulgară şi *turcă*. Această incertitudine apare din cauza că în şcolile bulgare au fost găsite cărţi *bulgăreşti* tipărite la *Constantinopol*[163]. Reprezentanţii consiliilor şcolare judeţene nu au indicat numărul elevilor care ştiau să scrie şi să citească în română. Conform datelor prezentate de către Kiril Ianovski, la 1868, în Basarabia funcţionau circa 48 de şcoli în care se

[160] *Ibidem.*

[161] *О состоянии народных училищ в Бессарабии...* p. 359.

[162] *О состоянии учебнаго дела в начальных народных училищах в каком они поступили в ведении Училищних Советов,* 1870, p. 9.

[163] *Idem*, p. 11.

preda în românește și ruseşte[164]. Mai mult, o bună parte din elevii acestor şcoli *moldovenești* erau de origine rusă. Unele dintre ele erau în judeţul Iaşi. Unitatea administrativă respectivă nici nu a fost inclusă în lista localităţilor cu şcoli, deşi, după controlul efectuat în 1868, aici fuseseră construite localuri pentru şcoli. Știința de carte românească nu a fost inclusă în statisticile rusești pentru a descuraja localnicii să își învețe limba maternă. Consiliile judeţene au mai înregistrat opt şcoli de fete din care şase erau în oraşe, celelalte două fiind în târgul Tatarbunar şi colonia Cubei, mai erau două şcoli ce se aflau în afara controlului consiliilor şcolare: una la Nicolaevca şi alta la Comrat. În localităţile germane, fetele învăţau în aceleaşi şcoli cu băieţii datorită tradiției protestante, de vreme în celelalte localităţi învăţământul în comun era neînsemnat[165].

Deşi procesul de deschidere a şcolilor continua, instituţiile de învăţământ recent inaugurate nu beneficiau de întreţinere permanentă din partea autorităţilor locale. Şi aceasta nu numai din cauza refuzului populaţiei de a achita taxe pentru şcoală, dar şi din motivul gestiunii defectuoase a banilor colectaţi. De exemplu, un inspector responsabil de şcolile populare din judeţul Orhei menţiona că, în 1872, aici funcţionau 23 de şcoli de băieţi şi şapte de fete, şi anume: în satele Chiperceni, două şcoli: de fete şi băieţi; în Curleni, de băieţi; în Saşa, de băieţi şi fete; în Olişcani, de băieţi; în Ciorna, de băieţi şi fete; în Ignăţei, de băieţi; în Peresecina, de băieţi; în Stogoleni, de băieţi şi de fete; în Bulăieşti, de băieţi; în Hârtopul Mare, de băieţi şi de fete; în Cobâlea, de fete; în Bravicea, de băieţi; în Teleneşti, de băieţi; în Molovata, de băieţi; în Orhei, de băieţi; Selişte, de băieţi[166]. Banii alocaţi de către comunităţile săteşti, în baza contractului privind întreţinerea şcolilor populare erau plătiți la jumătate de an în Trezoreria judeţeană Orhei. Cheltuirea mijloacelor financiare colectate se efectua în funcţie de deciziile preşedintelui Consiliului şcolar judeţean, care, la sfârşit de an, prezenta un raport consiliului regional. Din cauza colectării sau a alocării tardive a banilor de către preşedintele Consiliului şcolar, nu erau achitate la timp salariile învăţătorilor; nu erau încălzite localurile şcolilor, unele dintre acestea chiar erau închise temporar. Cauza depunerii întârziate a banilor de către unele comunităţi consta nu în refuzul acestora de a plăti, ci în gestionarea defectuoasă a mijloacelor de autorităţile locale. După colectarea plăţilor, acestea îşi rezervau mai întâi o bună parte din bani pentru salarii, o altă parte, pentru întreţinerea administraţiei de voloste, cea de-a treia parte, pentru taxele de zemstvă şi, abia apoi, din ceea ce mai rămânea, alocau pentru învăţământ[167].

---

[164] Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 24.

[165] ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 117, p. 4.

[166] *Ibidem,* p. 4.

[167] И. Исаин, *Несколько слов о народных школах в Оргеевском уезде Кишиневской епархии,* «*Кишиневские епархиальные ведомости*», 1873, ноябръ, p. 508.

Inspectorul şcolilor populare din Basarabia afirma în 1873, în urma unui control, că, între Prut şi Nistru, existau în total 60 de şcoli ale Ministerului Instrucţiunii Publice: 54 de şcoli de o clasă – Hâjdeni, Edineţ, Briceni, Copăceni, Bălţi, Pelenia, Hiliceni, Teleneşti, Peresecina, Băcioi, Ialoveni, Bardar, Costeşti, Văsieni, Drăguşenii Vechi, Ulmu, Stolniceni, Logăneşti, Cărpineni, Căinari, Gura Galbenei, Selemeni, Cimişlia, Abaclia, Bender, Căuşeni, Manzâr, Talmaza, Ciobruci, Crocmaz, Olăneşti, Palanca, Starokazacie, Ţareonova, Caplani, Ivanovca, Faraonovca, Petropavlovca, Alexandrovca, Vădeni, Raileanca, Pavlovca, Taghil, Semionovca, Tatarbunar, Agmanghit, Celigheder, Planteevca, Akkerman, Şabo, Păpuşoi, Tabac, şi şase şcoli de două clase – şcolile de fete şi de băieţi din Bălţi, Şcoala de băieţi din Hânceşti, Şcoala de băieţi din Ciuciuleni, Şcoala de băieţi din Lăpuşna, Şcoala de băieţi din Nicolaevsca-Novorosiikaia. În plus, funcţionau nouă şcoli de o clasă pentru fete – Manoileşti, Ciuciuleni, Hânceşti, Lăpuşna, Lipcani, Edineţ, Căuşeni, Tatarbunar, Nicolaevca. Majoritatea şcolilor dispuneau de localuri. Cele construite după proiectele Direcției Școlilor Populare erau comode, în timp ce imobilele închiriate, precum şi cele oferite de către comunităţile săteşti, nu erau adecvate procesului de studii[168].

În unele şcoli, mobila era insuficientă, iar în altele lipsea complet, asigurarea cu manuale era de asemenea precară. Şcolile de două clase aveau bugete anuale în mărime de aproximativ 2.500 de ruble, din care 1.300 constituia contribuţia statului. Şcolile de o clasă primeau între 500 şi 600 de ruble, iar cele parohiale orăşeneşti din Akkerman, Bender și Bălţi – câte 321 de ruble. Învăţătorii şcolilor a căror întreţinere anuală constituia 150–300 de ruble ridicau salarii anuale în mărime de 120–225 de ruble, iar cei ai şcolilor a căror întreţinere costa 500–600 – în valoare de 250–300 de ruble. Toţi învăţătorii stăteau în gazdă în localurile şcolilor. În şcolile menţionate mai sus îşi făceau studiile 2.011 băieţi şi 459 de fete (în total, 2.470 de elevi)[169]. Astfel, în februarie 1874, președintele Consiliului școlar gubernial, episcopul de Chişinău şi Hotin, Pavel Lebedev, a dispus să fie formate școli în următoatele localități: în județul Orhei: la Chiperceni, şcoală de două clase, şcoli de o clasă în satele Susleni, Tuzoara, Peresecina, Ordăşei, Trebujeni; în judeţul Soroca, şcoală de două clase în satul Chetrosu, iar şcoli de o clasă în satele Otaci, Ocolina, Văscăuţi, Vadul-Raşcov; în judeţul Bălţi, o şcoală de două clase la Cimişlia, iar şcoli de o clasă, în satele Căuşeni, Gura Galbenei, Şerpeni şi Taraclia; în judeţul Akkerman: şcoli de o clasă în satele Ţarenova, Petropavlovca, Talmaza, Ciobruci, Plahteevka[170].

[168] ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 17, f. 17–18.
[169] *Ibidem*, f. 17–18.
[170] ANA DGAN, F. 2, inv. 2, d. 6, f. 648–659.

În acelaşi timp, la întreținerea școlilor populare au contribuit zemstvele județene. Cel mai mult a alocat pentru întreținerea școlilor Zemstva județeană Hotin (4.040 de ruble), pe locul doi s-a plasat Zemstva judeţeană Bălţi (3.850 de ruble), urmată de Zemstva judeţeană Akkerman (2.700 de ruble), Soroca (2.150 de ruble), Orhei (1.665 de ruble), Chişinău (1.150 de ruble) şi Bender (820 de ruble), pe ultimul loc (Vezi Tabelul nr. 2). Un lucru bizar este faptul că în judeţele cu cele mai puţine şcoli – Bălţi, Soroca şi Hotin, unități administrative populate în majoritate de etnici români –, zemstvele au alocat cei mai mulţi bani din buget. Iar în judeţele cu cele mai multe şcoli, în afară de Akkerman (Chişinău şi Bender), alocația bugetară a fost foarte modestă. Din păcate, nu putem afla cota concretă orientată spre necesitățile învăţământului primar. Nu excludem că judeţele în care funcţionau cele mai puţine şcoli primare – Bălţi, Soroca şi Hotin – zemstvele ar fi alocat cei mai mulţi bani pentru învăţământul secundar, o practică obişnuită a epocii[171]. Acțiunea respectivă poate să fie explicată prin componența acestor organe administrative locale. Una dintre cauzele care împiedicau alocarea banilor necesari pentru funcţionarea şcolilor era faptul că, în timp ce celelalte zemstve guberniale alocau centralizat mijloacele băneşti pentru educație, Zemstva gubernială din Basarabia, prin decizia din 12 iunie 1870, a decis ca fiecare zemstvă judeţeană să plătească separat pentru întreţinerea şcolilor[172].

În 1873, după instalarea episcopului Pavel Lebedev în fruntea Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului, în paralel cu deschiderea școlilor populare, autoritățile ecleziastice au încurajat de asemenea deschiderea școlilor duminicale în județele Soroca, Iași și Bender. Acestea însă erau destinate populației de toate vârstele, având preponderent obiective de catehizare. Ele funcționau de obicei în localurile școlilor populare, iar în unele cazuri chiar în casele preoților. Erau frecventate de persoane de ambele sexe și de toate vârstele: copii, adulți, bătrâni. Sub îndrumarea preoților parohi, persoanele care frecventau aceste așezăminte învățau rugăciuni, sfintele porunci, Sfânta Scriptură, iar în unele școli și muzica bisericească[173]. În unele parohii, mirii și miresele nu aveau voie să se cunune până nu învățau rugăciunile și conținuturile explicative ale acestora, de asemenea, cei care nu știau *Crezul* aveau interdicție să-și boteze copii[174]. Parohii ruși recurgeau la această interdicție pentru a-și constrânge enoriașii să învețe limba rusă. Școlile duminicale aveau ca obiectiv catehizarea populației regiunii de toate vârstele, dar scopul principal al sistemului educațional țarist era omogenizarea copiilor de vârstă școlară.

---

171 Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Pontos, Chişinău, 2009, p. 182–132.

172 *Доклад о народномъ обарзовании въ Бессарабии*, 1897, p. 18–19.

173 *Краткий исторический очерк в Архипатырской деятельности Бессарабии, Высокопреосвященейшаго Павла, Архиепископа Кишиневскаго и Хотинскаго, с 1871 по 1881,* p. 56.

174 Basarab, *Scrisori din Basarabia, 1884-1890,* Vol. 2, Știința, s.l., 2003, p. 186.

Astfel, în august 1876, șeful Direcției Școlilor Populare i-a atenţionat pe inspectori în privinţa numărului insuficient de şcoli ministeriale-model în întreaga gubernie, în special în judeţul Chişinău. În plus, epitropul Circumscripţiei de Învăţământ Odesa a ordonat deschiderea şcolilor nu mai târziu de 1 noiembrie 1876. Mai mult, el a avertizat inspectorii că neîndeplinirea acestei dispoziţii va fi considerată drept *insuficietă sârguinţă în serviciu*. Deşi această misiune fusese încredinţată inspectorului primului raion, Pahovski, contractele încheiate cu comunităţile săteşti nu au fost prezentate în condiţiile în care, în 1873–1874, pentru deschiderea şcolilor ministeriale-model în cadrul întregului imperiu a fost cheltuită doar o parte neînsemnată din mijloacele băneşti alocate. Autorităţile şcolare menţionau de asemenea că, pentru 1876, Ministerul Instrucţiunii Publice a alocat pentru deschiderea şcolilor-model 3 milioane de ruble. Conform datelor prezentate de către inspectorul şcolilor populare din Basarabia, în 1876, între Prut şi Nistru, funcţionau 26 de şcoli inferioare (*низшие школы*), în sate – 198 de şcoli; în oraşe – opt şcoli judeţene, care activau în conformitate cu Regulamentul din 1828, şi 18 şcoli populare, fără şcolile din coloniile germane. Dintre cele 198 de şcoli, doar 54 erau ministeriale – 14 şcoli de două clase şi 40 de şcoli de o clasă. În aceste şcoli îşi făceau studiile 11 061 de elevi, inclusiv 1 183 de fete[175].

Campania de deschidere a şcolilor era legată direct de asigurarea acestora cu învăţători. La 1 ianuarie 1875, Direcția Școlilor Populare a înregistrat 228 de învăţători ai şcolilor ministeriale de una şi de două clase, dintre aceştia trei au absolvit seminare de învăţători, 60 – Cursurile pedagogice din Chişinău, opt – Seminarul Teologic, 66 aveau adeverinţă privind dreptul de a exercita funcţia de învăţător, 46 de învăţătoare, cinci au absolvit institute şi gimnazii, 40 nu aveau niciun fel de adeverinţe[176]. Dacă împărţim cei 228 de învăţători la numărul general al locuitorilor Basarabiei, 1.101.304, un dascăl revenea la circa 5.000 de oameni – un raport destul de modest dacă ţinem cont de rezultatele cercetărilor cunoscutului istoric italian Carlo M. Cipolla, conform cărora o şcoală poate influenţa dezvoltarea, în cazul nostru, rusificarea, unei comunităţi doar atunci când această relaţie ajunge la nivelul de un învăţător la minimum 1.000 de locuitori[177]. În plus, după cum am menţionat mai sus, contingentul principal de învățători îl ofereau şcolile judeţene, însă acestea se aflau într-un continuă decadență, tendinţă ce se repercuta asupra procesului de asimilare lingvistică. Atitudinea autorităților față de aceste

[175] *Итоги деятельности и средств содержании Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В. Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губерниии*, Кишинев, 1887, p. 10–16.
[176] *Ibidem.*
[177] Carlo M. Cipolla, *op. cit,* p. 25–26.

instituții de învățământ a fost ambiguă deoarece, pe de o parte, ele formau învățătorii fără de care nu putea să continue mișcarea de deschidere a școlilor, iar, pe de altă parte, ele păstrau elementul național românesc.

Ulterior, responsabilii de învățământ au preferat şcolile ministeriale de două clase, al căror curs de cinci ani le dădeau absolvenţilor lor dreptul să meargă la un seminar pedagogic[178]. Astfel, autoritățile țariste au încurajat deschiderea a cât mai multor şcoli de două clase. În anul de studii 1876–1877, au fost transformate în şcoli ministeriale de două clase următoarele şcoli: Lăpuşna, Cărpineni, Ciuciuleni (județul Chișinău), Ciiște-Gradina (județul Akkerman), Arioneşti (Soroca) (Vezi Tabelul nr. 3 din Anexă). Inspectorul şcolilor populare din Basarabia nota că cele mai bune şcoli, în sens rusificator, evident, erau cele 14 şcoli de două clase, care funcționau în localuri comode, cu excepţia celor din Nicolaevca-Novorosia. Învăţătorii acestor şcoli, în majoritatea cazurilor, erau *competenţi* şi *fideli lucrului lor*. Autorităţile şcolare considerau că şcolile de acest tip satisfăceau în totalitate cerințele stabilite de guvern. Cele mai bune şi cele mai asigurate cu mijloace necesare *propăşirii lor*, atât sub raport moral, cât şi şcolar, erau şcolile din Nicolaevca-Novorosia, Zarojani, Briceni şi Lăpuşna[179]. Şcolile populare subordonate consiliilor şcolare (143) au capătat o importanţă deosebită ca rezultat al acordării înlesnirilor la satisfacerea serviciului militar obligatoriu. Conform rapoartelor angajaţilor Ministerului Instrucţiunii Publice, comunităţile rurale menţinuseră aceste şcoli în delăsare până la adoptarea Legii serviciului militar obligatoriu, însă, odată cu anunţarea înlesnirilor, parveneau cereri din toate judeţele privind deschiderea şcolilor. Sătenii au început să le acorde o atenţie deosebită, le puneau la dispoziţie localuri comode şi achitau taxele necesare pentru funcţionarea lor[180].

În anul de studii 1876–1877, din cei 7.742 de elevi ai acestor şcoli, au absolvit cursurile 312, având certificate ce le ofereau dreptul la înlesniri privind satisfacerea serviciului militar. Din aceste şcoli se evidenţiau cele din judeţele Chişinău şi Hotin, care erau asigurate cu manuale, dispuneau de localuri curate şi îndeplineau cerinţele stabilite de guvern. Pentru întreţinerea acestora, la cele 77.877 de ruble achitate de comunităţile rurale, Zemstva gubernială a alocat tuturor tipurilor de şcoli 9.090 de ruble, şi anume: Zemstva judeţului Hotin – 4.040 de ruble; Zemstva judeţului Soroca 1.250 de ruble, Zemstva judeţului Iaşi – 2.500 de ruble; Zemstva judeţului Akkerman – 1.300 de ruble, contribuţie modestă în raport cu cele ale altor zemstve din

[178] *Учебная деятельность Оргеевскаго уезда,* «Бессарабские губерниальные ведомости», nr. 23, 1875, p. 2.
[179] *Ibidem,* p. 12–14.
[180] *Ibidem,* p. 15–16.

imperiu[181]. Dacă în 1876 în oraşe funcţionau 26 de şcoli inferioare, iar în sate 198 de şcoli, care aveau 11.064 de elevi, în următorii zece ani, numărul şcolilor ministeriale inferioare în oraşe a crescut cu 22, iar la sate – cu 202, însumând 18.578 de elevi. O creştere importantă a numărului de şcoli populare a fost totuși înregistrată în 1880–1881, fenomen determinat de anexarea de către Imperiul Rus a judeţelor Cahul, Bolgrad şi Ismail, unde fuseseră deschise multe şcoli inferioare de către autorităţile române între 1856 şi 1878. După istoricul Nichita Adăniloaie, la 1878, în judeţul Cahul, funcţionau 44 de şcoli cu 1 585 de elevi, în judeţul Ismail, cinci şcoli cu 112 elevi, în judeţul Bolgrad 76 de şcoli cu 2.229 de elevi. În total, în cele trei judeţe anexate de Imperiul Rus activau 125 de şcoli, care aveau 3.926 de elevi[182]. Aceste şcoli au fost trecute în 1881 în admininistraţia Ministerului Instrucţiunii Publice, de altfel ca şcolile care aparţinuseră până atunci altor instituţii – şcolile parohiale din coloniile germane şi cele centrale. Trebuie relevat că, după anexarea celor trei judeţe din sudul Basarabiei la Imperiul Rus (1878), autorităţile ruse le-au comasat într-o singură unitate administrativă, judeţul Ismail, care a existat până în 1918[183].

Conform datelor statistice, după gradul de școlarizare a copiilor, Basarabia se împărţea în două părţi: cea de nord şi cea de sud. Judeţele de sud – Bender, Akkerman şi Ismail – le depăşeau pe cele de nord la numărul de elevi, în special datorită şcolilor coloniştilor germani şi celor deschise de Guvernul României, unde învăţământul era obligatoriu. Cu o populaţie de 396.502 locuitori – 36% din întreaga populaţie a guberniei –, acestea aveau 14.381 de elevi, ceea ce constituia peste 66% din elevii guberniei – 21.789. Chiar dacă şcolile din judeţele din sud nu erau încă destul de capabile să influenţeze dezvoltarea comunităţii, ne referim evident la şcolile româneşti, au înregistrat un raport încurajator în acest sens, de 1 învăţător la 1.665 de locuitori. În privinţa şcolarizării fetelor, judeţelor din sud le aparţineau 3.772 (83%) de eleve. În judeţele din nord, raportul dintre băieţi şi fete şcolarizate era 89% băieţi la 11% fete, în timp ce în judeţele de sud – 73% băieţi şi 27% fete. Cel mai echilibrat raport între cele două sexe era în judeţul Ismail, adică în teritoriul reanexat – Cahul, Bolgrad şi Ismail – unde instruirea era împărţită în mod egal: 54,1% băieţi şi 45,9% fete. Din judeţele din nord cel mai *echilibrat* în această prinvinţă era Chişinău: 92,7% băieţi şi 7,3% fete. Întreţinerea unei şcoli în sud costa 730 de ruble, de vreme ce în nord – 669 de ruble. Pentru fiecare şcoală din raionul său, populaţia din

[181] *Отчет начального народнаго образования в Бессарабской губернии за 1876–1877 учебный год*, «Сборник Бессарабского земства издаваемый губернскою земскою управою», год седьмой, Кишинев, 1877, p. 10–20.
[182] N. Adăniloaie, *op. cit*, p. 196.
[183] Dinu Poştarencu, *Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei*, volulmul II, Chişinău, 2009, p. 78.

judeţele de sud oferea 84,5%, în timp ce locuitorii judeţelor de nord – 77,2%[184]. Instruirea unui elev în judeţele de sud costa 12 ruble, în timp ce în judeţele de nord – 15 ruble. În întreaga gubernie au fost înregistraţi 111.087 de copii de vârstă şcolară, având în vedere că în Basarabia funcţionau în această perioadă 402 şcoli, fiecărei instituţii de învăţământ îi revenea câte 276 de copii de vârstă şcolară. În judeţele de sud, la cei 39.650 de copii de vârstă şcolară existau 238 de şcoli, o şcoală revenind la 167 de elevi[185] (Vezi Harta nr. 1 din Anexe).

În judeţele de nord, celor 71.437 de copii de vârstă şcolară le reveneau 164 de şcoli; o şcoală deservea în medie 421 de elevi. Existau judeţe, de exemplu, Soroca, în care o şcoală din cele 19 revenea la 654 de copii de vârstă şcolară. Cele mai bune condiţii în această privinţă le avea judeţul Ismail, unde o şcoală revenea la 136 de elevi. De asemenea, în judeţele de sud, cu 507 localităţi, o şcoală deservea două–trei localităţi, în timp ce în judeţele de nord, 961 de localităţi, cinci–şase localităţi. În judeţele Soroca şi Iaşi, o şcoală revenea la 9–11 localităţi. În consecinţă, scăzând din 111.087, numărul copiilor de vârstă şcolară, 21.789, cel al elevilor, mult sub datele prezentate de Soroca, 89 298 de copii rămâneau în afara şcolii (80,3%)[186]. În medie, fiecare şcoală din mediul rural era frecventată de 30–52 de elevi. Reducerea numărului mediu de elevi (45) în fiecare şcoală, între 1880 şi 1883, era explicată prin deschiderea şcolilor în judeţul Ismail, unde în primii ani ai existenţei sale, şcoala populară nu putea să dobândească încrederea deplină a populației. Reprezentanţii Direcției Școlilor Populare declarau că fiecare locuitor trebuia să achite pentru întreţinerea şcolii o sumă neînsemnată, mai puţin de 20 de copeici pe an, dar, luând în consideraţie faptul că locuitorii satelor erau obligaţi să plătească pentru întreţinerea mai multor tipuri de şcoli din raza judeţului, plăţile cumulate afectau bugetele familiilor. Aşadar, ca în anii precedenţi, principalul susţinător al şcolilor erau comunităţile săteşti. De exemplu, în 1881, acestea au contribuit în proporţie de 81,7% (231.786,89 ruble) la întreţinerea a 402 şcoli în care îşi făceau studiile 21.690 de elevi (17.080 de băieţi şi 4.610 fete). Pentru întreţinerea unei şcoli, comunităţile săteşti achitau 576 de ruble, 78 de copeici, şi din alte surse – 128 de ruble, 86 de copeici, în total: 705 ruble, 44 de copeici. Pentru fiecare elev se aloca în total 13 ruble şi 80 de copeici. Au fost înregistraţi 704 băieţi în toate şcolile populare, în consecinţă, costul instruirii unui absolvent constituia 219 ruble. Conform unor calcule ale autorităţilor locale, în 1881, au fost înregistraţi 120.000 de copii de vârstă şcolară. Scăzând din această cifră numărul elevilor

---

184 *Статистика народной школы в Бессарабской губерниu. Доклад секретаря Бессарабскаго Статистическаго комитета М.В. Негручева, заседанию 5-го января 1883 года*, «Бессарабские областные ведомости», 1883, nr. 4, p. 2.

185 *Ibidem.*

186 *Ibidem.*

înregistraţi în anul de studii 1880–1881 (21.690), doar 18% din copii erau şcolarizaţi. Însă în raport cu numărul general al locuitorilor de la sate din Basarabia (1.110.873), numărul de copii şcolarizaţi alcătuia doar 1,9%[187].

Revenind la numărul şcolilor şi la tipul lor încurajat de guvern, în Basarabia, la 1883, funcţionau 659 de şcoli de toate tipurile, având 33.048 de elevi (25.200 de băieţi şi 7.848 de fete). În judeţul Chişinău existau 69 de şcoli cu 5 291 (3.412 băieţi şi 1.879 de fete); în oraşele judeţene funcţionau 117 şcoli cu 3.373 de elevi (2.722 de băieţi şi 651 de fete) şi în judeţe – 479 de şcoli cu 25.077 de elevi (19.612 băieţi, 5.465 de fete). O şcoală revenea la 2.076 de locuitori, iar un elev la 41. Populaţia guberniei aloca 81% din banii destinaţi întreţinerii şcolilor[188]. Apelul regimului la susţinerea Bisericii Ortodoxe Ruse a încurajat clericii militanţi să instaleze un control moral asupra instrucţiunii publice. Campania de deschidere a şcolilor parohiale a fost însoţită de o campanie de discreditare a funcţionarilor responsabili de învăţământ, în special a învăţătorilor şi a şcolii populare. Aceste instituţii de învăţământ erau acuzate de *distrugerea viitorului elevilor*, învăţătorilor li se imputa că *cultivă imoralitatea în şcoli*, dispută pe care o vom relata mai jos. Toate aceste acţiuni aveau drept scop atragerea elevilor în şcolile parohiale. Absolvenţii acestora beneficiau aşijderea de înlesniri la satisfacerea serviciului militar[189]. În urma deciziilor Sfântului Sinod privind organizarea şcolilor parohiale, la sfârşitul anului 1884, în eparhia Chişinăului funcţionau deja 25 de şcoli de acest tip[190]. Potrivit protoiereului Ioan Stoicov, din acest număr de şcoli, doar două aveau o vechime mai însemnată: Şcoala de pe lângă Biserica *Sf. Gheorghe* din Chişinău, deschisă la 16 februarie 1850, şi şcoala din satul Boxani, jud. Soroca, înfiinţată la 2 octombrie 1870[191]. O sursă care face un bilanț al activității arhiepiscopului Pavel Lebedev în Basarabia relatează că, în 1881, funcționau cinci școli parohiale unde procesul de studii se desfășura corect în decursul anului, în timp ce alte 18 activau doar iarna. În aceste școli, precizează sursa citată, predau preoții și clericii sub supravegherea stareților[192].

---

187 *Статистика народной школы в Бессарабской губерниu. Доклад секретаря Бессарабскаго Статистическаго комитета М.В. Негручева, заседанию 5-го января 1883 года*, «Бессарабские областные ведомости», 1883, nr. 4, p. 2.

188 *Народное образование в Бессарабской губернии,* «Бессарабские губерниальные ведомости», nr. 99, 1883, p. 2.

189 ANA DGAN, F. 157, inv. 7, d. 61, f. 2.

190 N. Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruşi*, Museum, Chişinău, 2000, p. 299.

191 I. Stoicov, *Istoricul învăţământului primar bisericesc în Basarabia sub dominaţia rusă (1812-1917)*, Chişinău, Tipografia Eparhială, „Cartea Moldoveneacă", Chișinău, 1933, p. 43.

192 *Краткий исторический очерк в Архипатырской деятельности Бессарабии, Высокопреосвященейшаго Павла, Архиепископа Кишиневскаго и Хотинскаго, с 1871 по 1881*, p. 58.

Prin urmare, din cauza impactului precar asupra rusificării, în perioada 1864–1884, numărul școlilor parohiale a fost redus considerabil, acestea făcând loc școlilor ministeriale.

Rivalitatea şi lipsa de comunicare dintre Consiliul şcolar eparhial şi Direcția Școlilor Populare a provocat debandadă în mişcarea de deschidere a şcolilor. Dialogul dintre cele două instituții era tensionat și nu avea rezultate. Ambele instituţii voiau să deschidă cât mai multe şcoli, în cazul Consiliului, fără a face calcule elementare, însă cele care urmau să plătească pentru întreţinerea lor erau aceleaşi comunităţi săteşti. De exemplu, Sf. Sinod propunea directorului Direcției Școlilor Populare din Basarabia deschiderea a 20 de şcoli în localităţile aflate pe domeniile mănăstirilor închinate: Căpriana, Horodişte, Cioreşti (judeţul Chişinău), Ustia, Holercani, Trebujeni, Scala, Răspopeni, Cucuruzeni (judeţul Orhei), Cotova, Braicău, Călărăşeuca (judeţul Soroca), Moleşti (judeţul Hotin), Purcari (judeţul Akkerman). Pentru construirea şi asigurarea acestor şcoli erau prevăzute 2.900 de ruble pentru fiecare şcoală, iar pentru construcţia tuturor, 58.000 de ruble, alte 8 720 de ruble (din 66 720) urmau să fie destinate întreţinerii şcolilor în primul an de studii – câte 436 de ruble pentru fiecare şcoală[193].

Drept răspuns, directorul Direcției Școlilor Populare, V.L. Soloviov, a menţionat că o bună parte din banii provenind din veniturile domeniilor mănăstireşti din Basarabia se aloca în fiecare an către Ministerul Instrucţiunii Publice. În 1881, acesta depusese un demers pentru a deschide şcoli ministeriale-model în 17 localităţi aflate pe domeniile mănăstireşti din Basarabia. Ca rezultat, la 14 noiembrie 1882, propusese epitropului Circumscripţiei de Învăţământ Odesa deschiderea şcolilor ministeriale-model în cele 17 localităţi menţionate, cu respectarea condiţiilor solicitate de Ministerul Instrucţiunii Publice. Comunităţile săteşti ale acestor localităţi se obligaseră prin contracte să participe anual la întreţinerea şcolilor. Printre localităţile unde au fost proiectate şcoli se găseau satele Sănătăuca, Lipnic, Visoca şi Crișcăuţi (judeţul Soroca), Vorniceni şi Scoreni (judeţul Chişinău), Clocuşca şi Răchitna (judeţul Hotin), în care Consiliul şcolar eparhial intenţiona să deschidă şcoli parohiale. Astfel, în cele opt localităţi urmau să fie deschise câte două şcoli, parohială și ministerială de o clasă, ceea ce era apăsător pentru comunităţile acestor sate puţin populate[194].

În consecință, V.L. Soloviov a propus ca în cele opt localităţi menţionate mai sus să nu fie deschise şcoli parohiale. Totodată, acesta considera că taxele stabilite de Consiliul şcolar eparhial, câte 436 de ruble anual pentru fiecare şcoală, erau insuficiente. În cheltuielile prevăzute pentru deschiderea acestor şcoli, șeful Școlilor populare considera așijderea că nu fuseseră

193 ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 80.

194 *Ibidem*, p. 81.

prevăzute mijloace pentru cumpărarea manualelor şi a rechizitelor şcolare. În opinia lui V.L. Soloviov, elevii urmau să fie obligaţi să cumpere pe banii părinţilor lor aceste lucruri, ceea ce ar fi putut servi drept pretext pentru mulţi părinţi să nu-şi dea copiii la şcoală. Soloviov mai sugera reducerea numărului de şcoli din cele propuse pentru a fi deschise în scopul asigurării acestora cu manuale şi rechizite şcolare. În cele din urmă, Consiliul Eparhial Școlar a decis să nu deschidă şcoli parohiale în cele opt localităţi[195]. În anul de studii 1886–1887, au fost construite localuri pentru şcoli parohiale: în 16 localităţi – de piatră, în patru sate – din nuiele lipite cu lut. La începutul anului de studii 1887–1888, funcționau deja 57 de şcoli[196]. În acelaşi an, potrivit revistei eparhiale, au fost construite localuri de şcoli în Căpriana, Cioreşti, Horodişte (judeţul Chişinău); Ustia, Holercani, Trebujeni, Răspopeni, Cucuruzeni (judeţul Orhei); Cotova, Călărăşeuca (judeţul Soroca); Chetroşica Nouă, Măgura, Rădeni (judeţul Bălţi); Purcari (judeţul Akkerman); Copanca (judeţul Bender)[197]. Totodată, la Consiliul şcolar eparhial parveneau scrisori privind limba de predare în cadrul noilor şcoli în cazul în care elevii nu vorbeau rusește. Drept răspuns, Consistoriul a decis ca procesul de studii în şcolile parohiale să se efectueze doar în rusă, însă pentru că „populaţia eparhiei era nerusă, se considera necesar ca, în timpul orelor, să li se explice elevilor cuvintele necunoscute în limba locală", excepţie refuzată şcolilor ministeriale[198]. În acelaşi timp, reprezentanţii administraţiei ecleziastice nu conteneau să critice administraţia gubernială din cauza contribuţiei neînsemnate a acesteia la dezvoltarea învăţământului rusesc. Conform unui demers semnat de Consistoriu împotriva Zemstvei guberniale, în anul de studii 1886–1887, în şcolile întreţinute de zemstvă învăţau doar 789 de băieţi, pe când în cele parohiale – 3.481 de băieţi şi 3.352 de fete, iar în şcolile populare întreţinute de Ministerul Instrucţiunii Publice – 20.693 de băieţi şi 5.710 fete. Comparând aceste cifre cu cele din gubernia Herson (28.851 de băieţi şi 9.125 de fete), subliniau autorii demersului, instrucţiunea publică rusească din Basarabia era într-o stare mult mai precară[199].

Deşi instrucţiunea publică nu era competența Consistoriului, ci a zemstvei, semnalau autorităţile ecleziastice, cel dintâi făcea sacrificii *considerabile* în acest sens, şi anume prin deschiderea a 153 de şcoli parohiale, care *aveau rezultate, căci nimic pe poporul de jos nu îl îmboldeşte aşa de mult la învăţătură precum cărţile religioase*. Autorii rechizitoriului

195 ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 80–85.

196 N. Popovschi, *op. cit.*, p. 301.

197 *Об устройстве церковно-приходских школ в имениях заграничных монастырей*, «Кишиневские епархиальные ведомости», nr. 23, 1–15 decembrie, p. 895–895.

198 ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 547.

199 ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 540.

atenționau: „Acolo unde avem cea mai mare trebuinţă pentru rusificare suntem nevoiţi să ne mobilizăm forţele, căci numai prin această concentrare vom putea izbuti”. Clericii propuneau ca strategie de combatere a absenteismului şcolar adaptarea şcolilor rurale la condiţiile satului basarabean. Ei recomandau predarea noţiunilor elementare de agricultură, deschiderea de biblioteci cu literatură agricolă. Militanţii pentru școala parohială insistau ca învăţământul primar să fie scos din gestiunea Direcției Școlilor Populare şi să fie pus sub administraţia bisericii, care urma, prin intermediul preoţilor mireni, să ajute guvernul *într-un mod tenace* la rusificarea etnicilor români. Reprezentanţii bisericii considerau că doar şcolile subordonate clerului ar fi fost capabile să formeze cetăţeni fideli împăratului şi bisericii[200]. Odată cu această campanie de defăimare a școlii ministeriale, Consiliul şcolar eparhial a procedat la transformarea şcolilor ministeriale în şcoli parohiale. Astfel de cazuri au fost înregistrate în mai multe sate din judeţul Chişinău: Sireți, Drăsliceni, Rădeni, Vălcineț, Lozova, Nemţeni. Înșiși locuitori ai acestor localităţi voiau să transforme şcolile ministeriale în şcoli parohiale. În cele mai frecvente cazuri, în fruntea acestor grupuri erau preoţii. Ei îşi justificau acţiunile prin faptul că şcoala parohială ar fi fost mult mai ieftină decât cea ministerială. Preoții militanți ruși încercau să convingă autorităţile imperiale de faptul că şcoala populară, învăţătorii şi chiar șeful Direcției Școlilor Populare din Basarabia aveau atitudini antibisericeşti[201]. Într-un raport despre şcolile parohiale din judeţul Soroca, protoiereul Nicolae Laşcov menţiona că acestea, chiar în starea lor iniţială, se bucurau de o tot mai mare atenţie *în popor*, deoarece pentru locuitorii de la sate, *care se conduc de bunul-simţ şi conştiinţa nestricată, care respectă cu sfinţenie legile bisericeşti şi alte obligaţii religioase*, doar şcoala condusă de preoţime ar fi putut să aducă folos datorită simplităţii organizării ei şi caracterului său pravoslavnic. Majoritatea învăţătorilor şi a celor care administrau instituţiile de învăţământ, după Laşcov, manifestau ostilitate faţă de biserică şi cler, ceea ce constituia, în opinia acestuia, cauza imoralităţii elevilor. De aceea, releva protopopul, şcolile parohiale aflate în administraţia clerului, chiar în situaţia lor de atunci, erau superioare tuturor celorlalte şcoli[202].

Acţiunile organizate de Consistoriu nu aveau cum să nu indigneze responsabilii de învăţământ. Sursele denotă existenţa unui litigiu încins între Consistoriu şi Direcția Școlilor Populare din Basarabia. Autorităţile ecleziastice criticau mişcarea *lâncedă* de deschidere a şcolilor, în timp ce cele educaționale dezavuau caracterul *superficial* al şcolilor parohiale şi

[200] Basarab, *Scrisori din Basarabia*. 1884–1890. vol. II. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura „Știința”, Chișinău, 2001, p. 193.
[201] ANA DGAN, F. 316, inv. 2, d. 13, f. 300.
[202] *Ibidem*, F. 334.

ineficienţa acestora în realizarea obiectivelor instrucţiunii populare ruse între Prut şi Nistru. Pentru a pune capăt acestei controverse, inspectorul şcolar al Basarabiei propunea ca în satele cu comunităţi mai înstărite să funcţioneze şcoli populare, iar în cele cu comunităţi mai sărace să fie deschise şcoli parohiale sau elementare[203]. În aceste condiţii, la 1 august 1884, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse a dispus cancelariilor sinodale şi eparhiale că, în localitățile în care fuseseră instituite şcoli de către Direcția Școlilor Populare, clerul trebuia să deschidă şcolile parohiale nu altfel decât prin raporturi prealabile către autorităţile responsabile de educaţie. Luând act de aceste decizii ale Sf. Sinod, ministrul Instrucţiunii Publice a recunoscut neapărat necesar să propună administraţiilor locale să ceară, mai întâi, deschiderea, în locurile unde existau deja şcoli parohiale, atât a şcolilor ministeriale-model, cât şi a şcolilor aflate în evidenţa consiliilor şcolare şi întreţinute din mijloacele comunităţilor, zemstvelor şi persoanelor private, de fiecare dată de a intra preliminar în raporturi cu autorităţile ecleziastice[204]. În aşa mod, în 1884, au fost deschise 13 şcoli, majoritatea în judeţul Soroca; în 1885 au fost deschise 21 de şcoli parohiale în judeţele Chişinău, Bender, Akkerman, Bălți[205]. În cele mai multe cazuri, comunităţile săteşti erau obligate, în afară de taxele pentru întreţinerea şcolii populare sau de zemstvă, să achite pentru întreţinerea şcolilor parohiale.

De pildă, în 1885, reprezentanţii comunităţii Chirileni, judeţul Bălţi, semnând contractul de întreţinere a şcolii parohiale deschise de parohul Ioan Groapă, au solicitat Consiliului şcolar eparhial să fie absolviţi de taxa pe care o achitau pentru întreţinerea şcolii de zemstvă din localitatea Sculeni. Consiliul şcolar eparhial însă le-a refuzat acest lucru, motivând că nu are această competenţă[206]. Au fost înregistrate multiple cazuri în care învățătorii din localitățile populate de etnici români, din cauza că nu erau remunerați la timp, depuneau cereri la consiliile județene școlare pentru a fi transferați în localitățile coloniștilor germani din sudul Basarabiei. Aici învățătorii, deși nu aveau salarii mai mari, se bucurau de o situație materială mai bună datorită respectării obligațiilor asumate de comunitate la deschiderea școlii. În afară de salariu, învățătorii (*küsterii*) primeau câte o anumită cantitate de cereale din partea fiecărei familii[207]. În pofida campaniei denigratoare a Consistoriului şi a mişcării de deschidere a şcolilor parohiale şi celor elementare, precum şi a drepturilor largi acordate de către regim Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse în domeniul instrucţiunii publice, şcolile ministeriale rămâneau în

[203] ANA DGAN, F. 209, inv. 12, d. 8, f. 55–61.
[204] ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 8, f. 1–3
[205] *Ibidem*, f. 4.
[206] ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 9, f. 40.
[207] ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 117, f. 6.

Basarabia *cel mai sigur mijloc* pentru autorităţile ruse de asimilare a moldovenilor. Conform datelor statistice oficiale, la 1 ianuarie 1886, în gubernia dintre Prut şi Nistru funcţionau 124 de şcoli de o clasă de băieţi ale Ministerului Instrucţiunii Publice, 25 de şcoli de fete de acelaşi tip şi 46 de şcoli pentru ambele sexe, alcătuind în total 195 de şcoli. Numărul total de elevi constituia 8 225 de băieţi şi 1 289 de fete, formând în total 9 514 elevi. Comparativ cu anul 1885, numărul elevilor a crescut cu 465 de elevi. În aceste şcoli, au încheiat studiile 448 de băieţi şi 71 de fete, fiecărei şcoli revenindu-i câte 50 de elevi de ambele sexe[208].

Şcolile ministeriale-model ocupau primul loc printre celelalte gubernii ale Rusiei, majoritatea dintre acestea fiind deschise, după cum am menţionat mai sus, între 1876 şi 1886. Deschiderea acestui tip de şcoli a fost prioritatea Direcției Școlilor Populare din Basarabia. Fiind preocupată de instituirea şcolilor ministeriale în localităţile în care existau *cele mai neînsemnate posibilităţi,* Direcția Școlilor Populare urmărea buna asigurare materială a acestor instituţii de învăţământ, care ar fi oferit posibilitatea să îndeplinească obiectivele stabilite de guvern pentru şcoala primară rusă – *călăuza limbii ruse şi instrumentul de rusificare a acestei gubernii*. În opinia inspectorului şcolilor populare din Basarabia, aceste obiective depindeau de asigurarea materială a învăţătorilor[209]. O altă prioritate a şcolii ministeriale era funcţionarea constantă a acesteia. Conform reformei militare din 1874, care acorda înlesniri la satisfacerea serviciului militar absolvenţilor şcolilor primare, precum și hotărârilor guvernului rus adoptate în 1878 şi 1881, toate angajamentele odată asumate de către instituţiile publice privind participarea lor la întreţinerea instituţiilor de învăţământ aflate în supravegherea guvernului urmau să fie obligatorii pentru totdeauna. Prin urmare, funcţionarea fiecărei şcoli ministeriale nu depindea de instituţiile locale, ci devenise o prioritate a guvernului. Direcţia se străduia să-şi mobilizeze forţele pentru a transforma şcolile primare existente în şcoli ministeriale. Acest proces însă nu putea fi realizat cu paşi rapizi din cauza incapacităţii comunităţilor săteşti de a-şi îndeplini obligaţiile prevăzute în contractele de întreţinere a şcolilor, precum și din cauza amplasării geografice a acestora[210].

În urma criticilor autorităţilor centrale privind răspândirea limbii ruse în Basarabia, autorităţile locale au prezentat o serie de rapoarte despre alocaţiile lor în domeniul instrucţiunii publice, inclusiv explicaţii despre deficitul educaţional în Basarabia. Conform unui atare raport, Zemstva gubernială a alocat, în 1895, 88,5 ruble pentru învăţământul primar. În domeniul

---

208 ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 26, f. 5.

209 *Итоги деятельности и средств содержании Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В. Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии*, Кишинев, 1887.

210 *Ibidem*, f. 5–10.

alocaţiilor pentru deschiderea şi întreţinerea şcolilor, Basarabia se plasa pe penultimul loc în imperiu, alături de zemstvele din Tula, Penza, Kaluga şi Oloneţk. Cele mai mari cheltuieli în domeniul învăţământului primar au fost înregistrate în guberniile Perm (695.000 de ruble), Veatka şi Poltava (597, 5 şi 510, 4 mii de ruble). Amintim că una dintre cauzele care împiedicau acordarea banilor necesari pentru funcţionarea şcolilor era faptul că, în timp ce celelalte zemstve guberniale alocau centralizat mijloacele băneşti, Zemstva gubernială din Basarabia, prin decizia din 12 iunie 1870, a decis ca pentru întreţinerea şcolilor să achite separat fiecare zemstvă judeţeană[211]. Urmărind evoluţia valorii mijloacelor pe care zemstvele din inima imperiului le-au acordat instrucţiunii publice, vom observa că acestea nu se deosebeau esenţial de cele pe care le-a făcut zemstvele din Basarabia. De exemplu, la 1868, alocaţiile zemstvelor din întregul imperiu pentru învăţământul public constituiau doar 5% din buget, atingând către 1903 18,8%[212]. La 13 ianuarie 1897, Zemstva gubernială a remis un demers către guvern privind scutirea zemstvelor gubernială şi judeţene de cheltuieli obligatorii în valoare de 52.000 de ruble şi direcţionarea acestor mijloace spre necesităţile învăţământului primar. Autorităţile guberniale considerau că situaţia învăţământului primar rus în Basarabia *nu era chiar atât de gravă*. Conform datelor de la 1 ianuarie 1894 ale Ministerului Instrucțiunii Publice privind instituirea secţiunii pedagogice în cadrul Expoziţiei din Nijnii Novgorod – *Despre situaţia învăţământului primar în guberniile zemstviale* – gubernia Basarabia s-a plasat pe locul 14, cu un număr total de 1.145 de şcoli, 60.997 de elevi de ambele sexe, din care 19,01% constituiau fete. O şcoală / un învăţător revenea la 1.600 de locuitori şi la 34,07 verste (39,5 kilometri pătraţi), cu indicele educaţional 3,32[213]. Acest raport încă nu putea conferi şcolii eficienţă în campania de asimilare, dar demonstra eforturile constante ale autorităţilor şcolare guberniale în dezvoltarea reţelei şcolare[214].

În baza datelor oferite de către Direcția Școlilor Populare şi Consiliul Eparhial Școlar, administraţia gubernială a elaborat următorul tabel (Vezi Tabelul nr. 4) privind numărul şcolilor populare şi al elevilor în cele şapte judeţe zemstviale ale guberniei. Tabelul arată cheltuielile efectuate în anul de studii 1896–1897. De asemenea, s-a decis ca o suprafaţă de trei verste pătrate să fie limita în care copiii să meargă la o şcoală. Numărul general de şcoli subordonate Consiliului Eparhial Școlar (154 şcoli parohiale+289 de şcoli ministeriale, în total, 443) egala numărul de şcoli subordonante Direcției Școlilor Populare. Repartizarea elevilor însă în şcolile

---

211 *Ibidem.*

212 А.С. Ососков, *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917),* Просвещение, Москва, 1982, p. 47.

213 *Доклад о народномъ образовании въ Бессарабии.*

214 Carlo M. Cipolla, *Literacy and development in the West,* Londra, 1969, p. 26.

celor două instituţii nu era egală. Unei şcoli aflată în subordinea Direcţiei şcolilor îi revenea peste 80 de elevi; unei şcoli parohiale – circa 50 de elevi; unei şcoli elementare – 40 de elevi. Inspectorii considerau că numărul potrivit de elevi pentru o şcoală ar fi trebuit să fie 60. Astfel, şcolile subordonate Direcției Școlilor Populare erau arhipline, iar cele ale Consiliului Eparhial Școlar nu atingeau numărul necesar de elevi. Școlile din prima categorie, datorită *vechimii lor relative*, erau dotate cu localuri adecvate. În plus, uşile acestor instituţii de învăţământ erau deschise nu numai pentru copiii ortodocşilor, dar şi pentru cei ai neoprotestanţilor (*sectanţi*), în timp ce şcolile parohiale şi cele elementare erau frecventate doar de copii ai populaţiei ortodoxe. Copiii neoprotestanţilor constituiau, conform recensământului din 1897, mai puţin de 2% din numărul total de elevi. Din cele 178 de şcoli parohiale, *mai mult sau mai puţin bune* erau 100, celelalte nu făceau faţă destinaţiei lor. Majoritatea localurilor şcolilor elementare erau incomode: joase, mici, prost iluminate şi reci. Numărul general de elevi în toate şcolile ministeriale în 1896–1897 era 56.620, inclusiv fete, care constituiau 20%[215].

În întreaga gubernie erau 66.844 de elevi. În anul de studii 1895–1896, în cele opt judeţe existau 56.805 elevi şi 1.080 de şcoli, astfel, numărul școlarilor a crescut cu 10.039, iar numărul şcolilor – cu 92. Conform unor calcule, la 1896, în Basarabia existau 135.548 de copii de vârstă şcolară de ambele sexe (7%). Dacă scădem din această cifră 66.844, numărul general al elevilor pentru anul de studii 1896–1897, vom constata că aproximativ 68.704 copii de vârstă şcolară nu mergeau la şcoală (17.749 de băieţi şi 50.955 de fete)[216]. Prin urmare, în raport cu 1881, când au fost înregistrați în afara școlii circa 82%, în 1896, numărul acestora a scăzut la 50,6%, un rezultat extraordinar încât pare incredibil (Vezi Harta nr. 2 din Anexe). Cele mai multe școli au fost deschise în județul Chișinău (178), cel mai mic la suprafață (2.271,9 verste pătrate), acesta depășind județele Akkerman (177) și Ismail (170). Cele trei județe se situau în fruntea celorlalte la capitolul numărului de școli, în timp ce la celălalt capăt se află județele Bălți (103) și Hotin (105). Trebuie remarcate eforturile depuse în domeniul învățământului primar de către autoritățile județene din Soroca, ce era în 1881 la coadă, alături de județul Bălți. Acum însă județul Soroca se plasa sub județul Bender, cu 116 școli. Deci, în pofida dificultăților, remarcăm că instrucțiunea rusească, după hotărârile adoptate în 1878 și 1881 despre obligativitatea instituţiilor publice de a participa la întreţinerea școlilor aflate în supravegherea guvernului, a înregistrat progrese importante în domeniul școlarizării. Și ceea ce era important pentru autorități, s-a atestat o creștere a numărului școlilor în județele cu populație românească. În

[215] *Ibidem*, p. 12–13.

[216] *Отчетъ о народныхъ училищъ и учащихся в Бессарабии за 1896–1897 учебный год,* p. 12–13.

privinţa cheltuielilor, pentru o şcoală subordonată Direcției Școlilor Populare au fost cheltuite 740 de ruble; pentru o şcoală parohială – 330 de ruble şi pentru o şcoală elementară – 100 de ruble.

Deşi numărul şcolilor a crescut, asigurarea acestora rămânea precară şi aceasta pentru că susţinătorul principal al tuturor acestor tipuri de şcoli erau comunităţile rurale. Guvernul achita jumătate din banii necesari funcţionării unei şcoli ministeriale: în cazul unei şcoli de o clasă, din cele 700 de ruble – 300; în cazul şcolilor de două clase, din cele 1.400–700 de ruble[217]. După cum aflăm din raportul guvernatorului Basarabiei adresat împăratului, în 1901, în gubernie funcţionau 1.132 de şcoli ministeriale şi parohiale, în satele din Basarabia învăţau doar 69.308 de elevi, 28% din numărul tuturor copiilor de vârstă şcolară, 176.000 de copii (72%) rămânând afara şcolii. Constatăm o discordanţă flagrantă între aceste date şi cele din 1895–1896, când autorităţile şcolare ruse din Basarabia indicaseră doar 50% din copii de vârstă şcolară rămaşi în afara şcolii[218]. În opinia guvernatorului, deschiderea şcolilor populare ruseşti este îndeosebi necesară în satele cu populaţie nerusă. „Într-o gubernie în care elementul curat rusesc este foarte neînsemnat – constata guvernatorul –, iar populaţia, în afară de evrei, este alcătuită din moldoveni, bulgari, găgăuzi, germani, armeni, albanezi şi alte etnii, şcolile populare ruseşti ar putea să servească scopurilor guvernamentale, contribuind la aplicarea principiilor de bază ale conştiinţei naționale ruseşti în conștiința acestor neamuri. Creşterea numărului de şcoli va instrui aceste neamuri şi acest fapt ar putea să aibă rezultate mai bune decât chiar luarea unor măsuri speciale faţă de şcolile neruse”[219]. Peste cinci ani, la 1 ianuarie 1906, sursele oficiale au înregistrat doar 1.007 școli aparținând diferitor instituții, 40% din instituție erau subordonate Direcției Școlilor Populare, 36,7% – Consiliului școlar eparhial, 12,9% erau școli întreținute de zemstvă și 6,9% – școli pentru alogeni (*инородцы*), 0,2 % erau școli private[220]. Descreșterea

---

217 *Ibidem.*

218 În 1881 au fost înregistrați 120.000 de copii de vârstă școlară, din care au fost școlarizați, 21.690 (18%), la o populație 1.110.873; în 1896, au fost înregistrați 135.000 de copii de vârstă școlară, din aceștia fiind școlarizați 66.844 (49,5%); în 1901, în Basarabia, au fost înregistrați 176.000 de copii de vârstă școlară, din aceștia mergeau la școală 69.308 (39,37%), la o populație de 2.142.000 de locuitori. Astfel, în 1881, copiii de vârstă școlară constituiau 10,80% din numărul general al populației, iar în 1901 – 8,2%. Spectaculoasa creștere demografică ar putea fi explicată prin campania de vaccinare demarată de autorități împotriva epidemiilor de tifos exantematic, difterie și variolă, care decimau satele basarabene, mai ales în anii 70–80 ai secolului XIX (*Отчет об натуральных повинностей в период с 1 октября 1878 по 1 октября 1879 года,* p. 2–3. *Народное здравие*, Сборник бессарабского земства издаваемый губернскою земскою управою, 1880, год седьмой, номеры 4,5,6, Кишинев, p. 4–7).

219 Gheorghe Negru, *Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia,* Editura „Prut Internaţional”, Chișinău, 2000, p. 35.

220 *О введении всеобщего образования в Бессарабии с кратким обзором состояния народного образования в губерниu,* Кишинев, 1907, p. 38–39.

numărului de școli ar putea confirma tendința autorităților școlare de a transforma școlile ministeriale de o clasă în cele de două clase, iar a școlilor elementare în școli parohiale, urmărindu-se creșterea numărului de instituții de învățământ cu o durată mai mare a studiilor. Evoluția numărului școlilor elementare ar putea fi elocventă în acest sens (Vezi Harta nr. 3 din Anexe).

Drept exemplu, în anul de studii 1903–1904, funcţionau 208 şcoli, în 1907–1908 – 79, din care 48 primiseră statut de şcoli parohiale, fiind întreţinute de Consiliul Eparhial Școlar, iar în 1909–1910 – 31 de şcoli. Către sfârşitul anului de studii 1910–1911, cele mai multe şcoli elementare funcţionau în judeţul Ismail (12), iar cele mai puţine în judeţul Orhei (1)[221]. Județul Akkerman a revenit în fruntea acestui clasament, cu 174 de școli (17,3%), pe locul doi se plasa județul Ismail în care funcționau 14,9% din școlile guberniei, urma județul Bender – 13%, Bălți – 11,8%, Orhei – 11,3%, Hotin – 11,2%, Chișinău – 10,3% și, la coadă, Soroca – 10,2%. Cele mai multe școli de zemstvă au fost înregistrate în județul Hotin (60), 53,6%, Soroca (25), 24,3%, Bălți (16), 13,4%, Orhei (8) (7%), Chișinău (6), 5,8%. Județul Akkerman nu avea deloc școli de zemstvă, constituind în această privință un caz excepțional în Rusia zemstvială. Un alt tablou se conturează în privința repartizării școlilor ministeriale, numărul acestora este proporțional invers cu cel al școlilor de zemstvă. Prin urmare, în județele în care zemstvele se îngrijeau puțin de deschiderea și întreținerea școlilor această obligație și-a asumat-o Ministerul Instrucțiunii Publice și, invers, ultimul își reducea activitatea în zonele în care erau mai active zemstvele. După cum observăm în Tabelul nr. 6, cele mai multe școli ministeriale funcționau în județele Ismail, Akkerman și Chișinău.

Numărul mare de școli care funcționau în primele două județe nu se datora în niciun caz acțiunilor întreprinse de către Ministerul Instrucțiunii Publice, ci coloniilor germane, în cazul județului Akkerman, și statului român, în cazul județului Ismail, unde școlile existente fuseseră trecute în anii 80 în subordinea Direcției Școlilor Populare. Se știe că aceasta a reușit să deschidă cele mai multe școli doar în județul Chișinău. În cazul județului Bender, numărul școlilor ministeriale ar fi putut spori de asemenea în urma trecerii școlilor parohiale germane în subordinea Direcției Școlilor Populare. Zemstvele județene și-au intensificat activitatea în județele în care Direcția Școlilor Populare nu reușise să deschidă școli din cauza lipsei condițiilor necesare pentru acest lucru – județele Bălți, Soroca și Hotin. Nu excludem faptul că fenomenul respectiv ar fi fost determinat de demersul autorităților centrale privind implicarea zemstvelor locale la deschiderea și întreținerea școlilor. Și aceasta pentru că se constată deschiderea școlilor

[221]ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 349, f. 1.

de zemstvă anume în județele populate de români. O creștere importantă în ce privește deschiderea școlilor parohiale a fost înregistrată în perioada 1891–1901, când au fost inaugurate 153 de școli, de altfel, în același răstimp, se constată o temperare a ritmului deschiderii școlilor ministeriale. Până în 1881, Ministerul Instrucțiunii Publice a deschis 232 de școli, iar în următorii 25 de ani – 129. Cele mai multe școli au fost înregistrate în județele Ismail, Akkerman și Bender, fenomen care ar putea fi explicat de asemenea prin trecerea școlilor parohiale germane și a celor deschise de statul român până la 1878.

Conform datelor adunărilor de zemstvă și comitetelor din județul Ismail, la 1 ianuarie 1906, Basarabia, afară de orașe, avea 1.679.820 de locuitori. Astfel, unei școli/ unui învățător din cele / cei 1.007 înregistrate / înregistrați îi revenea 1.668 de locuitori. În județul Ismail, unei școli revenea 1.259 de locuitori, Bălți – 1.381, Bender – 1.458, Akkerman – 1.509, Orhei – 1.638, Chișinău – 1.733, Soroca – 2 257, Hotin – 2.443[222]. Prin urmare, la un nivel sub un cadru didactic la 1.000 de locuitori, analfabetismul este inevitabil, iar subdezvoltarea certă. Abia de la un nivel de trei cadre didactice la 1.000 de locuitori în sus poate fi vorba de o investiție în educație relevantă pentru creșterea șanselor de o dezvoltare economică, în cazul nostru de rusificare[223]. În consecință, cu un asemenea rezultat, școala rusă în Basarabia nu avea cum să aibă izbândă. În ce privește accesibilitatea școlii, observăm că județul Bălți se plasa deasupra județului Akkerman. În judeţul Bălţi (164.388 de locuitori), o şcoală revenea în medie la 1.381 de locuitori de pe o suprafaţă de 40,9 verste pătrate. În cazul în care calculăm accesibilitatea fiecărei şcoli în parte, o şcoală privată revenea la 164.388 de locuitori, o şcoală de zemstvă – la 10.274 de locuitori, o şcoală ministerială – la 3.916 locuitori, o şcoală sătească – la 20.584 de locuitori, o şcoală pentru neortodocşi – la 41.094 de locuitori; o şcoală parohială – la 3.555 de locuitori. Aşadar, cea mai accesibilă şcoală în acest judeţ era cea parohială. 102 localităţi din judeţ nu aveau deloc şcoli, ceea ce constituia 48% din localităţile acestei unităţi administrative. Circa 9.500 de copii de vârstă şcolară erau în afară şcolii, iar cei 16.479 de elevi, din cauza aglomerării şcolilor existente, învăţau în aceleaşi condiţii mizerabile, în cele mai multe cazuri, indiferent de tipul de şcoală, fără să aibă norma necesară de oxigen[224]. În același an de studii, au fost înregistrați 73.936 de elevi: școlile de zemstvă – 7.996; școlile ministeriale – 33.483; școlile sătești – 2.307; școlile pentru străini – 9.737; școlile parohiale – 20.000. Cei mai mulți elevi avea județul Akkerman (27,3%) datorită obligației fiecărui german de a-și trimite copiii la școală,

[222] *Ibidem.*

[223] Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, 1969, p. 26.

[224] ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 50, f. 10.

urma județul Ismail (13,8%), Bender (11,1%), Orhei (11,0%), Hotin (9,5%), Bălți (9,5%), Soroca (9,0%), Chișinău (8,8%). Acesta era județul cu cea mai mică suprafață. Cei 73.936 de elevi reprezentau 44% din numărul copiilor de vârstă școlară (167.982)[225]. Astfel, la 1 ianuarie 1906, în afara școlii rămâneau circa 94.046 de copii. În județul Akkerman, 44% erau în afara școlii, în județul Ismail – 46%; Orhei – 56,5%; Bender – 56,8%, Chișinău – 63,3; Soroca – 71,4%; Hotin – 74,3%. În consecință, doar în județele Akkerman și Ismail, în afara școlii erau sub 50%[226].

Relevăm intensificarea activității zemstvelor în domeniul instrucţiunii publice, un lucru caracteristic tuturor zemstvelor din imperiu. În *Бессарабская жизнь* din noiembrie 1905 au fost publicate principiile de bază ale raportului zemstvei locale în problema privind participarea zemstvei la organizarea instrucţiunii publice. Se sublinia în mod particular că Zemstva gubernială, ca organ asociator şi regulamentar, trebuia să-şi asume executarea acțiunilor privind dezvoltarea instrucțiunii publice în Basarabia pe care nu erau capabile să le onoreze zemstvele judeţene. Zemstva gubernială îşi propunea să rezolve problemele privind construcţia de şcoli şi sprijinirea în această privinţă a zemstvelor judeţene; asigurarea şcolilor cu învăţători prin deschiderea de seminare, cursuri pedagogice şi de cultură generală, muzee pedagogice, biblioteci centrale şi raionale şi biblioteci pe lângă şcoli, să organizeze congrese pentru învăţători, să acorde asistenţă zemstvelor judeţene în ce priveşte îmbunătăţirea bazei materiale a şcolilor şi a modului de viaţă a învăţătorilor[227].

Activitatea zemstvelor se manifesta în principal prin creşterea alocaţiilor bugetare şi a numărului de şcoli instituite. În 1895, zemstvele celor şapte judeţe au alocat pentru necesităţile instrucţiunii publice 57 628 de ruble sau 5,5% din bugetul general, iar peste zece ani, în 1905, aceste cheltuieli au atins 244.970 de ruble, alcătuind 14,7% din bugetul general. Datorită acestui fapt, reţeaua şcolilor de zemstvă s-a extins esenţial. La începutul anului 1906, în Basarabia funcţionau 130 de şcoli de zemstvă, în timp ce în 1897 acestea erau doar 17, cele mai multe funcționau în județele Bălți (16), Soroca (25) și Hotin (60), unități administrative populate în majoritate de români[228]. În timpul evenimentelor din 1905–1907, multe comunităţi ţărăneşti au înaintat revendicări privind democratizarea şcolii: introducerea învăţământului obligatoriu şi gratuit; organizarea învăţământului în limba maternă etc.

Astfel, 144 de locuitori ai satului Dmitrevca, jud. Cetatea Albă, în rezoluţia unei adunări

[225] *Ibidem.*

[226] *Ibidem.*

[227] *Ibidem.*

[228] Т.А. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии,* Chișinău, Lumina, 1985, p. 145.

private, de rând cu alte probleme, revendicau învăţământ general obligatoriu gratuit în limba maternă; accesul liber în şcolile secundare şi superioare; instruirea celor săraci de către stat. Ţăranii unui sat din județul Hotin, convocând obştea, au decis unanim să revendice de la deputaţii basarabeni îndeplinirea unor anumite revendicări, inclusiv introducerea învăţământului obligatoriu şi gratuit pentru toţi, *deoarece pretutindeni este întuneric şi incultură. Şcoala parohială actuală nu învaţă nimic absolut copiii noştri*, scriau ei[229]. Peste patru ani, în 1910, în gubernie au fost înregistrate 1.473 de școli, din care 841 se aflau sub jurisdicția Direcției Școlilor Populare și 632 în subordinea Consiliului Eparhial Școlar, în care își făceau studiile 111.876 de elevi din care 79.329 aparțineau școlilor Direcției Școlilor Populare și 32.547 celor controlate de către Consiliul Eparhial Școlar. În decurs de numai patru ani, numărul elevilor a crescut cu 37.940 de elevi. Cele mai comode localuri le aveau școlile parohiale, după care urmau școlile de zemstvă, școlile ministeriale care funcționau conform Regulamentului din 1875 (școlile ministeriale-model). Acestea însă erau arhipline și necesitau reparații capitale. Ultimul loc la capitolul comoditate și asigurarea cu materiale didactice îl ocupau școlile sătești. Autoritățile din învățământ remarcau faptul că, deși numărul elevilor creștea în fiecare an, fiind comparat cu numărul general al locuitorilor guberniei, era infim. În 1910, în Basarabia, conform datelor Direcției Școlilor Populare, existau 234.500 de copii de vârstă școlară. Prin urmare, 47% de copii aveau ocazia să meargă la școală, în timp ce 122.624 de copii rămâneau în afara școlii. Potrivit responsabililor de instruirea publică, pentru instruirea tuturor copiilor erau necesare 4.690 de școli, adică mai mult de două ori și jumătate decât cele existente.

Peste trei ani, în anul de studii 1913–1914, potrivit publicației Comitetului de Statistică al Guberniei Basarabia, funcţionau 1.099 de şcoli aflate în subordinea Direcției Școlilor Populare, în care îşi făceau studiile 79.329 de elevi: şcoli urbane: de două clase – 2; de cinci clase – 3; de patru clase 11; de trei clase – 19, având 2.710 elevi; şcoli parohiale care funcţionau conform Regulamentului din 1828 – de o clasă – 90 (6.828 de elevi) şi de două clase – 13 (2.221 de elevi); şcoli populare sătești, care funcţionau în conformitate cu regulamentul din 1875, şcoli ministeriale model – de o clasă – 389 (26.509); de două clase – 51 (7.971 de elevi), şcoli ministeriale care funcţionau în conformitate cu regulamentul din 1874 – de o clasă – 201 (11.461), de două clase 4 (427 de elevi); şcoli parohiale germane – 78 (9.678 de elevi), restul îl constituia şcolile tradiționale evreieşti; şcoli parohiale subordonate Consiliului Eparhial Școlar – 674 (32.547 de elevi).

Numărul şcolilor parohiale a rămas acelaşi ca în 1910, în timp ce cel al şcolilor aflate în

[229] *Ibidem*, p. 146–147.

subordinea Direcției Școlilor Populare a crescut de la 841 la 1.099, cu 258 de şcoli, păstrând totodată acelaşi număr de elevi, ceea ce ne facem să bănuim că cei care au elaborat acest document statistic au comis o greşeală[230] deoarece în anul următor au fost înregistrați 114.668 de elevi. În ce privește regresul în domeniul deschiderii şcolilor parohiale, numărul acestora rămânând acelaşi ca în 1910 (674) pare credibil pentru că, în 1913, autoritățile ecleziastice din Basarabia se îngrijorau de acest fapt. De exemplu, în stenograma Congresului militanților şcolilor parohiale din Eparhia Chişinăului din iunie acelaşi an, s-a semnalat că şcoala parohială din Basarabia, de altfel ca şi în întreaga Rusie, cunoştea o perioadă îngrijorătoare şi că aceasta, întreţinută atât de comunităţile săteşti, cât şi de Consiliul Eparhial Școlar, dacă nu va fi convenabilă, ar putea funcţiona doar datorită caracterului său specific[231]. Trebuie de asemenea să semnalăm că procesul de studii a fost supus unei supravegheri strânse din partea clerului, urmărindu-se în principal reușita la studierea limbii ruse și religie. În 1908–1914, această misiune era efectuată de către inspectori preoţi din cadrul eparhiei Chişinăului şi avea drept obiectiv intensificarea învăţării limbii ruse[232]. În 1914, au fost înregistrate 1.846 de şcoli, cu 114.668 de elevi. Prin urmare, în fiecare an, între 1906 şi 1914, au fost deschise în medie 106 şcoli. În această perioadă, se constată o creştere considerabilă a numărului de şcoli ministeriale şi al celor de zemstvă compariv cu cele parohiale. În 1914, din cele 1.846 de şcoli, 1.184 erau subordonate Direcției Școlilor Populare, iar 662 reveneau Consiliului școlar eparhial. În cele ministeriale învăţau 80.480 de elevi, în cele subordonate Consiliului şcolar eparhial – 34.188 de elevi. Reducerea numărului de parohiale se explică prin transformarea școlilor elementare în parohiale și a celor parohiale de o clasă în școli de două clase[233]. Asigurarea materială a şcolii rămânea precară, iar creşterea numărului de şcoli era una deluată. Conform surselor, în 1914, din cele 892 de şcoli primare din Basarabia subordonate Direcției Școlilor Populare, 94 închiriau localuri. În majoritatea cazurilor, acestea erau ca odinioară case ţărăneşti cu o cameră cu o capacitate de 25–30 de elevi. Baza materială a şcolilor parohiale era şi mai săracă. Multe şcoli parohiale aveau drept localuri case vechi şi obscure. Unei şcoli ministeriale, conform statisticilor perioadei, îi reveneau 70 de elevi, iar unei şcoli parohiale – 50 de elevi. Dintre toate şcolile, doar cele de zemstvă aveau localuri mai decente.

---

230 *Обзор Бессарабской губернии за 1913 год*, p. 105–106.

231 Т.А. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии,* Chișinău, Lumina, 1985, p. 145.

232 *1910–1911 Годовой отчет о наблюдении за законоучительством и духовно-нравственном воспитанием в земских и министерских училищях Бессарабской губернии*, Chişinău, 1911.

233 *Ibidem.*

Prin urmare, în perioada 1876–1886, între Prut şi Nistru, au fost instituite cele mai multe şcoli ministeriale-model din întregul imperiu, efort care denotă importanţa politică a instrucţiunii publice în Moldova de Est. Campania de deschidere a şcolilor ministeriale a fost însoţită de trecerea şcolilor parohiale germane şi a celor deschise de Guvernului României în judeţele Cahul, Bolgrad şi Ismail în administraţia Ministerului Instrucţiunii Publice.

Începând cu 1884, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse să alătură campaniei de deschidere a şcolilor prin instituirea şcolilor parohiale. Cu toate acestea, instituţia de învăţământ care se bucura de dreptul de a forma supuşii ruşi în Basarabia a rămas şcoala ministerială, şi nu cea parohială. Principalul finanţator al celor două tipuri de şcoli – şcolilor parohiale şi ministeriale–model – au fost comunităţile rurale. Direcția Școlilor Populare şi Consiliul şcolar eparhial și-au deschis şcolile în zonele în care comunităţile rurale puteau participa la întreţinerea instituţiilor de învăţământ, acestea fiind cele din judeţele Ismail, Akkerman, Chişinău, Orhei şi Bender.

În judeţele Bălţi, Soroca şi Hotin, unităţi administrative populate în majoritate de etnici români, din cauza sărăciei acestora, procesul de deschidere a şcolilor a avut un ritm anevoios. Ca rezultat, fapt ce a dus la inaugurarea şcolilor de zemstvă în cele trei judeţe: Bălţi, Soroca şi Hotin.

3.3. Reușita elevilor moldoveni în școlile primare rusești

În pofida cheltuielilor efectuate de către guvern, zemstve şi comunităţile rurale, elevii moldoveni au înregistrat rezultate modeste la învăţătură în şcoala rusă. Conform recensământului din 1897 românii reprezentau etnia cu cel mai mic procentaj de ştiutori de carte: 10,5% bărbaţi şi 1,7% femei. Se știe că gradul de alfabetizare a unei societăți este rezultatul unui ansamblu complex de factori aflați în interdependență. Lingvistul Steven Roger Fischer a stabilit următoarea succesiune de condiții care au asigurat propășirea Europei Occidentale: „Acolo unde era bogăție, erau școli, acolo unde erau școli, exista o rată mai mare de alfabetizare și acolo unde exista o rată mai mare de alfabetizare, au avut loc progrese rapide”[234]. Este evident că sărăcia a jucat un rol important în alfabetismul masiv la etnicii români din Basarania, dar, de asemenea, trebuie subliniat că această condiție a fost valabilă și pentru alte state moderne din sud-estul Europei. Ne-am propus să analizăm factorii comuni tuturor țărilor din regiune care s-au confruntat cu fenomenul analfabetismului în aceeași perioadă și să identificăm factorii specifici societății basarabene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea.

[234] Steven Roger Fisher, *O istorie culturală. Cititul, a history of reading.* Traducere din limba engleză de Sandor-Jozsef Torok, Paideia, București, 2021, p. 317.

În 1868, în urma controlului efectuat de directorul Direcției Școlilor Populare, Kiril P. Ianovski, s-a constatat că, în Basarabia, în locul celor 358 de școli parohiale cu 4.178 de elevi (4.018 băieți și 160 de fete), indicați în registrele eparhiale, de fapt, existau 212 școli cu 2.515 elevi (2.427 de băieți și 88 de fete). Directorul școlilor populare a observat că rezultatele obținute de către aceste școli erau cu totul neînsemnate: „Niciuna dintre aceste școli nu a avut absolvenți care ar fi învățat să vorbească, să citească și să înțeleagă cele citite rusește. Și prin alfabetizați (*грамотные*) ar trebui să înțelegem doar cei care pot să citească și să înțeleagă doar câteva cuvinte și expresii”[235]. Astfel, după această definiție, în județul Chișinău, au fost înregistrați 307 știutori de carte, dintre aceștia, 100 de bătrâni știau să scrie și să citească în limba română; în județul Orhei, au fost înregistrați 73 de oameni, care știau alfabetul slavon și cel rusesc; în județul Soroca – 49; în județul Bender – 11, în județul Iași – 6; în județele Akkerman și Hotin, nu a fost înregistrat niciun știutor de carte[236]. Cauzele situației nesatisfăcătoare a școlilor, în opinia lui Ianovski, erau *nepregătirea învățătorilor*; *învățarea inconștientă în școli doar în limba moldovenească*; *nepregătirea preoților*, doar 18 dintre aceştia predau religia în școală[237]. Însă cea mai dezolantă descoperire pentru Ianovski era faptul că necunoașterea limbii ruse, atestată la mulți preoți și învățători, ducea la asimilarea rușilor în Basarabia, proces ilogic pentru autoritățile şcolare ruseşti: „Populația rurală rusă, ajungând în mediul moldovenesc, odată cu scurgerea timpului, devine moldovenească, iar unii își uită complet limba maternă”.

Această constatare a directorului a fost ilustrată de el însuşi prin cazul descoperit în localitatea Gherman, județul Iași, unde preotul învață *încetişor* copiii etnicilor ruși *moldovenește*[238]. În același județ, în localitatea Stânjeneni, actualmente Bușila, raionul Ungheni, Ianovski a descoperit că, deși o parte a satului fusese populată de etnici ruși, aceștia și-au uitat limba aproape cu totul[239]. În localitatea Rașcov, județul Soroca, directorul Direcției școlilor a constatat o populație creștină numeroasă alcătuită din moldoveni și ruși, dintre care unii s-au moldovenizat destul de mult, iar alții cu totul[240]. În județul Orhei, la Peresecina (localitate cu aproximativ 3.000 de locuitori), a găsit în faţa elevilor diferite tipuri de cărţi: „Abecedare, Istoria

---

235 *О состоянии народных училищъ в Бессарабии (Из отчета составленнаго г. директором училищъ Бессарабской области К. П. Яновским),* în «Журнал Министерства Народнаго Просвещения, часть CXXXIX», 1868, p. 361

236 *Ibidem*, p. 362.

237 *Ibidem*, p. 37–38.

238 К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли,* în «Русский вестник», мартъ, 1903, p. 179–180.

239 Lidia Colesnic-Codreanca, *Limba română în Basarabia (1812–1918). Studiu sociolingvistic pe baza materialelor de arhivă,* Museum, Chișinău, 2003, p. 35–36.

240 *Ibidem.*

lui Smirnov, Istoria bisericii ş.a. Unii copii citeau, însă nu puteau să explice absolut nimic. Şi atunci când i-am cerut învăţătorului să traducă şi să explice cele citite, el mi-a răspuns că nu vorbeşte ruseşte, însă poate citi în rusă orice carte şi că îi învaţă astfel şi pe elevii săi. La religie, i-am propus preotului să pună pe cineva dintre elevi să recite o rugăciune în rusă, dacă nu în rusă, atunci măcar în moldoveneşte. S-a întâmplat că nici în moldovenească nu ştia nimeni nicio rugăciune"[241]. Tabloul instrucţiunii publice zugrăvit de către Ianovski avea la bază nu atât starea deplorabilă a învăţământului, ci mai curând revolta că elementul etnic rus din Basarabia era asimilat de către cel românesc. Într-o altă şcoală dintr-o localitate de 2.000 de locuitori, fără să îi indice numele, Ianovski relatează că a găsit doar cinci băieţi, *chiar şi aceştia nu puteau să scrie şi să citească*[242].

După discuţia cu preotul, directorul Direcției Școlilor Populare s-a adresat către săteni pe care, în mod obligatoriu, îi invita să asiste la examinarea şcolii, avertizându-i despre consecinţele periculoase ale analfabetismului pentru copiii lor. La cele spuse de directorul Şcolilor populare, un bătrân a ieşit în faţă şi a zis: „Daţi-mi voie mie, unui bătrân, să spun şi eu ceva despre ceea ce aţi vorbit dvs. Noi înţelegem că şcoala e necesară, însă nu una ca a noastră. Eu l-am trimis pe nepotul meu la şcoală şi iată ce am aflat: într-o zi, învăţătorul paracliser vine pentru 15 minute şi pleacă aiurea, iar în altă zi, copiii se strâng la şcoală, iar învăţătorul stă la cârciumă. La şcoală, băieţii numai zburdă, şi nu învaţă nimic. De aceea l-am luat pe nepotul meu. Acasă mai face treabă, şi nu se desfrânează ca la şcoală". La această observaţie a bătrânului, Ianovski le-a reproşat sătenilor că aceştia nu au cum să aibă o şcoală bună din moment ce achită un salariu mizerabil învăţătorului, de 70 de ruble pe an, *încât, cu această leafă, este imposibil să angajezi un învăţător bun*[243]. În urma inspecţiei din 1868 s-a stabilit că, din cei 212 învățători care predau în şcolile parohiale, cea mai mare parte o constituiau paracliserii (125)[244]. Aceştia puteau să aplice doar metode tradiţionale şi să predea doar în limba română[245]. În ruseşte ar fi putut preda în aceste şcoli doar ostaşii lăsaţi la vatră. În ce priveşte frecvenţa, chiar dacă a fost semnalată o înviorare în primele luni de la deschidere, în pofida tuturor cheltuielilor, autorităţile responsabile de educaţie au constatat *indiferenţa* părinţilor faţă de şcolile ruse. Aici se cuvine să menționăm

---

241 К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли,* p. 181.

242 *Ibidem,* p. 182.

243 *Ibidem.*

244 *О состоянии народных училищъ в Бессарабии…* p. 359–373.

245 Prestația învățătorilor și reușita slabă a elevilor în școlile bisericești a fost consemnată și în instituțiile ecleziastice din Europa Occidentală. Engels nota că, în Anglia, la mijlocul secolului al XIX-lea, în școlile duminicale, învățătorii nu învățau elevii să scrie, deoarece această activitate era *prea pământească* pentru ziua de duminică (Carlo M. Cipolla, *op. cit*, p. 35).

că, în anii 1860–1863, a fost înregistrată o creștere a numărului de școli și de elevi între Prut și Nistru. Nu se știe cum a fost provocat acest *interes viu* al etnicilor români față de școala rusă, pentru că în doi ani de zile râvna s-a stins subit[246].

După spusele unui corespondent la Chişinău a publicaţiei *Сын отечества*, şcolile de voloste şi cele săteşti erau ameninţate să fie închise. Elevii învăţau *prost* şi, cu toată mirarea părinţilor, terminau şcoala fără niciun examen din cauza *samavolniciei învăţătorilor*. Mai mult, relata corespondentul, elevii se întorceau de la şcoală absolut *analfabeţi* chiar dacă petreceau în bănci aproape un an. Responsabilii şcolari insistau pe ideea că localnicii nu îşi trimiteau copiii la şcoală numai din cauza indisciplinei învăţătorilor. Şi aceasta deşi întreţinerea şcolii îi costa pe localnici 723 de ruble, la care se adăugau banii alocaţi de către zemstvă – 1 500 de ruble. În principal, ei refuzau să admită faptul că interdicţia de a preda în limba română ar fi jucat vreun rol în ceea ce priveşte încrederea localnicilor în autorităţi şi în şcolile lor[247]. Ţăranii preferau să-şi ţină copiii acasă, manifestând neîncredere faţă de învăţătorii ruşi. O atitudine firească, cu atât mai mult cu cât ţăranii erau obligaţi să încredinţeze educarea copiilor lor, până atunci rezervată mediului familial, unor oameni străini. Potrivit bine-cunoscutului profesor Ioan Doncev, reputaţia unui învăţător, precum şi a şcolii ruse în general în judeţele din centrul şi nordul Basarabiei era determinată în mod direct de cunoaşterea atât a limbii ruse, cât şi a limbii române. Cu acest prilej, Doncev sugera instituirea unor şcoli ruso-moldoveneşti, care ar fi conferit mai multă încredere relației dintre autorităţi şi populaţia băştinaşă, lucru de necrezut chiar şi pentru redacţia publicaţiei, care, pentru a se desolidariza de punctul de vedere al autorului, şi-a publicat opinia separată într-o notă la subsol[248]. Observăm că autorităţile ruse au încetat să indice după 1868 în statisticile şcolare numărul ştiutorilor de carte românească. Conform inspecţiilor efectuate, în 1868–1869, ştiinţa de carte printre moldoveni era absentă aproape complet. Este bizar acest analfabetism absolut printre moldoveni de vreme ce însuși Ianovski indicase în raportul său circa 48 de şcoli mixte, ruso-moldovenești[249]. Cu certitudine, unii învăţători mai predau în *moldoveneşte*, însă pentru autorităţile de resort a scrie și a citi româneşte era acelaşi lucru cu a fi analfabet. Inspectorii şcolari au înregistrat numărul celor care citeau şi scriau

[246] Conform datelor statistice oficiale, în 1863, Eparhia Chișinăului avea în subordinea sa 605 școli, Ministerul Instrucțiunii Publice – 31, Departamentul proprietăților de stat – 73, Ministerul Apărării – 5, Administrația coloniilor – 67, în 1866, numărul acestora ajunsese la jumătate (*Записки Бессарабского областного статистического комитета,* том первый, 1864, p. 36).

[247] *Сын отечества*, nr. 8, 1869.

[248] Ив. Дончевъ, *Народное образование в Бессарабии,* în «Бессарабские областные ведомости», nr. 60, Кишинев, 1870, p. 2.

[249] *Движение училищного дело в Бессарабии в 1868 и 1869*, în «Бессарабские губернские ведомости», nr. 19, Кишинев 1870, p. 2.

rusește, bulgărește, ignorând în mod special, credem noi, numărul ştiutorilor de carte în limba română.

În urma unui control similar efectuat în 1873, un inspector din judeţul Orhei menţiona că aici funcţionau 23 de şcoli de băieţi şi şapte de fete, atenţionând că nu se poate afla numărul exact al şcolilor deoarece, odată cu începerea primăverii, elevii părăseau sălile de clasă pentru a merge la lucrările de câmp. În ce priveşte procesul didactic în şcolile de două clase, acesta era *satisfăcător* în şcolile din Hânceşti şi Nicolaevca-Novorosiik (Bairamcea). De asemenea, Şcoala din Ciuciuleni – deşi a fost deschisă anul trecut (1872) şi toţi elevii sunt moldoveni – avea succese. Elevii şcolilor cu o clasă citeau şi înţelegeau cele citite; puteau povesti cele citite; scriau destul de bine; rezolvau probleme; ştiau pe de rost rugăciuni. Secţiunile superioare, cu excepţia unor şcoli, aveau puţini elevi, pentru că majoritatea sătenilor, după ce vedeau că odraslele lor puteau să scrie şi să citească, nu-i mai dădeau la şcoală, spunând că le ajunge cât au învăţat. Rezultatele modeste ale şcolii ruse din Basarabia se explicau prin faptul că populaţia era moldovenească, şcolile funcţionau un an-doi şi, ca întotdeauna, din incompetenţa învăţătorilor[250]. Determinarea duratei anului şcolar de lucrările agricole este un fenomen propriu nu doar localităţilor populate de etnici români. Acelaşi lucru a fost înregistrat în coloniile germane[251]. De asemenea, fenomenul respectiv a fost consemnat în Franţa în perioada care a precedat adoptarea legii învăţământului primar. În 1870–1880, în Piemont (Italia), după reînceperea lucrărilor agricole, școlile sătești erau practic goale. În Liguria (Italia), în fiecare an, în timpul secerișului, școlile erau părăsite: chiar și cei mai mici copii erau mobilizați la lucrările de câmp. Alte cazuri privind incidența lucrului de vară asupra frecvenței școlare au fost înregistrate în parohiile din Scoția[252]. Cu toate acestea, atât în cazul şcolilor din coloniile germane din Basarabia, cât şi al celor din Franţa și Italia, nu s-a constatat un nivel atât de jos al reuşitei ca la moldoveni, dimpotrivă, în cele două țări, analfabeții constituiau mai puțin de 50% din populație. Prin urmare, lucrările agricole nu aveau cum să fie factorul determinant al nereuşitei elevilor basarabeni în şcolile ruse. Comparând datele înregistrate de Kiril P. Ianovski în 1868 cu cele din 1873, observăm că numărul elevilor a rămas aproape acelaşi, în pofida acţiunilor întreprinse de autorităţile şcolare ruse şi a măsurilor de constrângere aplicate de poliţie.

---

250 ANA DGAN, F. 316, inv. 2, d. 46, f. 23.

251 Ilie Gulica, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX –începutul secolului XX)*, în „Studia Universitatis Moldaviae. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova", Chișinău, 2013, nr. 4 (64), p. 10–11.

252 Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 34–35.

În pofida măsurilor coercitive ale autorităţilor, localnicii boicotau instituţiile de învăţământ, făcând uz de subterfugii. De exemplu, un învăţător din satul Beştamac, judeţul Bender, explica inspectorului şcolilor populare din Basarabia insuccesul demersului său didactic, neizbutință provocată în opinia sa de *ignoranţa părinţilor moldoveni*. În 1876, învățătorul semnala că în şcoala ministerială din Beştamac, din cauza nefrecventării şcolii de către elevi, era foarte greu să atingi vreun progres în procesul de studii. Frecvenţa proastă, după învăţător, era determinată de înşişi părinţii elevilor. Aceştia se împotriveau atât de mult să-şi trimită copiii la şcoală încât nicio influenţă a învăţătorului, nici cea mai mare rugăminte a acestuia, nu-i putea convinge. Printre locuitorii satului, relata învăţătorul, erau unii care aveau câte un fiu şi considerau că nu erau obligaţi să-l trimită la şcoală, deoarece, în concepţia lor, cei care erau singurii copii la părinți, din moment ce se bucurau de înlesniri la satisfacerea serviciului militar, nu aveau nevoie de carte. Prin urmare, înlesnirile acordate la satisfacerea serviciului militar celor care absolveau școlile primare aveau un rol important pentru a convinge moldovenii să se școlarizeze. De asemenea, erau locuitori care aveau mulţi copii şi considerau trimiterea lor la şcoală drept o dare pe care trebuia să o îndeplinească fiecare copil. Drept rezultat, îşi trimiteau copiii la şcoală pe rând: „O zi, unul merge la şcoală, în altă zi, altul, a treia zi, al treilea copil, şi astfel până la ultimul, după care reiau rândul de la început. Unii săteni, în timpul iernii, petrecând timpul în beţie, lasă gospodăria pe seama copiilor lor, care, ca rezultat, sau întârzie, sau nu merg deloc la şcoală”[253]. Erau şi din cei care, continuă învăţătorul, în decursul anului, trimiţându-şi copiii la şcoală doar pentru câteva zile, însă nu mai mult de o săptămână, considerau instruirea lor încheiată. Şi în timpul vizitei unuia dintre membrii administraţiei de voloste, pentru a face duşmani şcolii, trimiteau plângeri precum că odraslele lor frecventau şcoala câţiva ani şi nu ştiau nimic[254].

Existau locuitori care, deşi îşi trimiteau copiii la şcoală, la insistenţa învăţătorului, le interziceau să răspundă la întrebările acestuia, prefăcându-se surdomuţi. „Asemenea locuitori dau astfel de ordine copiilor lor cu scopul de a mă face să-i recunosc incapabili să învăţe; am aflat acest lucru chiar de la copiii lor.” În cele din urmă, încheia învăţătorul resemnat: „Cu o atare frecvenţă, este imposibil să înregistrezi vreun succes în procesul de studii. În plus, conform ordinului Dvs. din 16 august, sunt obligat să încep lecţiile la 1 septembrie curent, însă în şcoală nu există nicio tablă, nici hârtie, nici creioane, nu există niciun manual. Şi deşi am trimis administraţiei volostei (la 1 şi 11 august) cereri privind cumpărarea rechizitelor şcolare, până

[253] ANA DGAN., F. 316, inv. 5, d. 16, f. 5 verso.
[254] *Ibidem.*

acum, nu am primit niciun răspuns”[255]. Un alt factor care a influențat enorm frecvența elevilor moldoveni în 1877–1880 au fost epidemiile de variolă, friguri, difterie și tifos exantematic[256].

Bolile contagioase erau o cauză majoră care afecta funcționarea școlilor inclusiv pentru statele Europei Occidentale. Referindu-se la acest aspect, istoricul Carlo M. Cipolla relatează următoarele: „În perioada în care sănătatea publică și îngrijirea medicală era inadecvată, înghesuirea unui număr mare de copii într-o cameră murdară și puțin ventilată ar fi putut cauza un mare bucluc. Inspecția medicală a școlilor a început timid la sfârșitul secolului al XIX-lea în cele mai avansate părți ale Europei. În primăvara anului 1895, aproximativ 7.000 de elevi ai școlilor publice din Wiesbaden (Germania) au fost supuși unei examinări medicale în urma unui ordin al Consiliului orășenesc. Rezultatele acesteia au demonstrat că 25% din elevi aveau deviații patologice ale corpului și boli contagioase. Unii oameni credeau că aflarea copiilor la școală i-ar fi putut periclita sănătatea copiilor lor”[257]. Pe măsură ce asistența medicală a devenit tot mai accesibilă în satele basarabene, numărul victimelor epidemiilor a început să se diminueze. Comparând numărul copiilor de vârstă școlară din 1881, 120.000, și cel din 1910, 234.000, constatăm o creștere aproape dublă, creștere care s-a datorat îngrijirii medicale. Dintre factorii care au împiedicat eficiența școlii ruse în Basarabia nu ar trebui exclusă clima. Observăm că, potrivit datelor statistice privind alfabetizarea din secolul al XIX-lea, statele din Europa de Sud-Vest și, evident, de Sud-Est aveau cel mai mare număr de analfabeți: Portugalia, sudul Spaniei, sudul Italiei, Grecia, Balcanii, Ungaria și Rusia[258].

Am indicat până acum cazuri comune tuturor ţărilor care s-au confruntat cu o rată înaltă a analfabetismului în secolul al XIX-lea. Însă sursele de arhivă prezintă în cazul Basarabiei un factor în plus, şi anume atitudinea refractară, uneori chiar violentă, faţă de şcoală la etnicii români. Această realitate provoca un sentiment de neîncredere profundă populaţiei băştinaşe faţă de învăţătorul rus. Şi cel mai important: populaţia băştinaşă avea convingerea că aşezămintele educaţionale ruseşti nu aveau cum să le satisfacă nevoile. De exemplu, un preot din satul Raileanca, judeţul Akkerman, deplângea într-un articol publicat în revista eparhială că alfabetizarea nu se ridica la nivelul numărului de locuitori din localitate. Potrivit preotului, singura cauză a acestei situaţii erau părinții care își împiedicau copiii să meargă la şcoală. Chiar şi pe timp de iarnă, din cei peste 100 de copii de vârstă şcolară, frecventau şcoala doar vreo 40. Cea mai mare parte din aceştia petreceau la şcoală trei-patru ore pe săptămână. La îndemnurile

[255] *Ibidem.*

[256] *Отчет об натуральных повинностей в период с 1 октября 1878 по 1 октября 1879 года,* p. 2–3.

[257] Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 36.

[258] Carlo M. Cipolla, *op. cit.*,p. 73–74.

învăţătorului, părinţii îi răspundeau: „La noi, şi cel învăţat, şi cel fără carte trebuie să meargă în urma plugului şi să cosească. Şi, în loc să plătesc ultimul ban din casă pentru un copil străin, nu ar fi mai bine ca al meu să stea acasă?”. Pentru a rezolva problema şcolii, sugera preotul, se impunea proclamarea obligativităţii învăţământului[259].

Așadar, nu poate fi vorba doar de faptul că părinţii moldoveni refuzau să-şi trimită copiii la școală doar din cauza că învăţătorii nu-şi onorau obligaţiile. Pentru că atunci când această problemă a fost rezolvată prin încheierea contractelor cu comunităţile săteşti – o mare realizare în ochii autorităților –, ţăranii au continuat să boicoteze şcolile rusești. Scrisoarea învăţătorului de la Beștamac adresată inspectorului şcolilor populare mai trădează o anumită aversiune a acestuia faţă de locuitorii localităţii, resentiment provocat de aceeaşi atitudine de neîncredere. Antipatia ţăranilor basarabeni faţă de învăţătorii ruşi este atestată în mai multe surse ale epocii. O mostră a acestei relaţii este un caz înregistrat în satul Durdea, judeţul Soroca, unde un ţăran, Petru Roată, împreună cu nişte consăteni de-ai săi, a omorât o învăţătoare pentru că i-ar fi furat 100 de ruble, după spusele unei babe, care consultase jăraticul stins[260]. Un alt caz care se referă la aceeaşi relaţie a fost înregistrat la Cuizăuca, judeţul Orhei, în care învăţătorul Norgorudski din Harkov promitea că va reuşi să-i înveţe pe copii ruseşte, altfel niciunul dintre ei nu se va împărtăşi[261]. O asemenea practică a fost atestată la Biserica Luterană a Suediei în secolul al XVII-lea[262]. Deosebirea majoră era că suedezii erau obligați să învețe să citească și să scrie în limba maternă, iar etnicii români erau forțați să învețe în rusă.

Totuși campania de deschidere a şcolilor, însoţită de acordarea privilegiilor la satisfacerea serviciului militar, nu a avut rezultatele scontate. În pofida zelului autorităţilor şcolare ruse de a deschide cât mai multe şcoli populare, comunităţile săteşti se simţeau ignorate, iar unii preoţi

---

259 *Кишиневские епархиальные ведомости*, nr. 13, 1879, p. 506.

260 „Zilele din urmă, următorul fapt s-a comis în cătunul Durdea, care se află în apropiere de vreo patru verste de Soroca. Unul din țăranii acestui cătun, anume Petru Rota, a pierdut sau i s-a furat suma de o sută de ruble în hârtie și monedă sunătoare. Păgubașul, înainte de toate, să adresă pentru consiliu la o vrăjitoare care – după ce consultă cărțile și jeraticul stins c-o apă luată dintr-o baltă la miezul nopții – declară că banii sunt furați de către profesoara școalei din satul Lepedeni. Țăranul, aflând aceasta, s-a dus imediat împreună cu niște vecini la profesoara denunțată și, sculând-o din pat, o transportă legată la cimitir, unde, după ce o dezbrăcară în pielea goală, au început să o chinuiască. Nenorocita victimă strigă ajutor, dar vocea sa slabă a fost auzită numai după o oră de torture la care a fost expusă de barbarii executori ai consiliilor unei vrăjitoare nebune. Numai mulțumită intervenirii unor țărani ce treceau cu care în apropierea de cimitir, nenorocita femeie scăpă din mâinile torturarilor. Fiind dusă la spitalul din Soroca, medicul a constatat că două coaste din cușca pectorală sunt rupte, că ochiul stâng e scos cu desăvârșire din orbită și că biata femeie desigur că va muri.” (Basarab, *Scrisori din Basarabia. 1884–1890*. Vol 2. Ediție de Aristiţa şi Tiberiu Avramescu, Ştiinţa, Chișinău, 2001, p. 2-3.)

261 Basarab, *op.cit*, p. 184–185.

262 Steven Roger Fisher, *O istorie culturală. Cititul, a history of reading.* Traducere din limba engleză de Sandor-Jozsef Torok, Paidea, București, 2021, p. 320.

entuziaşti nu găseau sprijinul Consiliului Eparhial Școlar în acţiunile lor. Drept exemplu, preotul Ioan Sinchevici din Hotin scria în 1885 Consiliului şcolar eparhial: „Trebuie să se ştie din ce trăiesc ei [ţăranii], au ei oare ce mânca, au un lot complet şi ce fel de pâmânt au, şi apoi să ceri de la ei mai mult sau mai puţin. Nu este corect să-ţi exprimi nemulţumirea faţă de săteni şi să inviţi inspectoratul în alte sate mai bogate. Ce să facem noi, săracii? Să fim lăsaţi în voia sorţii numai pentru faptul că suntem săraci?!”[263]. În urma rapoartelor privind reuşita şcolară din anul de studii 1896–1897, în cazul judeţului Orhei, situaţie valabilă şi pentru celelalte judeţe, beneficiau de şcoli doar locuitorii localităţilor în care erau deschise şcoli. Prin urmare, locuitorii celorlalte sate rămâneau în afara sălilor de clasă. În judeţul Orhei, conform calculelor efectuate de Direcția Școlilor Populare, erau 24 974 de copii de vârstă şcolară, dintre aceştia 3.614 erau şcolarizaţi, 14,4%, restul, 21.360, 85%, erau neşcolarizaţi. Fiecărei școli îi revenea câte 62 de elevi. Și cum aceste instituții de învățământ erau deschise în cele mai populate sate ale județului, unde copiii de vârstă școlară erau în orice caz mai mulți decât 62, imobilele care ținea locul instituțiilor de învățământ nu aveau capacitatea nici măcar pentru toții copiii din localitate. Aceeaşi situaţie a fost consemnată și de către inspectorul școlilor populare, care a menționat în mai multe rânduri că, în timp de iarnă, școlile erau arhipline și, din această cauză, mulți copii erau trimiși acasă[264].

În ce privește aspectul instructiv-educativ, în școlile populare, raportorul îl arăta ca satisfăcător. Potrivit inspecției, toți învățătorii și învățătoarele aveau o atitudine conștiincioasă față de obligațiile lor, înregistrând rezultatele posibile în condițiile existente. Anul de studii era redus din cauza lucrărilor de câmp la termene minime, iar frecvența proastă îl reducea și mai mult. Drept urmare, inspectorul constata resemnat: „Trebuie să ne împăcăm cu acest fenomen; întregul contingent de elevi este alcătuit din săteni; copiii de vârstă școlară constituie la moldoveni o anumită forță de muncă și sunt necesari în familie”. Elevii apăreau în școli după încheierea deplină a lucrărilor de câmp și dispăreau din școli odată cu primăvara timpurie, în cele mai dese cazuri până la examene. Pleca din școli un procent important până la examene: „De exemplu, în anul curent [1896–1897], au abandonat școala 560 de elevi, fiind supuși examenelor nu 2.524 de elevi, ci 1.964. Această condiție ar trebui luată în calcul la calcularea reușitei la învățătură. Reușita elevilor în școală ar constitui nu 7%, ci 8,5%”[265]. Obiectivul principal al școlii – învățarea limbii ruse – era destul de dificil în condițiile lipsei de învățători de limba rusă,

[263] ANA DGAN, F. 209, inv. 1, d. 13, f. 364.

[264] *Отчетъ о народныхъ училищъ и учащихся в Бессарабии за 1896–1897 учебный год,* p. 12–13.

[265] *Доклад о народном образовании из Бессарабии,* p. 30–31.

al dificultăţii acestei limbi și penuriei de mijloace pentru asigurarea școlilor deschise de către Direcția Școlilor Populare și Consiliul Eparhial Școlar. De exemplu, școlile parohiale, pe care contau autorităţile ţariste în campania de rusificare, aveau între 10 şi 30 de elevi. Învăţători în aceste instituţii de învăţământ erau absolvenţii şcolilor ministeriale de două clase, paracliseri şi chiar preoţi. Elevii nu erau asiguraţi cu rechizite şi manuale, majoritatea dintre aceştia fiind moldoveni.

Din această cauză, învăţătorii se confruntau cu dificultăţi în a-i învăţa să reproducă corect şi coerent conținuturile citite. În cele mai multe cazuri, învăţătorii numiţi de preoţi erau incapabili să le predea elevilor materia şi nici nu vorbeau ruseşte. Învăţătorii care încercau să acorde atenţie şi altor aspecte ale programei erau admonestaţi imediat de către inspectorii şcolari. În cazul şcolii parohiale din satul Buiucani, actualmente, sector al municipiului Chișinău, un inspector semnala învăţătorului Volodihin că acorda o atenţie exagerată *deprinderilor mecanice*, scăpând din vedere că *în şcoala pentru alogeni, elevii trebuie să fie învăţaţi să vorbească ruseşte*[266]. Această obsesie a autorităţilor școlare nu era realizată complet nici măcar în şcolile ministeriale de două clase, considerate cele mai potrivite pentru formarea oamenilor ruşi. În anul de studii 1885–1886, șeful Direcției Școlilor Populare menţiona că în şcolile ministeriale de o clasă au fost înregistraţi 9.514 elevi (8.225 de băieţi şi 1.289 de fete), cu 465 de elevi mai mult decât în anul trecut. Prezentând numărul elevilor care au susţinut examenele de absolvire, acesta a precizat că şcoala rusă din Basarabia avea succesul pe care l-ar fi putut atinge în mediul unei populaţii neruse. În acelaşi timp, el afirma că au fost înregistrate dificultăţi privind predarea muzicii bisericeşti, deoarece această disciplină nu se preda corect în seminarele pedagogice. Majoritatea învăţătorilor erau angajaţi în şcoli în urma susţinerii examenelor de obţinere a dreptului de a preda în şcolile primare. Directorul dădea asigurări că absolvenţii acestui tip de şcoli erau supuşi unor examene serioase, la absolvire fiind admişi doar cei care însuşiseră *conştient* cursurile *atât cât era posibil pentru străini*. În şcolile ministeriale, elevii erau examinaţi de inspectori. El releva că, în şcolile din Basarabia, era necesară o exigență deosebită la organizarea examenelor, pentru că elevii care încheiau cursurile şcolii primare la o vârstă relativ fragedă se aflau până la satisfacerea serviciului militar obligatoriu sub influenţa mediului în care nu se vorbea limba rusă şi unde ei înşişi uitau cunoştinţele atât de greu acumulate în şcoală.

Afirmaţiile directorului privind rigoarea procesului de studii contrastează cu constatările directorului Seminarului de învăţători de la Bairamcea, care, la 11 octombrie 1885, după verificarea lucrărilor de admitere ale absolvenţilor şcolilor ministeriale de două clase din

[266] ANA DGAN, F. 316, inv. d. 107, f. 48.

Glodeni, Chiperceni şi Unţeşti, îi comunica celui dintâi despre faptul că majoritatea candidaţilor la admitere nu ştiau limba rusă, hotarele guberniei, iar unii nici măcar judeţele Basarabiei. Mulţi elevi nu aveau nicio *închipuire* despre principalele evenimente ale istoriei Rusiei. În încheiere, directorul seminarului semnala predarea foarte precară a tuturor disciplinelor în cele trei şcoli menţionate[267].

Deşi în Basarabia au fost deschise, între 1876 şi 1886, cele mai multe şcoli ministeriale-model din întregul imperiu şi deşi au fost făcute *cheltuieli importante* în domeniul instrucţiunii publice, autorităţile centrale criticau ritmul lent de rusificare a guberniei. Guvernatorul provizoriu al Basarabiei şi Odesei, generalul de infanterie Hristofor H. Roop, a întreprins o vizită în Basarabia în 1886, în urma căreia a constatat, *cu profundă amărăciune*, că „nu se observă roadele învăţământului în numeroasele şcoli populare, deoarece mulţi săteni după ce le-au absolvit, având chiar şi armata făcută, aproape pretutindeni nu ştiu sau poate nu vor să răspundă în limba rusă la întrebările puse". Generalul a mai observat că, din cei 20.000 de elevi care figurau pe listele şcolilor săteşti din Basarabia, absolveau aceste instituţii nu mai mult de 5–6%, aşa încât cheltuielile importante ale guvernului, zemstvei şi ale comunităţilor săteşti – până la 300.000 de ruble anual – deveneau zadarnice[268]. În opinia inspectorului şcolar A. Uvarov, prezent la discuţia generalului H. Roop cu elevii şcolii din Căinarii Vechi, *deplina cunoaştere a limbii ruse* nu se putea obţine, într-o măsură oarecare, din cauza naţionalităţii elevilor, mediului în care aceştia locuiau şi auzeau numai *vorbă moldovenească*, precum şi a perioadei scurte de aflare a elevilor în şcoli[269]. Preocupat de problema *contopirii depline a Basarabiei cu Rusia*, generalul H. Roop, în scrisoarea din 22 septembrie 1888, a recomandat administraţiei guberniale responsabile de învăţământ să pună în viitor la baza activităţii şcolilor nişte principii prin care şcolile populare ale acestei periferii ar satisface necesităţile reale ale populaţiei şi ar contribui la asimilare.

Drept răspuns la observaţiile lui Roop, guvernatorul Konstantinovici a reperat mai multe cauze privind răspândirea redusă a limbii ruse printre populaţia moldovenească: 1) influenţa slabă a elementului rus asupra populaţiei băştinaşe din cauza rigidităţii celei din urmă; 2) numărul redus de şcoli în gubernie, în special în judeţele populate compact de moldoveni; 3) dificultatea de a învăţa limba rusă chiar şi la nivelul pe care îl oferea şcoala. Potrivit guvernatorului, până la învăţarea scrisului şi cititului, învăţătorul care nu ştia limba

[267] ANA DGAN, F. 316, inv. 8, d. 4, f. 240–241.
[268] Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Prut Internațional, Chișinău, 2000, p. 33.
[269] L. Marian, *op. cit.*, p. 34.

moldovenească era obligat să spună elevilor denumirile diferitor obiecte în limba rusă. De exemplu, lua cartea şi o arăta copiilor, spunându-le că aceasta se numeşte *книга*, apoi trecea la fereastră - *окно*, la scaun - *стул* etc. Învăţând câteva denumiri, elevul se întorcea acasă unde nu auzea niciun cuvânt în limba rusă, iar a doua zi, venea la şcoală şi, uitând cele învăţate cu o zi înainte, învăţătorul trebuia să o ia de la început. În cele din urmă, când elevul trebuia să înveţe pe de rost 100–200 de cuvinte, era necesar să se treacă la alt subiect mai dificil, la noţiunile abstracte etc. Însă timpul pentru studii trecea şi copiii mergeau pe la casele lor pentru a-şi ajuta părinţii şi, după o absenţă de trei–patru luni, uitau mai mult de jumătate din cele învăţate. Şi astfel, pentru învăţători, începea din nou munca extenuantă de a restabili în memoria copiilor ceea ce aceştia învăţaseră[270].

În cele din urmă, guvernatorul a concluzionat: „În asemenea condiţii, nu este de mirare faptul că şcolile săteşti au absolvenţi cu puţine cunoştinţe de limbă rusă. Astfel se explică numărul redus al absolvenţilor şcolilor săteşti. Cei care reuşesc să termine sunt elevi buni, în special cei care au cunoştinţe bune la limba rusă. Un număr considerabil de copii nu mai aşteaptă să susţină examenele, ci sunt luaţi la lucrările de câmp, apoi, rămânând printre populaţia care nu vorbeşte ruseşte, uită puţinele cunoştinţe pe care le-au dobândit la şcoală. Acelaşi lucru se întâmplă cu cei care reuşesc să susţină examenele. Cei care au făcut serviciul militar în termen (patru–cinci ani) se obişnuiesc să comunice destul de bine ruseşte, însă, întorcându-se în satele lor natale, uită din nou să vorbească ruseşte". Cu toate acestea, Konstantinovici încheia pe o notă optimistă: „Trebuie să recunoaştem că numărul satelor care nu vorbesc, dar care înţeleg limba rusă începe să crească cu fiecare an atât prin intermediul şcolii, cât şi al serviciului militar, fenomen ce se observă în special în localităţile în care există şcoli. Generaţiile care vor trece prin şcoală şi serviciul militar vor fi pe o treaptă mai înaltă în cunoaşterea limbii ruse decât locuitorii actuali ai satelor"[271].

Pentru a impulsiona procesul rusificării, guvernatorul propunea o serie de acţiuni: majorarea numărului de şcoli cu susţinerea statului; deschiderea unei biblioteci pe lângă fiecare şcoală pentru lectura în afara clasei atât a elevilor, cât şi a maturilor; organizarea în cadrul şcolii a întâlnirilor între învăţători, preoţi şi sătenii alfabetizaţi; dezvoltarea muzicii bisericeşti; formarea corurilor laice; numirea în funcţiile publice a persoanelor care cunoşteau limba rusă.

[270] Tatiana Chicaroș, Valentin Tomuleț, *Unele probleme privind implementarea limbii ruse în rândurile populației din Basarabia în sec. al XIX-lea (Pe marginea unui raport secret al guvernatorului Basarabiei Aleksandr Konstantinovici),* în „Universitatea de Stat din Moldova, Studia Universitatis. Revistă științifică", nr. 10 (60), Chișinău, 2012, p. 44.
[271] *Ibidem.*

De asemenea, conducătorul guberniei considera că toate aceste măsuri, cu excepţia celei din urmă, ar fi putut fi luate pe neobservate deoarece ţineau de instrucţiunea publică. Pentru aplicarea unei atare măsuri, ar fi fost nevoie de reţinere şi prudenţă, pentru a nu provoca suspiciuni în mediul populaţiei conservatoare[272]. În acelaşi timp, Consiliul de Miniştri a solicitat ministrului Instrucţiunii Publice şi celui de Interne să elaboreze măsuri concrete în acest sens. Nu știm detaliile acestei ample acţiuni, ci doar că ministrul Instrucţiunii Publice, Deleanov, în conformitate cu concluzia epitropului Circumscripţiei de învăţământ Odesa, a prezentat Consiliului de Miniştri următoarele propuneri: 1) din mijloacele zemstvelor din Basarabia să fie deschise şcoli săteşti în toate localităţile cu populaţie nerusă, acolo unde nu erau, iar în satele mari unde funcţionau deja şcoli să se mai înfiinţeze câte una; 2) în toate funcţiile administrative din satele moldoveneşti să fie alese şi promovate în exclusivitate persoane care absolviseră şcoala şi care cunoşteau temeinic limba rusă; toată corespondenţa de serviciu să fie întreţinută de aceşti funcţionari în limba rusă[273]. La rândul său, guvernatorul provizoriu din Odesa, deşi a împărtăşit pe deplin opinia ministrului Instrucţiunii Publice expusă în punctul doi, luând în consideraţie repartizarea neuniformă a populaţiei moldoveneşti în judeţele guberniei, concentrată mai ales în partea de nord a acesteia, a remarcat că numărul şcolilor ce urmau să fie deschise era cu totul insuficient pentru a obţine rezultatele scontate. Spre deosebire de ministrul Instrucţiunii Publice, Deleanov, care considera necesară deschiderea şcolilor în toate localităţile româneşti, generalul H. Roop a ţinut să sublinieze că lucrul acesta era de trebuinţă doar în satele locuite preponderent de moldoveni, considerând absolut inutil a cere zemstvelor judeţene, unde nu sunt moldoveni, alte sacrificii pentru învăţământ[274].

Aceleaşi probleme au fost discutate şi în cadrul şedinţelor Consiliului de Miniştri din 7 şi 21 martie 1889. În discursurile ministrului Instrucţiunii Publice, ministrului de Interne, ober-procurorului Sf. Sinod, guvernatorului Novorosiei şi Basarabiei, s-a atestat existenţa în Basarabia a unor *condiţii nefavorabile*, care împiedicau rusificarea rapidă a moldovenilor, asimilare ce urma să fie înfăptuită prin deschiderea într-un timp scurt a unui important număr de şcoli parohiale pe banii colectaţi de la populaţia locală. Este vorba de preponderenţa moldovenilor asupra etniilor conlocuitoare din Basarabia şi lipsa unei înţelegeri privind necesitatea învăţării limbii ruse. Clerul basarabean era de asemenea compus aproape în exclusivitate din locuitori băștinași şi nu avea suficientă ştiinţă de carte rusească. Mai mult, numărul parohiilor din

[272] *Ibidem,* p. 45.

[273] Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională din Basarabia, Prut Internațional,* Chișinău, 2000, p.139.

[274] Gheorghe Negru, *op. cit.,* p. 39.

Basarabia era extrem de mare (mai mult de 1.000), însă acestea aveau puţini enoriaşi. Ca rezultat, clerul de aici era extrem de sărac, iar atragerea în posturi, aşa cum trebuia, a persoanelor suficient de instruite din guberniile ruseşti era foarte dificilă.

În aceste condiţii, realizarea instrucţiunii ruseşti în Basarabia nu se putea înfăptui decât treptat şi fără constrângerea populaţiei locale, cu ajutorul unor măsuri excepţionale. Astfel, deschiderea în eparhia Chişinăului, din veniturile domeniilor mănăstireşti închinate Locurilor Sfinte de la Răsărit, a unei şcoli pentru femei, având 300 de locuri, şi a unui seminar teologic, cu o şcoală parohială exemplară, trebuia să contribuie, pe de o parte, la instruirea rusească a preoţilor din rândul populaţiei locale, iar, pe de altă parte, prin aceeaşi instruire rusească a femeilor, să introducă limba rusă drept limbă vorbită în familiile clericilor de la sate[275]. Totodată, trebuia continuată deschiderea unui număr cât mai mare de şcoli săteşti cu mijloacele Ministerului Instrucţiunii Publice. Toate instituţiile de învăţământ sus-amintite – s-a menţionat la şedinţele Consiliului de Miniştri din 7 şi 21 martie 1889 – vor căpăta desigur, cu timpul, rezultatele scontate din chestiunea rusificării guberniei Basarabiei, în special dacă va exista o tendinţă fermă din partea instituţiilor corespunzătoare şi din partea şefilor locali... Deja se poate vedea efectul grijii permanente a guvernului în ultimul deceniu. Dacă cu zece ani în urmă, în Basarabia existau 198 de şcoli populare cu predare în limba rusă, în 1889 existau 395 de asemenea şcoli. Analizând situaţia din Basarabia, Consiliul de Miniştri a tras concluzia că „creşterea considerabilă a numărului de şcoli parohiale în gubernia Basarabia se poate înfăptui doar atunci când va spori numărul clericilor care ştiu carte rusească, iar vorbirea rusească va fi înţeleasă de populaţia locală. În timpul de faţă însă, rolul principal în răspândirea învăţământului primar în limba rusă, în scopul rusificării acestei periferii, trebuie să-l joace şcolile Ministerului Instrucţiunii Publice". În condiţiile din Basarabia, propunerea ministrului Instrucţiunii Publice de a numi în posturile de conducere a şcolilor de la sate doar persoane ce aveau ştiinţă de carte rusească putea fi transpusă în viaţă numai „cu timpul, pe măsura răspândirii în mase a vorbirii ruseşti, însă spre acest scop trebuie să se tindă permanent"[276].

În pofida acestei resemnări, autorităţile guberniale au continuat să supravegheze instrucţiunea rusească între Prut şi Nistru. La o lună de la şedinţele sus-menţionate din cadrul guvernului, epitropul Circumscripţiei de Învăţământ Odesa a efectuat o inspecţie în nordul Basarabiei, în urma căreia a constatat că, în unele şcoli, se foloseau cărţi neaprobate de către minister; elevii tuturor şcolilor nu erau învăţaţi să citească expresiv, chiar şi fragmentele pe care

[275] *Ibidem.*

[276] Gheorghe Negru, *op. cit.*, p. 38.

le învăţaseră pe de rost, de asemenea, nu puteau povesti conţinutul acestora; socotitul în gând nu ocupa locul adecvat printre celelalte exerciţii; absolvenţii şcolilor nu ştiau unităţile de măsură şi de greutate ruseşti; elevii nu erau învăţaţi să scrie caligrafic; arta plastică şi desenul liniar erau absolut uitate în şcoli; în multe instituţii de învăţământ nu existau Ceasloave şi Psaltiri; învăţătorii nu cunoşteau literatura metodică privind şcoala primară; în unele şcoli, lipsea complet disciplina; directorii şcolilor Ocolina, Ciocâlteni, Râşcani nu corespundeau funcţiilor lor; nu se cânta imnul de stat în multe şcoli; în şcolile judeţene Soroca, Hotin şi Bălţi, predarea limbii ruse era cu totul inadecvată; unele şcoli nu erau vizitate de către inspectori câţiva ani la rând ş.a.[277], deşi acestea, subliniem, continuau să ofere un contingent important din învăţătorii şcolilor populare.

Peste patru ani, la 18 mai 1893, inspectorul școlilor parohiale din județul Chișinău, Mihail Ceachir, inspectând șapte școli din satele Băcioi, Horești, Costești, Bardar, Ialoveni, Trușeni și Cojușna, judeţul Chişinău, a stabilit că aceste instituții de învățământ au avut în anul de studii 1892–1893 în total 67 de absolvenți, câte nouă elevi în fiecare școală. Membrul Consiliului Eparhial Școlar menționa în raportul său că, din cei 67 de elevi, care au absolvit aceste școli, au păstrat din școală doar capacitatea de a scrie și a citi, a număra și a socoti și a spune pe de rost principalele rugăciuni. Iar în ceea ce privește reproducerea conținuturilor din ce au citit sau a anumitor evenimente din Sfânta Scriptură, din absolvenţi au putut să facă acest lucru doar șase–șapte elevi.

În opinia lui Ceachir, această situație era determinată de lipsa exercițiului lecturii și reproducerii celor citite, de faptul că elevii, după încheierea lecțiilor, își pierdeau orice legătură cu școala, acolo unde ar fi putut să audă limba rusă. Acasă însă, în sat, sau pretutindeni, erau nevoiți să vorbească moldovenește. Ceachir deplângea asigurarea proastă a bibliotecilor şcolare şi sugera că obligaţia elevilor de a citi cărţile bisericeşti i-ar fi făcut pe moldoveni *cetăţeni supuşi*[278]. Un alt obstacol imens în calea reuşitei şcolare era necunoașterea absolută de către copii a limbii ruse. Învățătorul era obligat mai întâi să vorbească rusește și abia apoi să-i învețe a citi și a scrie. În asemenea condiții, școala rusă din Basarabia nu putea avea succesul școlilor din guberniile ruse. Astfel explicau autorităţile promovabilitatea de 5% a şcolii ruse din Basarabia[279].

Recensământul din 1897 în Basarabia a înregistrat un procentaj mic de alfabetizare atât printre bărbaţi, cât şi printre femei. Moldovenii, care alcătuiau majoritatea din populaţia

[277] ANA DGAN, F. 316, inv. 5, d. 94, f. 6.
[278] ANA DGAN, F. 209, inv. 5, d. 30, f. 100.
[279] *Ibidem*, f. 101.

Basarabiei, erau pe ultimul loc la ştiinţa de carte (Vezi Tabelul nr. 8). Situaţia respectivă ar putea fi explicată prin faptul că etniile de altă confesiune decât cea ortodoxă au avut învăţământ primar în limba maternă, însă moldovenii şi ucrainenii nu aveau acelaşi drept. Am putea admite aici că românii din Basarabia au fost cei mai discriminați în raport cu celelalte popoare ortodoxe, în special cu bulgarii, însă această condiție nu a fost determinantă în (ne)reușita lor în școala rusă. Comparând datele despre alfabetizare din ţările Europei Orientale şi cele din Imperiul Rus, observăm că acestea, deşi aveau învăţământ în limba maternă şi obligatoriu, înregistrau următorul procentaj de analfabetism: România – 78%; Bulgaria – 72,1%; Serbia – 79,7%; Grecia – 60,8%. În timp ce, cele mai alfabetizate ţări la 1900 erau cele cu populaţie protestantă: Danemarca – 96%, Elveţia – 98%, Finlanda – 93%, Germania – 96%, Norvegia – 95%[280]. O trăsătură comună a statelor din sud-estul Europei era analfabetismul foarte ridicat în mediul femeilor: Bulgaria – 86,9%; Grecia – 79,8%; România – 89,1%; Serbia – 92,9%, Basarabia – 98,3%[281] (Vezi Tabelul nr. 9). Potrivit responsabililor de educație, lucru pe care l-am indicat mai sus, moldovencele erau foarte atașate de tradiție și reprezentau un obstacol în calea rusificării. Din acest considerent, autoritățile insistau pe școlarizarea lor. Inconsecvenţa şcolii ruse în mediul românesc din Basarabia, după cum menţionau autorităţile, nu putea fi cauza principală a nereuşitei elevilor moldoveni în şcoala rusă. Făcând o comparaţie cu procesul de studii din Franţa de până la adoptarea legilor învățământului gratuit și obligatoriu 1881 și 1882, anul de studii începea şi se încheia în funcţie de lucrările agricole. O asemenea situaţie a fost înregistrată în Italia în 1886. De asemenea, şcolile parohiale germane îşi umpleau clasele odată cu încheierea lucrărilor agricole[282]. Cu toate acestea, promovabilitatea elevilor era una înaltă, germanii fiind cea mai alfabetizată comunitate etnică din Basarabia. Numărul de știutori de carte a început să se reducă în coloniile germane pe măsura rusificării procesului de studii și trecerii școlilor parohiale în administrația Direcției Școlilor Populare. Drept exemplu, în urma controlului efectuat de Kiril P. Ianovski, precum și a datelor statistice Direcției Școlilor Populare, s-a constatat *învățătura obligatorie* la germanii din Basarabia, iar Recensământul din 1897 arată că doar 63,5% din germanii Basarabiei știau carte. Autorităţile ruse nu au reuşit în această perioadă să construiască o infrastructură şcolară capabilă să influenţeze dezvoltarea/ rusificarea populaţiei românofone. Datele statistice arată, pentru 1914, raportul dintre învăţători

280 Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010),* Polirom, Iași, 2010, p. 190.

281 *Ibidem.*

282 Ilie Gulica, *Învățământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul țarist (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX)*, în „Studia universitas Moldaviae. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova", Chișinău, 2013, nr. 4 (64), p. 30.

şi locuitori de 1: 1600. La sfârşitul secolului al XIX-lea, în ţările dezvoltate, a fost înregistrat un raport de trei învăţători la 1 000 de locuitori[283]. În guberniile baltice, a fost înregistrat același fenomen după rusificarea școlilor: „Tristele rezultate ale acestei politici în domeniul instrucțiunii publice nu s-au făcut așteptate. În 1881, nu existau decât 2% de analfabeți printre estonieni, în 1892, după 11 ani de la demararea rusificării, analfabeții în societatea estoniană constituiau deja 12%, iar în 1899, procentajul s-a ridicat la 20%"[284].

Însă aceasta nu ne oferă niciun temei să afirmăm că alfabetizarea rusă în Basarabia nu a progresat deloc. De la sfârșitul secolului al XIX-lea, s-a atestat o creștere constantă a numărului de școli și de elevi. În același timp, autoritățile au atestat o reducere constantă a nereușitei școlare în școlile parohiale în 1906 – 1911 de la 29 la 14,5% de vreme ce la nivel de imperiu nereușita a scăzut de la 17 la 7,2%[285]. De asemenea, datele statistice mai arată că, începând cu 1875, odată cu instituirea şcolilor ministeriale-model, procentajul de analfabeţi printre recruţii din Imperiul Rus a avut o reducere constantă, coborând de la 79% în 1875 la 32% în 1913, cea mai intensă reducere înregistrându-se din 1900[286].

Pentru a stabili factorii care au determinat reușita elevilor moldoveni în școala primară rusă, este necesară deopotrivă o introspecţie a trecutului nostru naţional. Pe de o parte, societății basarabene îi sunt proprii factori care au avut incidență asupra frecvenței școlare în țările din sud-vestul Europei – clima, sărăcia, patriarhalismul –, state care au avut probleme în lichidarea analfabetismului ca Italia, Spania și Portugalia. Pe de altă parte, funcționarea școlii ruse în Basarabia a fost afectată de factori proprii țărilor care au avut o performanță școlară deosebită, precum Germania, Țările de Jos, Elveția, Finlanda, Danemarca: lucrările agricole și nefuncționarea serviciului de sănătate publică. Ambii factori ar putea fi calificați drept generali, deoarece aceștia s-au manifestat în instrucțiunea publică a epocii, indiferent de voința responsabililor de educație.

Însă ceea ce a făcut cazul Basarabiei special a fost politica Imperiului Rus în Basarabia în domeniul instrucțiunii publice. Autoritățile ruse au plasat etnicii români dintre Prut și Nistru în grupul de popoare ortodoxe, care aveau drept obligație, începând cu școala primară, în conformitate cu Legea învățământului din 1864, de a studia în limba rusă. Interdicția etnicilor români din Basarabia de a învăța în limba maternă a fost de asemenea decisivă în nereuşita lor,

283 Carlo M. Cipolla, *op.cit.*, p. 26.

284 Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes. Avec une carte ethongraphique de la Russie*, 1917, p. 89.

285 В. Базарянинов, *К. Духовенству и учащих церкавых школ о предпологаемом съезде церковных-школьных деятелей епархии*, Кишиневские епархиальные ведомости, номер 6, 10 февраля, 1913, p. 69–74.

286 Carlo M. Cipolla, *op. cit.*, p. 118.

deoarece în momentul în care protestanții din Imperiul Rus au fost obligați să învețe (şi ei) în limba rusă în cadrul societăților lor a început să crească numărul analfabeților.

Am indicat mai sus trăsături comune tuturor statelor care s-au confruntat cu o rată înalt a analfabetismului. Însă sursele de arhivă prezintă în cazul Basarabiei un factor în plus – atitudinea refractară, uneori chiar violentă, față de școală la etnicii români. Populația locală avea convingerea că așezămintele educaționale rusești nu aveau cum să le satisfacă nevoile, trăsătură proprie culturilor rurale.

3.4. Concluzii

În perioada 1861–1884, autorităţile şcolare ruse au redus influenţa clerului asupra procesului de studii, instrucţiunea publică fiind un apanaj al Ministerului Instrucţiunii Publice. În urma trecerii tuturor şcolilor în subordinea Ministerului Instrucţiunii Publice, responsabilii școlari au implementat cadrul juridic – contractele cu comunităţile rurale şi reforma militară din 1874 –, care a asigurat instituţiile de învăţământ primar cu mijloacele de întreţinere şi au obligat populaţia românofonă să se şcolarizeze. Ministerul Instrucţiunii Publice a identificat tipul de şcoală, termenul de studii şi metodele de predare destinate rusificării *conştiente* a populaţiei băştinaşe. Rețeaua școlară edificată de Direcția școlilor publice acoperea preponderent județele Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail.

În 1884, în contextul consolidării regimului autocrat, Biserica Ortodoxă Rusă a edificat o rețea de școli parohiale care copiau modelul şcolilor ministeriale-model. Muzica bisericească a beneficiat de o atenţie specială atât în toate tipurile de şcoli ca disciplină importantă în studierea limbii ruse. Consiliul Eparhial Școlar și-a concentrat eforturile Orhei, Bălți, Soroca și Hotin.

Principalul finanţator al celor două tipuri de şcoli – şcolilor parohiale şi ministeriale– model – au fost comunităţile rurale. Direcția Școlilor Populare şi Consiliul şcolar eparhial au deschis aceste tipuri de şcoli în regiunile în care comunităţile rurale puteau participa la întreţinerea instituţiilor de învăţământ. Din cauza că autoritățile și comunitățile rurale nu reușeau să asigure dezvoltării infrastructuii școlare, zemstvele au fost obligate să deschidă instituții de învățământ în județele Soroca, Bălți și Hotin.

Treptat, în urma constatării eficienței sale, autoritățile au acordat prioritate şcolilor ministeriale (cinci ani) şi celor parohiale de două clase (patru ani) datorită termenului mai mare de studii. Autorităţile ruse considerau că primele sunt cele mai indicate pentru *plăsmuirea oamenilor ruşi*, deoarece în cadrul lor elevii studiau mai *profund* gramatica limbii ruse şi istoria poporului rus.

Chiar dacă autorităţile ruse au făcut investiții considerabile în infrastructura școlară pentru a o transforma în vehicul de asimilare lingvistică, sărăcia și viața patriarhală locală au împiedicat realizarea unei rusificări *rapide și conștiete*. Am constatat existența acelorași factori la mai multe state din estul Europei – România, Grecia, Serbia, Bulgaria –, chiar dacă aceste state aveau învățământ primar gratuit și obligatoriu. Toate aceste țări, precum și socitatea basarabeană, se aflau sub domina oralității și lecturii religioase pasive.

4. ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR

4.1. Legislația și programele învățământului gimnazial

În anii 50–60 ai secolului al XIX-lea, autoritățile responsabile de instrucțiunea publică din Imperiul Rus, precum și comunitatea profesorilor locali au demarat dezbateri publice privind reformarea sistemului educațional. Autoritățile urmăreau să readucă gimnaziul la cursul clasicist stabilit de Regulamentul din 1828. Responsabilii de educație pretindeau că școala secundară nu mai putea să le ofere tinerilor o cultură generală temeinică, adecvată pentru învăţământul universitar. Dezbaterile cu privire la elaborarea unei noi legislații a învățământului s-au desfășurat între 1856 și 1860[287]. În cele din urmă, un proiect a fost transmis pentru discuţii şefilor de circumscripţii de învăţământ[288]. Epitropul Circumscripţiei de Învăţământ Odesa, Adam Antonovici Arţimovici (12 aprilie 1862–17 iunie 1866), a propus ca problemele legate de educație, economie şi administrație a gimnaziilor să fie discutate şi soluţionate de către consiliile pedagogice.

Deși nu făcea parte din domeniul educației, ideile acestui funcționar se deosebesc de cele ale contemporanilor săi printr-un caracter democratic, însă ceea ce l-a evidențiat în peisajul social-politic al epocii a fost poziția sa în problema predării limbii românești la Gimnaziul Regional din Chișinău[289]. Arțimovici și-a numit drept inspectori regionali două personalități cunoscute ale perioadei – Viktor Aleksandrovici Varențov și cneazul Vasili Dmitrievici Dabija[290]. Datorită acestor doi inspectori regionali, subliniază fostul director al Gimnaziului Regional din Chișinău și al Școlilor populare, K.P. Ianovski, pedagogii din circumscripție, inclusiv învățământul în regiune au început să se învioreze. Entuziasmul s-a manifestat prin organizarea congreselor învățătorilor și directorilor, reuniuni organizate la inițiativa inspectorilor Dabija și Varențov[291]. Congresele directorilor circumscripției din 1864–1866, cu participarea profesorilor, câte doi din fiecare gimnaziu, au avut drept subiecte de dezbateri probleme legate

---

287 Ал. Робер, *Организация учебной части в гимназиях*, „Русский вестник”, Том 29, Москва, 1860, p. 243–249.

288 *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75-лътие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиереемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподавателей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева. Кишинев. Типография Бессарабскаго Губернскаго Правления,* 1908, p. 74–75.

289 Gheorghe Negru, *„Cazul Doncev” și eliminarea „limbii moldovenești” din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866)*, „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură”, Chișinău, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), p. 220.

290 Кирил П. Яновский, *Воспоминания и мысли,* „Русский вестник”, март 1903, p. 175.

291 Potrivit lui Ianovski, primul congres organizat la Chișinău a fost destinat învățătorilor școlilor județene. De altfel, acest for, după directorul Școlilor, nu a avut rezultate asupra domeniului educațional (*Ibidem*.)

direct de educație și instruire[292]. Consiliile pedagogice locale s-au pronunțat împotriva separării gimnaziilor în două tipuri – clasice și reale. În viziunea lor, această împărțire, în filologice (clasice) și reale, contravenea proiectului de statut al gimnaziilor, care excludea specializarea instituțiilor de învățământ general[293]. Cu toate acestea, la 19 noiembrie 1864, a fost adoptată o lege a învățământului secundar, care prevedea trei tipuri de instituții de învățământ mediu: gimnaziu clasic cu studierea a două limbi clasice, gimnaziu clasic în care se preda limba latină şi gimnaziul real (*realgymnasium*)[294]. Problema statutului Gimnaziului din Chişinău a fost abordată în cadrul Consiliului pedagogic al instituţiei, precum şi la cel de-al Doilea congres pedagogic din Odesa. Gimnaziul din Chișinău a fost reprezentat la reuniune de trei profesori: Kremriț, profesor de franceză, Bojovski, inspector al gimnaziului, și directorul Ianovski. Printre problemele discutate a fost cea a reformei școlare și a programelor[295].

La 8 mai 1865, Consiliului profesoral i s-a comunicat ordinul Ministerului Instrucțiunii Publice despre reorganizarea Gimnaziului Regional în gimnaziu clasic, cu o singură limbă clasică – latina –, și schimbările din programă odată cu mărirea numărului de ore la această disciplină[296]. Noua lege urma să intre în vigoare la 1 august 1865 în toate gimnaziile din Circumscripția de învățământ Odesa, precum și statele acestor instituții de învățământ. Modificarea era valabilă pentru toate clasele. Programele tuturor disciplinelor examinate în cadrul Consiliului pedagogic urmau să fie expediate în mod special. Programa la religie rămânea aceeași pentru o anumită perioadă, până la examinarea unui alt document de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. În gimnaziile clasice, limbile franceză și engleză, conform noului tabel, trebuia să rămână obligatorii până la o nouă dispoziție. În ceea ce privește trecerea dintr-o clasă în alta, administrația circumscripției considera necesar ca meditațiile să fie stabilite în fiecare gimnaziu de către consiliile pedagogice, cu condiția ca acestea să aibă loc între 15 mai și 15 iunie[297].

Astfel, conform noilor regulamente adoptate la 1864, în gimnazii se predau următoarele

---

[292] Кирил П. Яновский, *op. cit.* p. 175.

[293] И.Г. Будак, *Буржуазные реформы 60–70 гг. XIX в. В Бессарабии,* „Картя Молдовеняскэ”, Кишинев, 1961, p. 100.

[294] *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия... Историко-статистический очерк за 75-лътие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиерееемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподователей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева.* Типография Бессарабскаго Губернскаго Правления, Кишинев, 1908, p. 76.

[295] Кирил П. Яновский, *op.cit.*, p. 180.

[296] *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия*, p. 74–75.

[297] *Ibidem,* p. 76.

discipline: religia – 14 ore pe săptămână; limba și literatura rusă, limba slavonă-bisericească – 24 în gimnaziile clasice; 24 în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina; 25 în gimnaziile reale; limba latină – 34 de ore în gimnaziile clasice, 39 în gimnaziile cu o singură limbă clasică; limba greacă: 24 de ore în gimnaziile clasice; limba germană sau limba franceză: 19 ore în gimnaziile clasice; ambelor limbi li s-au acordat câte 19 ore în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina; în gimnaziile reale, germanei i s-au repartizat 24 de ore, iar francezei – 22; pentru studiul matematicii, s-au acordat 22 de ore în gimnaziile clasice, 22 – în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina, 25 – în gimnaziile reale; istoriei naturale (chimia) i-au revenit 6 ore în gimnaziile clasice, 6 – în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina, 23 de ore în gimnaziile reale; fizicii i s-au rezervat 6 ore în gimnaziile clasice, 6 – în gimnaziile cu o singură limbă clasică, latina, 9 ore în gimnaziile reale; studierii istoriei i s-au acordat 14 ore pentru toate tipurile de gimnazii; studierii geografiei – 8 ore; pentru explicarea artelor plastice şi învățarea caligrafiei au fost rezervate 13 ore la gimnaziile clasice şi cu o singură limbă clasică şi 20 de ore la gimnaziile reale.

În comparaţie cu programele regulamentelor din 1828 şi 1852 au crescut numărul de ore destinate studierii religiei, limbii ruse şi istoriei. Examenele urmau să se desfășoare în perioada 7–17 august; în cazuri excepționale, pentru clasele inferioare – în perioada anului de studii. Disciplinele opționale puteau să fie alese de către părinții elevilor sau tutorii acestora. Durata unei lecții era de o oră, recreația – 15 minute, iar recreația mare – 1 oră și 30 minute[298]. Recreația mare era stabilită în zilele cu cinci lecții, după lecția a treia, iar în zilele cu patru lecții, după lecția a doua. Această pauză era obligatorie pentru toate clasele. Regulamentul prevedea biblioteci pentru elevi, de aceea cărțile care se aflau până atunci într-un fond comun trebuiau depuse într-un fond destinat exclusiv elevilor[299]. De asemenea, conform aceleiaşi legi, în aceste instituţii de învăţământ erau admişi copii provenind din toate stările, indiferent de statutul lor social şi confesiune. La admiterea în gimnaziu, cererea se scria pe numele directorului, iar la admiterea în progimnaziu – pe numele inspectorului. La cerere se anexa certificatul de naştere şi botez, actul privind gradul social, certificatul medical despre integritatea corporală a candidatului şi despre faptul că nu suferea de boli ce l-ar împiedica să înveţe într-o instituţie publică. În clasa întâi a gimnaziului erau înscrişi copiii cu vârsta între 10 şi 12 ani. Conform unei legi adoptate la 26 decembrie 1868, copiii străinilor aveau dreptul să fie înscrişi la gimnaziu şi progimnaziu până

[298] *Сравнительная таблица. Распределение уроков и предметов по классам в наших гимназиях по уставам и предписаниям,* p.1-2.
[299] *Ibidem,.*

la vârsta de 15 ani. La 28 iunie 1869, Consiliul pedagogic a stabilit vârsta limită pentru accederea la studii la gimnaziu, 20 de ani. Erau admise excepţii pentru elevii pensionului, la discreția administraţiei acestuia, în baza unor motive întemeiate. Dispoziția Ministerului Instrucțiunii Publice stipula că această limită de vârstă a fost admisă inclusiv pentru străinii necreștini, evreii, care erau de *cea mai joasă treaptă*. Însă, având în vedere dorința lor pentru educația gimnazială și dificultatea de a avea acces la asemenea studii, contele D.A. Tolstoi a considerat necesar ca această permisiune să fie valabilă nu doar pentru moldoveni, armeni, greci și bulgari, ci și pentru evrei, deoarece aceștia, conform art. 1208 al Legii din 1857, erau considerați străini *(инородцы)*[300].

Examenele la fiecare disciplină erau susținute în cadrul unei comisii speciale alcătuită din director, inspector sau altă persoană din cadrul Consiliului pedagogic, examinatorul la disciplina dată și un asistent dintre alți profesori. Admiterea începea odată cu anul de studii, între 7 şi 15 august, însă Consiliul pedagogic putea să înregistreze la studii, în primele patru clase ale gimnaziului şi în toate clasele progimnaziului, şi pe parcursul anului de studii, dar în condiţii temeinice, dacă elevul demonstra capacitatea de a învăţa într-o anumită clasă. Drept examene pentru admitere, candidații în clasa întâi a gimnaziului și progimnaziului erau obligați să știe pe de rost următoarele rugăciuni: *Doamne Iisuse Hristoase, Împăratul Cerului, Sfinţii, Sf. Treime, Tatăl nostru, Fecioară Născătoare de Dumnezeu, Crezul*. Candidații trebuiau să citească fluent și conștient rusește, să scrie dictări, să ştie adunarea, scăderea şi tăbliţa înmulţirii, exerciţii simple cu primele două operaţii. Cei care voiau să fie înscrişi în clasele superioare erau obligaţi să susţină examene la disciplinele pe care le-au studiat în clasele în care au învăţat. Elevii care intenționau să se înmatriculeze în gimnaziu fără examene erau obligaţi să prezinte certificate de reuşită la învăţătură. Candidaţii la înmatriculare în gimnaziile clasice, în cazul în care nu studiaseră greaca şi latina, erau obligaţi să susţină examen la obiectul pe care nu îl studiaseră. Elevii care au învăţat doi ani în aceeaşi clasă nu mai aveau dreptul să studieze în aceeaşi clasă în alt gimnaziu[301]. Prin urmare, Legea învățământului secundar din 1864, deși perpetua în general caracterul conservator al școlii, păstrând privilegiile acordate nobililor, a acordat posibilitatea târgoveților și țăranilor să își dea copiii la școală. Așijderea, se atestă o anumită toleranță din punct de vedere etnic, inclusiv față de evrei, aceștia având acces la gimnaziu după 1868.

Totodată, profesorul Universităţii din Novorosia, Iurghevici, analizând modificările legislației învățământului gimnazial, considera că nu satisface cerinţele *pedagogiei rezonabile*:

300 ANA DGAN, F. 156, inv. 1, d. 196, f. 1–3.

301 *Ibidem.*

„Împrumutată din Germania […], programa gimnaziilor rusești conținea un volum enorm de cunoştinţe, încât doar cei mai capabili copii erau în stare să le însuşească". Iurghevici mai observa că programa era foarte dificilă pentru elevii cu capacităţi obişnuite, nemaivorbind de cei mediocri. În opinia sa, programa prezenta o încărcătură mintală imensă, care provoca neîncredere în forţele proprii, repulsie faţă de studii, după care urmează în mod obişnuit lenea, furia, iar uneori tocirea[302].

În 1863–1871, în perioada directorarului lui Kiril Petrovici Ianovski, la Gimnaziul Regional din Chișinău au fost implementate o serie de instituții atât pentru învățământul primar, cât și secundar, în principal preluate din același învățământ german. Dintre acestea, vom menționa dirigintele (*ordinarius*), menirea căruia era să îmbunătățească educarea și instruirea elevilor. În 1864, în Gimnaziul din Chișinău a fost instituită obligatoriu funcția de diriginte, cu șapte ani mai devreme până la adoptarea regulamentului din 1871. Spre deosebire de diriginții instituiți prin această lege a învățământului de la începutul deceniului opt, serviciile diriginților din Gimnaziul din Chișinău erau gratuite pentru elevi; munca lor era voluntară; pentru ocuparea acestei funcții nu era obligatoriu ca profesorul să aibă cele mai multe ore[303]. Instituția dirigintelui era salutară pentru elevi, în opinia lui Ianovski, chiar mai eficientă decât cea instituită prin regulamentul din 1871, deoarece provenea din „dorința sinceră a profesorului unei sau altei discipline de a-și asuma obligații de educare pentru îmbănătățirea reușitei unei clase sau, în special, a unor elevi"[304].

Așadar, la 27 februarie 1871, a fost aprobată o nouă reformă în domeniul învățământului gimnazial, aşa-numita reformă clasicistă. Potrivit ministrului Tolstoi, regulamentul de la 1828 a pus instrucţiunea publică din Rusia pe calea cea *dreaptă*, însă reformele din 1849–1851 au împiedicat evoluția acestuia[305]. În decursul lui 1848, în timpul Primăverii popoarelor, autoritățile ruse au suprimat predarea limbilor clasice, considerând că ar fi putut încuraja ideile democratice și trezirea conștiinței naționale. Drept neajunsuri ale legii din 1864 au fost considerate timpul insuficient pentru instruire, reducerea cerinţelor faţă de elevii care se înscriau în clasa întâi; nedefinirea materialului didactic la unele discipline; lipsa de concentrare asupra disciplinelor de bază – limbile clasice şi matematica.

Astfel, gimnaziul clasic a devenit instituţia de bază a învăţământului general şi a tuturor categoriilor sociale şi trebuia să ofere tineretului studios, în primul rând, cultură generală şi să

[302] *Циркуляр по управлению Одесским учебным округом*, nr. 7.
[303] Кирил П. Яновский, *op.cit.* p. 177.
[304] *Ibidem.*
[305] *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия,* p. 105.

servească drept etapă preparatorie pentru universitate. Programa a rămas aceeași din 1864, cu excepția că se punea accent pe studierea limbilor clasice (greaca și latina) și pe matematică, iar învățarea unei a treia limbi nu era obligatorie. Numărul general de discipline era pentru cei care studiază o limbă străină și 25 pentru elevii care învățau două limbi străine moderne. Cursul clasei a șaptea a fost împărțit în doi ani. Astfel, gimnaziul a fost transformat, în 1875, în instituție de învățământ de opt ani. În plus, pe lângă gimnaziu, a fost deschisă o clasă pregătitoare. Extinderea clasei a șaptea la doi ani a avut drept scop să înlesnească însușirea cursului de către elevi și să îl facă mai accesibil pentru elevii cu capacități *mediocre*; să ridice nivelul și să consolideze temeinicia cunoștințelor. Toate aceste modificări, susțineau autoritățile, urmăreau obiectivul să furnizeze universităților studenți mai bine instruiți[306].

Totodată, regulamentul din 1871 impunea necesitatea și importanța influenței educaționale a gimnaziului asupra elevilor. În acest scop, directorii și inspectorii au fost antrenați în activitatea didactică, iar profesorii – în activitatea educațională, ca diriginți de clasă. Responsabilitatea directorului a fost extinsă asupra întregii funcționări a gimnaziului. Accentul pe studirea limbilor clasice a dus în mod implacabil la bucherealâ, în special la greacă. Conform noului regulament, fiecare profesor era obligat să elaboreze un program la disciplina sa, respectarea căruia era supravegheată de către director[307]. Ministerul Instrucțiunii Publice reglementa programele și metodele de predare. Diriginții și asistenții acestora supravegheau sistematic comportamentul elevilor atât în cadrul gimnaziilor, cât și în afara acestora. Elevii erau pedepsiți pentru cele mai mici abateri[308].

În februarie 1871, la Chișinău, a fost deschis primul progimnaziu de băieți[309]. Asemenea instituții au fost deschise, în 1879 și 1880, la Akkerman și Ismail[310], devenite, împreună cu progimnaziul din Chișinău, în 1884, gimnazii. Ministrul Instrucțiunii Publice, contele D.A. Tolstoi, voia neapărat, de această dată, să copieze cât mai mult din învățământul gimnazial francez. În consecință, sistemul educațional rusesc reprezenta, după această reformă de la 1871, o simbioză franco-germană, în care consiliile pedagogice nu urmăreau în mod obligatoriu implementarea barem a acestei programe de către profesori, ci conduita elevilor.

---

306 *Ibidem*, p. 108.

307 *Ibidem*, p. 113.

308 И.Г. Будак, *op. cit.* p. 104.

309 ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 442, f. 2–10.

310 *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova. Coordonator și redactor responsabil T.T. Cibotaru*, p. 307.

Progimnaziile apărute în Rusia în 1864 erau instituții de învățământ secundar incomplet, de patru clase. Programele acestora cuprindeau: religia, limba rusă, scurte noțiuni de istorie, geografia, științe naturale, desenul, caligrafia, limbile franceză și germană. În progimnaziile de fete se preda lucrul manual, în cele de băieți – limba latină și, până în 1901, greaca veche. O altă instituție de învățământ secudar a fost seminarul pedagogic. Pe teritoriul Basarabiei a funcționat, începând cu 1872, un singur seminar, la Bairamcea, județul Akkerman, care avea alte obiective decât instituțiile similare din interiorul imperiului. La 6 decembrie 1873, a fost deschisă Școala reală din Chișinău. După cum am menționat mai sus, la sfârșitul anilor 60–70, în Imperiul Rus funcționau gimnazii reale și clasice, cu una sau două limbi clasice – latină și greacă. La 15 mai 1872, în contextul mutațiilor învățământului secundar, în conformitate cu regulamentul din 1871, a avut loc reorganizarea gimnaziilor reale în școli reale. Aceste instituții aveau drept scop să cultive la elevi cultura generală, în special cunoștințele tehnice, și să le adapteze necesităților practice.

Programa școlii reale includea următoarele discipline: religia, limba și literatura rusă, istoria, geografia, matematica, fizica, limbile străine, istoria naturală, chimia, desenul, desenul linear, mecanica și secretariatul (*письмоводство*), comerțul, contabilitatea, cadastrul, arhitectura, tehnologia chimică, modelarea, științele practice de laborator. Primele patru clase erau menite să cultive la elevi cunoștințele generale. Acestea coincideau cu primele patru clase de progimnaziu, însă fără cunoașterea limbilor clasice. În locul acestora, au fost introduse arta plastică și desenul liniar. Clasele a V-a și a VI-a erau organizate după necesitățile locale sau din două secții: de bază și de comerț. Dacă clasele a V-a și a VI-a erau alcătuite din secția de bază, mai era deschisă o clasă suplimentară cu trei secții: generală, destinată pregătirii elevilor pentru intrarea în instituțiile de învățământ superior; tehnic-mecanică, chimic-tehnică. Școlile reale puteau să fie deschise având șase, cinci, patru, trei și chiar două clase, cu un curs de un an pentru fiecare dintre acestea[311].

Pe de o parte, regulamentele din 1871 și 1872, în opinia istoricului rus V.R. Leikina-Svirskaia, au împins învățământul real la periferia sistemului educațional. Școlile reale combinau o programă generală elementară și un început de învățământ profesional. Ele acordau acces pentru instituțiile de învățământ tehnic superior doar pentru elevii care terminau clasa a șaptea suplimentară, care nu exista nici pe departe în fiecare școală de acest tip. Astfel, după proiectul ministrului Tolstoi, consideră istoricul rus, școlile reale trebuiau să ofere elevilor cele mai

311 *Историческая Записка по случаю 25-летия Кишиневского Реальнаго Училища (1873–1898),* Одесса, Типография «Новор. Темграф.», Сабанский пер., дом, 2, 1899, p. 2–10.

superficiale cunoștințe, doar pentru a instrui meseriași și tehnicieni. Aici vor învăța majoritatea tinerilor provenind din păturile sociale mijlocii și sărace[312]. Pe de altă parte, adepții sistemului clasicist considerau că studierea literaturilor clasice nu era necesară pentru toți elevii. Pentru a proteja cultura imperiului, știința filozofică și dezvoltarea generală a națiunii, clasiciștii pledau pentru științele umaniste. Însă deschiderea ușilor școlii umaniste tuturor și fiecăruia, argumentau ei, este cea mai indicată metodă pentru a reduce nivelul ei și pentru a oferi tuturor educația de care nu au nevoie. Astfel, pe măsura apropierii de sfârșitul deceniului al șaptelea, chiar dacă în această perioadă au fost deschise un număr important de instituții de învățământ primar și secundar, se înregistrează o tendință de a accentuare a strictеții condițiilor de admitere și învățare în progimnazii și gimnazii.

De pildă, în iunie 1876, autoritățile au introdus reguli mai riguroase de accedere la studii în instituțiile de învățământ secundar. Părinții elevilor erau obligați să își asume următoarele condiții: elevii să fie rași și îmbrăcați în uniformă, fapt ce complica situația mozaicilor; să respecte cu strictețe toate dispozițiile administrației școlare privind funcționarea gimnaziilor și progimnaziilor, în special a celor din Chișinău; să depună toate eforturile ca elevii să nu fie exmatriculați; elevii să fie cazați obligatoriu fie la gazdă, fie la pension; administrația trebuia să fie anunțată de fiecare dată în cazul în care elevul își schimba gazda[313]. La începutul anilor 80, odată cu consolidarea regimului autocrat, Consiliul pedagogic al Gimnaziului nr. 1 din Chișinău a aplicat o selectare mai riguroasă a candidaților la admitere, întrucât, considerau responsabilii școlari, originea socială și națională a elevilor ar fi jucat un rol important în educarea acestora. Elevii instituțiilor de învățământ secundar erau obligați să acorde atenție stării materiale a părinților. Accentuând acest aspect, Consiliul pedagogic acorda privilegiu stării materiale satisfăcătoare, pentru a contribui cumva la educare: elevul trebuia să aibă o gazdă decentă, să se îmbrace decent, să aibă manualele necesare. Acest lucru, subliniau responsabilii din educație, juca un rol deosebit de important în instruire.

Obiectivul regulilor adoptate a fost reducerea numărului de elevi ebraici în instituțiile de învățământ. Responsabilii școlari considerau că elementul evreiesc nu ar fi adus nimic școlii, în afară de lucruri *negative*. Mai mult, la admiterea elevilor evrei în instituțiile de învățământ trebuia verificate atent certificatele de naștere emise de rabini, din cauza că aceștia emiteau unei și aceleiași persoane mai multe documente care conțineau date diferite în ce privește ziua și anul

[312] В.Р. Лейкина-Свирская, *Интеллигенция в России во второй половине XIX века,* Издательство «Мысль», 1971, p. 31–32.
[313] ANA DGAN, F. 157, inv. 1, d. 5, f. 1.

nașterii[314]. Autoritățile considerau numărul mare de elevi evrei în instituțiile de învățământ secundar o problemă care trebuia *rezolvată*. În actele școlare, această chestiune se numea *îmbunătățirea componenței* elevilor în școala secundară. Mai exact – limitarea numărului copiilor de origine etnică nerusă, în special a celor evrei. În primii ani ai mandatului ministrului Ivan Davîdovici Deleanov (1882–1897), consiliile pedagogice ale instituțiilor de învățământ semnalau că procentul elementului străin și cel rusesc în școală se afla în contradicție cu raportul celor două elemente în mediul populației imperiului. Acest fenomen se evidenția în special față de numărul evreilor, care își făceau studiile în zona în care aveau voie să se stabilească (*черта оседлости*), precum și în afara acesteia. În consecință, în 1886 și în 1887, Comitetul de miniștri a emis două hotărâri ce reduceau accesul copiilor evrei la instituțiile de învățământ secundar.

În scopul stabilirii unui raport *normal* între numărul elevilor evrei și cei creștini, în zona în care aveau aceștia voie să locuiască a fost stabilit un *numerus clausus* de 10%, în capitale – 3%, în afara acestor regiuni – 5%[315]. La 18 iunie 1887, Ministerul Instrucțiunii Publice a emis dispoziția despre *îmbunătățirea componenței elevilor în școala secundară*. Ministrul Deleanov a recunoscut drept necesar să fie admiși în gimnaziu doar copiii ai căror părinți pot să garanteze supravegherea corectă acasă și să asigure condițiile necesare pentru supravegherea efectuată în timpul lecțiilor.

În plus, Deleanov a revizuit programele și a înlăturat *defectele* înregistrate în decursul anilor în practica pedagogică; totodată, a introdus regulamente noi, conforme cu cerințele *realității*[316]. În opinia lui Deleanov, elevii săraci, care nu puteau să acceadă în învățământul universitar și să își ocupe locul potrivit, din cauza că nu aveau oameni cunoscuți și relații, ar putea fi periculoși, deoarece *lărgesc cercul celor nemulțumiți*[317]. În același an, a fost emisă dispoziția privind îmbunătățirea reușitei elevilor la limbile moderne. În acest sens, Comitetul de studii a recomandat următoarele acțiuni: 1) candidații la funcția de profesor erau obligați să vorbească rusa; 2) directorii să frecventeze cât mai mult posibil lecțiile de limbi moderne și 3) să fie numiți la pension supraveghetori germani sau francezi nativi sau persoane care vorbesc fluent limbile moderne[318].

Unii dintre intelectualii ruși au recunoscut chiar la începutul secolului al XX-lea că toți succesorii contelui Tolstoi în funcția de ministru al Instrucțiunii Publice, conștientizând

[314] ANA DGAN, F. 1772, inv. 7, d. 140. f. 49.
[315] *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия,* p. 140.
[316] Т.А. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии,* „Лумина”, Кишинев, 1985, p. 154.
[317] В.Р. Лейкина-Свирская, *op. cit,* p. 34.
[318] *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия,* p. 145–147.

deficiențele sistemului clasicist, nu au fost capabili să îmbunătățească substanțial erorile și să acopere neajunsurile sale. Jumătățile de măsură au dus școala rusească secundară într-un impas și au demonstrat în definitiv *inconsistența* ei[319]. Susținătorii acestei opinii considerau că clasicismul nu numai că a eșuat, dar și a împiedicat predarea limbii și literaturii ruse: „În asemenea condiții, clasicismul a murit, dar nici limba rusă nu a rămas vie". Prin urmare, în 1889, în urma unui control, s-a constatat o reuşită joasă la limbile clasice. Ministerul Instrucţiunii Publice a format o comisie prezidată de epitropul Circumscripţiei de Învăţământ Sankt-Petersburg, cneazul M.S. Volkonski, care a recunoscut necesitatea elaborării unei noi programe la limbile clasice, pentru a îmbunătăţi învăţământul gimnazial. În 1890, comisia a examinat din nou planurile existente şi a propus modificările adoptate spre aprobare Consiliului de Stat, care le-a admis la 19 iunie 1899. Conform acestor modificări, la religie a fost mărit numărul orelor de predare, de la 13 la 16; la limba şi literatura rusă – de la 24 la 25; logica a fost transferată din clasa şaptea în clasa opta; la limba latină, numărul orelor a fost redus de la 49 la 42; la limba greacă – de la 36 la 33; pentru matematică au fost repartizate 29 de ore; numărul de ore la fizică a fost majorat cu o lecţie; istoria naturală a fost exclusă din programă; la istorie a fost adăugată o oră, 13 în loc de 12; în loc de Istoria Universală şi cea a Rusiei, elevii urmau să studieze doar istoria Rusiei; orele de geografie au fost reduse de la 10 la 8, în timp ce la caligrafie au fost repartizate 7 în loc de 5 ore; numărul de ore la limbile moderne a rămas acelaşi – 19[320]. Autorii programei s-au concentrat asupra a două discipline: limba şi literatura rusă şi limbile clasice. Obiectivul principal al predării limbii ruse constituia, conform noii programe, *studierea limbii ruse literare*, iar predarea istoriei literaturii ruse avea drept obiectiv preţuirea şi examinarea lucrărilor literare în consecutivitate istorică. Programa la limbile clasice a cunoscut o modificare mai amplă. Scopul studierii acestor discipline consta în faptul ca lucrările literare ale autorilor antici să fie surse de cunoaştere intelectuală şi morală a popoarelor antice, pentru o dezvoltare multilaterală a elevilor şi formarea acestora în gimnaziile clasice; forma acestor lucrări era studiată drept model de exprimare a gândirii lor originale (pe calea studierii gramaticii acestor limbi); traducerea textelor latine şi greceşti în rusă se practica pentru a demonstra înţelegerea acestora, precum şi pentru explicarea lor exactă în rusă[321]. În cele din urmă, la 1 octombrie 1897, ministrul Instrucţiunii Publice, Deleanov, l-a informat pe epitropul

[319] *Классицизмъ и русская школа,* «Русский вестник», том двести восьмидесятый, год издания сорок седьмой, июль 1902, p. 253.
[320] *Ibidem.*

[321] *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия,* p. 159.

Circumscripţiei de Învățământ Odesa despre anularea interdicţiei elevilor cu confesiuni neortodoxe în instituţiile de tip deschis, precum şi a obligaţiei acestora să asiste la rugăciunea colectivă de la începutul lecţiilor. Aceştia urmau să își rostească rugăciunile în conformitate cu religiile lor.

Într-o circulară din 9 iulie 1899, ministrul Instrucţiunii Publice, N.P. Bogolepov, un adevărat reformator, a dispus formarea unei comisii pentru revizuirea regulamentului gimnazial, atrăgând atenţia epitropilor la reclamaţiile părinţilor: 1) caracterul birocratic al regimului şcolar, formalismul; înstrăinarea şcolii de familie; 2) lipsa de atenţie față de trăsăturile individuale ale elevilor şi neglijarea educaţiei fizice şi morale; nedorinţa de a specializa şcoala din cele mai mici clase; lucru intelectual excesiv; necoordonarea programelor între ele şi cu timpul de studii; completarea sarcinilor cu cerinţe exagerate; predarea insuficientă a limbii, istoriei şi literaturii ruse; cunoaşterea insuficientă a naturii înconjurătoare; cerințe exagerate la predarea limbilor clasice şi accentele incorecte în predare[322]. Prin propunerea de la 1 august 1900, au fost introduse programe noi pentru gimnazii și progimnazii după proiectul unei comisii a Ministrerului Instrucțiunii Publice privind organizarea gimnaziilor cu două limbi clasice. Numărul de lecţii pe săptămână a fost stabilit la 209, iar pentru cei care studiază două limbi moderne – 225. Pentru limbile clasice au fost repartizate 75 de ore – 42 pentru latină şi 33 pentru greacă. O circulară emisă în acest sens la 1 august anunţa printre altele: a) programele au fost elaborate în strictă conformitate cu timpul prevăzut pentru anul de studii pentru una dintre limbile clasice; b) materialul gramatical la limbile vechi nu a fost indicat în anumite limite, însă profesorii erau obligaţi să predea regulile de sintaxă în măsura necesităţii, la analiza unor texte selectate; c) extemporalele au fost scoase din practica şcolară, deoarece nu şi-au atins obiectivul; d) traducerea din rusă în limbile clasice avea importanţă strict didactică, servind drept mijloc de explicare a regulilor gramatice şi pentru verificarea mai eficientă a însuşirii acestora. Prin aceeași circulară Bogolepov a indicat rolul responsabil pe care trebuie să îl aibă consiliul pedagogic în cadrul instituţiilor de învăţământ secundar. Conform datelor din cadrul ministerului, acestea nu funcţionează, iar deciziile erau luate de director personal[323].

După constatarea eşecului sistemului clasicist, în locul orelor de limba latină şi greacă, au fost introduse ore la limba rusă, franceză, germană şi istorie. Potrivit lui Nicolai Laşkov, în

[322] *Ibidem.*

[323] *Ibidem.*

1904–1907, cursul episodic de Istoria Patriei la clasele mici a avut rezultate extraordinare, elevii l-au audiat cu interes *captivant*, fapt demonstrat de gradul înalt al reuşitei – 98%[324].

În concluzie, în pofida reformei școlare liberale din 1864, învățământul secundar rămânea conservator și favoriza nobilimea. După adoptarea sistemului clasicist și punerea accentului pe generalizarea educației, în 1871, școala reală a fost defavorizată în raport cu gimnaziul clasic. Elevii școlilor reale aveau șanse inegale în raport cu absolvenții gimnaziilor în ce privește accederea la învățământul superior. Această tendință a fost explicată prin lipsa viziunii clare în elaborarea unei legislații educaționale. Demersul Ministerului Instrucțiunii Publice reprezenta o compilație nereușită din legislația germană și franceză.

La începutul anilor 80, odată cu consolidarea regimului autocrat, au fost aplicate reguli din ce în ce mai stricte la selectarea candidaților la admitere în gimnazii și la supravegherea elevilor atât în timpul lecțiilor cât și în afara acestora. Responsabilii din educație considerau că originea socială și națională a elevilor ar fi jucat un rol important în educarea acestora. Măsurile respective urmăreau restricționarea accesului etnicilor evrei și români la învățământul secundar.

La sfârșitul secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, după constatarea definitivă a eșecului sistemului clasicist, a fost redus numărul de ore la limbile latină și greacă și sporit cel al lecțiilor la limba și literarura rusă.

4.2. Evoluția învățământului secundar

Elevii moldoveni din gimnaziile și progimnaziile din Basarabia reușeau în foarte rare cazuri să promoveze în clasele de absolvire. Pentru comparație, numărul elevilor români a crescut încontinuu în instituțiile de învățământ secundar din Bucovina pe întregul decurs al secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea[325]. Vom încerca să identificăm factorii care au determinat această realitate între Prut și Nistru. Infrastructura şcolară secundară s-a dezvoltat treptat în spațiul pruto-nistrean, pornind de la progimnazii, care deveneau în câţiva ani gimnazii. Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea, în Basarabia funcționa o singură instituție de învățământ secundar, în 1914 au fost înregistrate 36 de școli: 15 gimnazii de băieţi, 14 gimnazii de fete, 6 şcoli reale şi un progimnaziu de şase clase[326].

Gimnaziul din Chișinău a fost deschis în 1833, în anul inaugurării, această instituție de învățământ avea 40 de elevi repartizați în trei clase. Cea mai mare parte dintre aceștia învățau la Şcoala judeţeană nr. 1 din Chişinău. Directorul acestei școli s-a îngrijit de organizarea

---

324 *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия,* p. 175.

325 Constantin Ungureanu, *Școlile secundare în Bucovina (1808–1918),* Chișinău, 2016, p. 77.

326 Т.А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР,* Кишинев, 1950, p. 154.

gimnaziului, chiar și unii învățători au fost transferați la gimnaziu, iar 28 de elevi au alcătuit primele trei clase ale gimnaziului. Ca în cazul deschiderii Seminarului Teologic[327], școlarii erau de origine ruși, bulgari, greci și niciun român, deși școala județeană era alcătuită în cea mai mare parte din etnici români[328]. După deschiderea gimnaziului a fost înregistrată o creștere a numărului de elevi și, peste șapte ani, în 1840, această instituție de învățământ, în afară de cele șapte clase, de bază, avea trei clase paralele. În 1850 a fost deschisă a patra clasă paralelă, iar în 1863 a fost necesară divizarea în două secții și a clasei a cincea. Între 1863 și 1871, Gimnaziul din Chișinău a fost alcătuit din șapte clase de bază și cinci paralele. În 1871, secțiile paralele ale celor patru clase inferioare au stat la baza Progimnaziului din Chișinău, gimnaziul păstrând cele șapte clase principale și secția paralelă a clasei a cincea. Numărul elevilor la Gimnaziul Regional din Chișinău a reînceput să sporească considerabil începând cu 1872, apărând posibilitatea de a redeschide secții paralele în primele trei clase. Datele statistice ale gimnaziului din perioada 1874–1876 arată că a crescut semnificativ, în special, numărul elevilor ruși și moldoveni[329].

Aproape jumătate din elevii gimnaziului erau ruși, dar dacă raportăm această cifră la numărul general al etnicilor ruși din Basarabia, observăm că reprezentarea acestora în învățământul secundar nu era optimistă. Administrația gimnaziului recunoștea că numărul elevilor ruși este neînsemnat, doi elevi revin la 500 de locuitori[330]. În ce privește etnicii români, aceștia aveau cel mai mic număr de elevi raportat la numărul de locuitori. Un elev moldovean revenea la 10.000 de locuitori de sex masculin[331]. La 6 decembrie 1873, a fost deschisă Școala reală din Chișinău, Ministerul Instrucțiunii Publice a alocat pentru funcționarea acestei instituții de învățământ 8.910 ruble, în timp ce Duma orășenească – 3.000, sumă pe care s-a angajat să o repartizeze anual[332]. Autoritățile locale din Chișinău însă nu și-au onorat constant această obligație[333]. În decembrie același an, au fost înregistrați primii elevi în clasele III, IV, V, în total – 101. Au fost transferați la Școala reală 63 de elevi din gimnaziu și progimnaziu. Condițiile de studii la această instituție erau foarte proaste în primii ani de funcționare. Sălile de clasă și laboratoarele erau amplasate în trei edificii. Ele erau neîncăpătoare, lipsite de ventilare, iluminare

---

327 *Schiță istorică a Gimnaziului de Băieți Nr. 1 din Chișinău întocmită cu ocazia jubileului de 100 de ani (1828–1928) de directorul Gimnaziului profesor Iosif D. Nica,* Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor, 1929, p. 9.
328 *Ibidem*, p. 9.
329 A.N.A. D.G.A.N., F. 1862, inv. 25, d. 516, f. 2–8.
330 A.N.A. D.G.A.N., F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 19–20.
331 *Ibidem.*
332 *Историческая Записка по случаю 25-летия Кишиневского Реального Училища (1873–1898),* Одесса, Типография «Новор. Темграф.», Сабанский пер., дом, 2, 1899, p. 2.
333 A.N.A. D.G.A.N., F. 2, inv. 1, d. 8899, f. 10.

și aerisire. Cabinetele pentru desen și modelare erau amenajate într-un demisol umed. Clasa de fizică și laboratorul de chimie erau aranjate într-un spațiu destinat caretei și grajdului de cai. Această situație s-a schimbat după construcția clădirii Școlii reale (1885), după proiectul inginerului V.N. Țîganko. Pentru elevii moldoveni accederea în această instituție de învățământ era dificilă din cauza procesului de predare în limba rusă. La sfârșitul anilor 80, directorul Nicolai Dmitrievici Codreanu a decis să-i susțină pe părinții moldoveni care nu își puteau plăti învățători particulari pentru a-și pregăti copiii de înmatriculare. În acest scop, au fost deschise clasele preparatoare[334].

Gimnaziul gubernial de băieți (1833), Gimnaziul zemstvial de fete (1864), Școala reală (1873) și Progimnaziul pentru băieți (1871) în Chișinău, deși au fost deschise într-o perioadă relativ scurtă, nu aveau nici pe departe capacitatea să primească toți doritorii. Problema principală în deschiderea unui nou gimnaziu erau banii și contextul politic. Nici Ministerul Instrucțiunii Publice și nici autoritățile locale nu voiau să își asume întreținerea unei alte instituții de învățământ secundar, în special în situația politică după 1881, care descuraja accederea la studii a elevilor ce se trăgeau din păturile de mijloc și evrei. În consecință, absolvenții progimnaziului erau obligați să meargă în afara guberniei pentru a-și continua studiile gimnaziale.

Situația relatată mai jos ilustrează cât de anevoioasă a fost deschiderea Gimnaziului nr. 2 din Chișinău. În 1879, inspectorul Progimnaziului a comunicat autorităților locale (*городской управе*) că cei 24 de elevi din clasa a patra riscau să fie lipsiți de posibilitatea să își continue studiile, din cauza lipsei de spațiu în clasa cincea a gimnaziului. Deși administrația orașului voia să aloce 2.000 de ruble pentru deschiderea clasei a cincea paralelă în cadrul gimnaziului, problema nu putea să fie rezolvată deoarece clasele instituției erau arhipline: în clasa întâi își făceau studiile 73 de elevi; în clasa a doua – 103; în clasa a treia – 68; în clasa a patra – 65, în clasa a cincea – 40, în clasa a șasea – 40, în clasa a șaptea – 26, în clasa a șaptea – 28. Invocând aceste cifre, administrația gimnaziului indica faptul că era posibilă înregistrarea elevilor doar în clasele a III-a, a VII-a, a VIII-a. Celelalte erau pline până la limita maximă posibilă. Directorul gimnaziului Vasili Soloviov afirma că clasa a patra, din cauză că nu are secție paralelă, era atât de aglomerată încât era obligat să exmatriculeze cel puțin 15 elevi, care urmau să fie transferați în progimnaziu. De obicei, erau transferați în această instituție de învățământ elevii cu reușita slabă. Chiar dacă Duma orășenească era dispusă să repartizeze cele 2.000 de ruble pentru clasa a

334 *Историческая Записка по случаю 25-летия Кишиневского Реального Училища (1873–1898),* Одесса, Типография «Новор. Темграф.», Сабанский пер., дом, 2, 1899, p. 30.

cincea paralelă la gimnaziu, în opinia inspectorului progimnaziului, situația rămânea nerezolvată, întrucât în anul de studii 1880–1881 era necesară deschiderea secției paralele a clasei a șasea, pe care administrația orășenească nu își asumase obligația să o întrețină.

În această situație, epitropul Circumscripției de învățământ Odesa i-a comunicat directorului gimnaziului că va solicita Ministerului Instrucțiunii Publice deschiderea clasei a cincea paralele la Gimnaziul din Chișinău doar dacă administrația orășenească se va angaja să plătească pentru întreținerea acesteia atâta timp cât va fi nevoie. În cele din urmă, s-a decis să fie deschise secții paralele la gimnaziu începând cu 1879 la clasele a patra și cincea în baza plăților pentru studii și a celor 2.000 de ruble alocate de autoritățile locale pentru clasa a cincea paralelă. Aceasta însă a fost insuficient, administrația gimnaziului fiind obligată să majoreze taxa de studii în clasele a IV-a, a V-a, a VI-a, a VII-a, a VIII-a în clasele de bază de la 40 la 50 de ruble[335]. Situația cu pricina a persistat până 1884, când a fost deschis Gimnaziul Nr. 2 din Chișinău.

În 1879 și 1880 au fost înființate câte un progimnaziu de băieți la Akkerman și Ismail, care în 1884 au fost organizate, odată cu Progimnaziul din Chișinău, în gimnazii de șase clase[336]. Deși rețeaua de școli secundare a început să se extindă în capitalele județene, nu se atestă o creștere a numărului de elevi moldoveni, care reușeau să ajungă maximum până în clasa a VI-a[337], după datele statistice. Trebuie să subliniem că am reușit să reperăm elevi moldoveni în clasa a VII-a, chiar dacă acestea sunt cazuri izolate. Dacă raportăm această constatare a directorului Vasili Soloviov, reușita elevilor moldoveni nu constrasta cu cea generală din învățământul secundar rusesc din Basarabia. De pildă, conform unor date statistice ale Gimnaziului din Chișinău, în 1873, au reușit să ajungă în clasa de absolvire 13 elevi dintre care doar cinci au primit atestate (38,4%), iar în 1870 – doar 1 din 19 elevi (5,2%)[338].

Cu toate acestea, responsabilii Gimnaziului se lăudau pentru reușita elevilor, care înregistrase o creștere cantitativă anuală constantă de circa 10%: în 1874 – 44%, 1875 – 52%, în 1876 – 61,2%. Pentru autoritățile școlare, o atare evoluție demonstra că învățământul gimnazial se dezvolta și că reforma din 1874 a îmbunătățit sistemul de învățământ[339], deși numărul elevilor admiși la studii era incomparabil mai mic cu cel din anii 60–70. În anul de studii 1878–1879, în cadrul Gimnaziului își făceau studiile 420 de elevi, care, din punctul de vedere al naționalității,

335 ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 406, f. 4.

336 *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova,* coordonator și redactor responsabil T.T Cibotaru, Chișinău, Lumina, 1991, p. 307.

337 ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 19–20.

338 ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 22.

339 ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 328, f. 8–14.

erau repartizați astfel: ruși – 208; evrei – 103; moldoveni – 31; polonezi – 31; greci – 15; bulgari – 14; italieni – 2; armeni – 9; [...] – 5; georgieni – 2[340] (Vezi Tabelul nr. 11). Aceste date arată cifra infimă a elevilor moldoveni, deşi etnicii români atingeau jumătate de milion în întreaga populație a Basarabiei.

În opinia autorităților responsabile de instrucțiunea publică, era foarte greu de identificat cauza acestui fenomen. Lipsa de interes față de învățământ la moldoveni poate să fie explicată, cel mai probabil, prin convingerea că studiile nu le puteau asigura mijloace mai bune pentru existență. Vasili Soloviov recunoștea că etnicii români aveau acces doar la educația primară, dar totodată nu manifesta tendința pentru o educație mai avansată. Șeful Școlilor populare din Basarabia relata că moldovenii – cea mai mare parte din populație – mergeau benevol *(охотно)* în școlile populare, însă acolo se oprea educația[341].

Datele statistice arată că elevii evrei alcătuiesc un număr mult mai mare decât cei moldoveni, reprezentând o pătrime din totalul elevilor gimnaziului. Potrivit lui Soloviov, elevii mozaici influențau negativ asupra celorlalți gimnaziști prin comportamentul lor, în special în clasele inferioare, adăugând: „Evreii consideră școala un mijloc potrivit (*пригодный*) pentru viață, de aceea își asociază fiecare pas cu această rațiune. Ei propagă în mediul elevilor creștini spiritul negustoresc (*торгашество*), viciul de a spune minciuni”[342]. Se știe că tendința etnicilor evrei spre carte ține mai curând de tradiția acestui popor exprimată prin cunoscutele proverbe: „Copilul trebuie să crească în Tora așa cum boul crește în bătătură”; „Așa cum e obligatoriu să îți hrănești copiii, la fel de obligatoriu e să îi înveți o profesie manuală, căci, nefăcând-o, îți transformi fiul într-un bandit”[343]. Autoritățile școlare țariste blamau tendința evreilor spre carte, întrucât instrucțiunea publică rusească nu avea cum să aibă ceva în comun cu spiritul negustoresc, cu viața mai bună etc., considerații asociate de altminteri cu ideile *revoluționare* ale lui Victor Hugo. Ideile acestuia erau combătute cu vehemență de ideologii regimului țarist, inclusiv de F.M. Dostoievski, care spune prin gura unuia dintre personajele sale din *Frații Karamazov* că oricât de bine ar trăi oamenii, din cauza răutății lor intrinsece, și-ar face oricum rău unul altuia: „Știi tu, oare, că peste veacuri omenirea va da glas prin gura înțelepților și a învățaților săi că nu există pe lume crimă și, prin urmare, nu există nici păcate, ci numai flămânzi? «Dă-ne mai întâi de mâncare și abia după aceea ne poți cere să respectăm virtutea!»”

[340] *Ibidem.*

[341] *Ibidem.*

[342] *Ibidem*.

[343] Jose Saramago, *Evanghelia după Isus Cristos*. Traducere de Mioara Caragea, „Polirom”, 2012, p. 122–124.

va sta scris pe steagul celor care nu se vor scula împotriva Ta, culcând la pământ templul durat de Tine”[344]. Școala, în opiniile ideologilor țariști, trebuia să aibă o altă menire, să cultive în principal probabil supunerea față de autorități. Acestea urmau să fie beneficiarul actului educațional în primul rând.

Vasili Soloviov mai observa că influența elevilor evrei asupra colegilor lor se limita la clasele inferioare, în cele superioare comportamentul lor înceta să fie copiat de elevii creștini. Aceasta însă nu schimba lucrurile, considera șeful educației din Basarabia, insistând că înrâurirea negativă a elevilor evrei asupra colegilor lor creștini servește drept cauză a faptului că educația merge prost[345]. Cu alte cuvinte, după logica sa, învățământul secundar rusesc mergea prost din cauza elevilor evrei. Autoritățile școlare ruseşti considerau că și reprezentanții altor comunități etnice sunt periculoase pentru procesul de studii – elevii moldoveni. De pildă, la Gimnaziul Zemstvial de Fete, în anul de studii 1885–1886, au fost înregistrate o serie de cazuri în care au fost exmatriculate eleve moldovence pentru *trăsături vulgare*: „Ținută murdară, atitudine grosolană față de colegele lor și lipsă de atenție pentru observațiile profesoarelor”. Chiar din clasa întâi a acestei instituții de învățământ au fost date afară toate elevele moldovence *pentru aspect neîngrijit și comportament grosolan față de colegi*, precum și pentru *incapacitatea lor de a sta în bancă și pentru obrăznicie*, deşi majoritatea lor provenea din familii de nobili[346].

Analizând registrele Gimnaziului de Fete din Chișinău, am observat că elevele moldovence – Ghijdeu, Grădinari, Rosset, Tinica, Ralli, Moșan, Oat ș.a. – se declarau sau erau trecute în acte drept rusoaice. În majoritatea cazurilor, este vorba de eleve ai căror părinți fie dețineau funcții administrative, fie erau cetățeni de onoare, consilieri judiciari (*надворный советник*) etc. Acest fapt denotă că cea mai mare parte din elitele locale, cel mai probabil, odată ce obțineau accesul la funcțiile publice, se treceau în acte ca ruși. În foarte rare cazuri, fiii de nobili sau de funcționari cu nume românești sunt trecuți în registre drept moldoveni[347].

După asasinarea împăratului Alexandru al II-lea (1 martie 1881), regimul autocrat consolidat a avut repercusiuni grele asupra educației. Pentru combaterea *degradării morale* a elevilor și pentru îmbunătățirea disciplinei și reușitei școlare, Ministerul Instrucțiunii Publice a

---

344 F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov. Roman în patru părți și epilog.* Traducere și note de Ovidiu Constantinescu și Isabela Dumbravă, „Polirom”, 2018, p. 322–323.

345 *Ibidem.*

346 Bigar Alexandra și Baltag Claudia (fiică de învățător) au fost exmatriculate pentru ținută murdară, atitudine grosolană față de colegele lor și pentru ignorarea observațiilor învățătorului. Cojuhareva Evghenia, fiică de țăran, a fost exmatriculată pentru aspect neîngrijit, pentru obrăznicie și incapacitatea de a sta corect în bancă (ANA DGAN, F. 1862, inv. 36, d. 23, f. 1–30).

347 *Ibidem.*

dispus ca viața școlară să fie națională, patriotică și religioasă. Unor asemenea discipline ca religia, istoria și literatura rusă trebuia să li se acorde o atenție specială. Ca urmare, a fost considerată necesară limitarea drepturilor străinilor necreștini (ale evreilor) la transferarea dintr-o instituție de învățământ în alta și instituirea *numerus clausus*[348]. Prin urmare, începând cu 1883, numărul elevilor Gimnaziului – 532 – a început să descrească. În 1884–1888, s-a redus de la 474 de elevi la 295, fapt ce se explică, pe de o parte, prin regulile stricte la admitere și cerințele legislative pentru candidați și, pe de altă parte, prin deschiderea celui de-al doilea gimnaziu în 1884. Din punct de vedere social, elevii erau repartizați conform următoarelor categorii: nobili și funcționari – 192 (64%); cetățeni de onoare și negustori (*купцы*) – 4 (1,3%); clerici – 6 (2%); târgoveți de ghilda a doua (*мещяне*) și meșteșugari (*ремесленники*)[349].

În același context, în august 1883, N.D. Codrean, P.M. Garzeațki, Iu.O. Stovik au constituit Comitetul conducătorilor instituțiilor de învățământ secundar. Comitetul era prezidat de directorul Gimnaziului, Vasili A. Soloviov. În urma ședinței din 27 august același an, s-a stabilit că elevii nu aveau voie să se plimbe după ora 20:00 atât în zilele de lucru, cât și în cele de sărbătoare. Drept locuri permise pentru plimbare erau Grădina Catedralei (*Казенный сад*), Pavilionul și strada centrală a orașului. Elevii nu aveau dreptul să viziteze celelalte locuri ale urbei și era strict interzisă ieșirea în afara orașului. Cei care încălcau regulamentul urmau să fie denunțați directorilor instituțiilor de învățământ. Comitetul a împărțit orașul în sectoare care urmau să fie controlate de către diriginți și ajutorii acestora, iar rezultatele erau comunicate consiliilor pedagogice ale instituțiilor de învățământ[350]. De asemenea, a fost stabilit un control sever asupra gazdelor, care erau verificate de mai multe ori înainte și după cazarea elevilor. Guvernatorul emitea certificate privind loialitatea morală și politică a gazdelor. Au fost instituite registre de gazdă (*квартирные журналы*), în care erau indicate ora plecării și sosirii elevului, precum și persoanelor care îl vizitau.

În registru erau introduse faptele elevului; de asemenea, la gimnaziu exista un registru în care diriginții introduceau observațiile despre gazde (acestea fiind vizitate de către diriginți). În cazul în care elevii absentau de la lecții, la locul lor de trai era trimis imediat ajutorul dirigintelui sau medicul. În timpul vacanțelor, elevul era obligat să prezinte confirmări cu privire la locul aflării – biletele de călătorie[351]. Pentru *a reglementa* lecturile elevilor, angajații gimnaziului urmăreau ca elevii să nu citească cărți din biblioteci particulare. Pentru a oferi posibilitatea

348 ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 609, f. 24.
349 ANA DGAN, F. 1852, inv. 25, d. 516, f. 11.
350 ANA DGAN, F.1862, inv. 25, d. 499, f. 14–15.
351 *Ibidem*, f. 12.

părinților din afara Chișinăului să-și cazeze copiii în pensionul gimnaziului, a fost luată decizia să fie deschisă o secție de *semipensionari* cu o plată anuală de 250 de ruble[352]. Autoritățile școlare au reperat *factorii externi* și cauzele care influențau negativ asupra reușitei elevilor, semnalând lipsa de atenție din partea părinților față de interesele copiilor; numărul mare de absențe din cauza îmbolnăvirii; incompatibilitatea dintre starea morală și numărul de elevi în clase. O învățătoare se scuza, în raportul său despre starea morală a elevilor, că, din cauza numărului mare de elevi, peste 50, într-o clasă, se înregistrează atâtea încălcări de *minte, inimă și voință*, încât este imposibil să faci față fizic[353] cerințelor autorităților. Obligată să prezinte un raport despre starea morală a elevilor săi, o altă învățătoare menționa că această sarcină este imposibilă în condițiile numărului mare de elevi, 60 și 70, câți au fost permanent în clasele preparatorii.

De asemenea, probabil din același motiv, o profesoară nota că nu a putut să identifice cauzele care ar putea acționa în mediul familial asupra moralei lor sau a reușitei, precum și ar putea să producă o influență deplină asupra dezvoltării intelectuale și morale a copiilor: „Prin urmare, conchidea pedagogul, având drept obiectiv respectarea programei, sunt obligată să acord atenție mare reușitei elevilor, și nu dezvoltăriii morale a acestora; de aceea, cât privește aspectul moral, am fost nevoită să îmi limitez acțiunile la măsuri paliative”[354]. În 1885, un cadru didactic opina că, în afară de profesor, diriginte și educator, care erau educatori *deliberați* (*преднамеренные*), ar exista așa-numiții educatori *propriu-zişi* (*непреднамеренные*) – familia, societatea etc. Ultimii exercită o influență la fel de importantă asupra elevilor, dacă nu cea mai mare: „Din păcate, acești educatori *propriu-zişi* nu ating în măsura necesară obiectivele educației. Familiile își trimit odrasele la școală pentru a le educa. În loc să îi instruiască, instituțiile de învățământ trebuie de obicei să îi reeduce, lucru foarte dificil, câteodată chiar imposibil. Astfel, familia frânează – conștient sau inconștient – procesul educării prin contrainstruire (*противоучение*) ori ignoranță, încălcarea regulilor școlii, disciplinei[355]”.

Administrația școlii argumenta astfel necesitatea ca, la înmatricularea elevilor la școală, să se acorde importanță faptului cât de capabilă este familia din punct de vedere moral să ajute școala în problema educației copiilor lor. În plus, la admiterea elevilor în instituțiile de învățământ trebuia acordată atenție stării materiale și morale a părinților. Accentuând acest aspect, consiliul pedagogic al gimnaziului explica faptul că nu acorda un privilegiu stării

[352] *Ibidem.*
[353] ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 404, f. 1–2.
[354] *Ibidem.*
[355] ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 537, f. 27–28.

materiale, ci voia ca „elevii să fie asigurați material, pentru a putea contribui la procesul educației, să aibă o gazdă satisfăcătoare, să fie îmbrăcați decent, să aibă manualele necesare etc". Acest lucru, argumenta directorul, juca un rol deosebit de important în procesul instruirii și al educației, deoarece, în multe cazuri, elevul nu poate satisface cerințele școlii din cauza că nu este asigurat material[356].

Pentru protejarea morală a elevilor, era strict interzisă acceptarea la studii în gimnaziu a copiilor celor care practică prostituția, ai celor care întrețin case de toleranță, ai celor care fac comerț cu băuturi alcoolice. Directorul Școlilor, Soloviov, considera că „odraslele acestor oameni ar putea să exercite influență negativă asupra moralei colegilor lor"[357]. Aceste condiții trebuia să fie respectate în mod special în cazul admiterii evreilor pentru a reduce numărul lor în instituțiile de învățământ. În plus, la admiterea elevilor evrei, insista Soloviov, trebuia verificate certificatele de naștere emise de rabini, invocând faptul că aceștia le falsificau[358].

Un învățător al gimnaziului sugera ca instrument de cultivare a stării morale a elevilor cu vârsta de până la zece ani lucrurile *frumoase și bune*: „Doar astfel elevii acționează sub influența convingerilor bune și a factorilor externi, de aceea consider necesar pentru clasele preparatorii, precum și pentru clasele mari, numărul maxim de 50 de elevi". El mai consemna că cei 29 de elevi care au rezultate nesatisfăcătoare la învățătură au următoarele cauze: *explicare insuficientă*; *distracție*, *zburdălnicie*, *pungășie*, *viclenie*, *lenevie*, *atitudine răuvoitoare față de lucrul intelectual* și *absența unei atenții suficiente din partea părinților față de obligațiile copiilor de acasă*, precum și *lipsa unei ambianțe adecvate care ar contribui la dezvoltarea morală a copiilor*[359]. Un alt învățător, vorbind despre aceeași stare a moralității elevilor săi, considera necesară deosebirea dintre elevii evrei și cei creștini: „Trăsătura distinctivă a celor dintâi este *sâcâiala, plictiseala, pisălogeala.* Firea lor *închisă, ascunsă* și *nesociabilă* îi obligă pe învățători să depună foarte multe eforturi și o enormă artă pedagogică pentru a obține recunoștința unui elev evreu"[360].

În anul şcolar 1887–1888, la Gimnaziul nr. 2 din Chişinău îşi făceau studiile 225 de elevi. Dintre aceştia, ruşii alcătuiau majoritatea, evreii – 28% și moldovenii – 9,7%[361]. Cei 22 de elevi

356 ANA DGAN, F. 1772, inv. 7, d. 140, f. 49.

357 *Ibidem.*

358 ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 537, f. 30–34.

359 ANA DGAN., F. 1862, inv. 25, d. 404, f. 3–4.

360 Ibidem.

361 În 1887, la Gimnaziul nr. 2 din Chișinău au fost menționați ca moldoveni Busuioc Alexandru, născut în 1876, fiu de nobil, înmatriculat în 1886; Ghijdeu Nicolai, născut în 1876, fiu de nobil; Păscăluță Dementi, născut în 1876, fiu de învățător, înmatriculat în 1887 în clasa a doua; Pojoga Alexandru, fiu de funcționar, oberofițer, înmatriculat în

moldoveni proveneau din familii de nobili, funcționari și preoți. Cei mai mulți au fost transferați de la Gimnaziul nr. 1. Unii dintre ei au învățat de două ori în aceeași clasă, lucru interzis prin lege. Toţi elevii gimnaziului au făcut şcoala primară în familie, fapt ce denotă că nu exista absolut nicio legătură între așa-numitele şcoli populare şi instituţiile de învăţământ secundar. La fel ca în cazurile precedente, nu am constatat niciun elev moldovean în clasa de absolvire a Gimnaziului nr. 2[362] (vezi Tabelul nr. 14). Nici în 1893 situaţia privind originea socială şi etnică a elevilor acestui gimnaziu nu a înregistrat schimbări esenţiale. În cadrul acestei instituţii de învăţământ îşi făceau studiile 270 de elevi, dintre care 149 erau ruşi, 93 – evrei, 8 – polonezi şi 20 alte naţionalităţi. Prin urmare, observăm că numărul elevilor moldoveni nu numai că nu a crescut, dar a scăzut dramatic. După categoria socială, 117 elevi proveneau din familii de negustori şi meşteşugari, 115 elevi – din familii de nobili, şase erau clerici, trei – din familii de ţărani, 29 – din familii aparţinând altor categorii sociale[363]. În cazul Gimnaziului Zemstvial de Fete, am constatat că, în 1885–1886, din numărul total de 396 de eleve 68 erau moldovence. În 1904–1905, la aceeași instituție de învățământ își făceau studiile 56 de moldovence, din cele 343 de eleve[364].

În paralel, observăm o evoluție spectaculoasă pentru numărul elevelor evreice. În 1885–1886, la acest gimnaziu își făceau studiile 51 de eleve de origine evreiască, dintr-un număr total de 396 de eleve, în timp ce în 1904–1905 la același gimnaziu își făceau studiile 169 de eleve mozaice, dintr-un număr total de 343 de eleve[365]. Oricât ar părea de ciudat, această creștere a numărului de elevi mozaici a fost înregistrată în condițiile în care, în 1886–1887, Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții acestei etnii. Conform

---

1887, a studiat la Liceul Richelieu din Odesa până în 1870, apoi în Kameneț-Podolsk; Stamati Nichifor, fiu de nobil, a învățat în familie, născut în 1874; Cerchez Leon; Grossu Afanasi, fiu de negustor, a studiat acasă; Costin Afanasi, născut în 1875, fiu de funcționar, înmatriculat în 1881, a învățat în familie; Ghinculov Petru, născut în 1870, fiu de preot, înmatriculat în 1887, în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1; Zgura Nicolai, fiu de nobil, născut în 1871, înmatriculat în 1881; Leonard Gheorghi, fiu de nobil, născut în 1871, a intrat în clasa a patra, în 1886; Lașcov Petru, fiu de funcționar, născut în 1873, înmatriculat în 1885, în clasa a treia, a învățat la Gimnaziul nr. 1; Neaga Efgraf, fiu de preot, născut în 1887, înmatriculat în 1886 în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1; Bodesco Vladimir, fiu de funcționar, născut în 1868, a intrat la gimnaziu în 1885 în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1; Galațan Ivan, fiu de funcționar, născut în 1869, înmatriculat în 1885 în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1, a învățat în clasa a treia doi ani; Doncev Serghei, fiu de nobil, născut în 1869, înmatriculat în 1886 în clasa a cincea, a studiat la Gimnaziul nr. 1; Roseti Ivan; Țurcanu Timofei, fiu de funcționar, înmatriculat în 1879, a învățat doi ani în clasa a șasea; Bargan Alexandr, clasa VII; Ghijdeu Lev, clasa a șaptea, fiu de funcționar, născut în 1860, a învățat în mai multe gimnazii, inclusiv la Gimnaziul nr. 1; Cristi Constantin, fiu de nobil, născut în 1868, a învățat în Gimnaziul nr. 1 până în clasa a cincea; Sârbu Ivan, fiu de boier, născut în 1871, clasa a șaptea (A.N.A. D.G.A.N., F. 1772, inv. 7, d. 152, f. 1–10).

362 *Ibidem.*

363 *Ibidem.*

364 ANA DGAN, F. 1862, inv. 36, d. 23, f. 2–40.

365 *Ibidem.*

datelor statistice, în Basarabia au fost atestate în 1903 aproximativ 250.000 de evrei, alcătuind circa 11% din întreaga populație a guberniei. La mijlocul secolului al XIX-lea, în județele de nord ale guberniei au fost înregistrați doar 78.000 de evrei[366], în condițiile în care numărul locuitorilor regiunii nu depășea 710.000 de locuitori.

Gimnaziul de Fete din Soroca, deschis la 28 septembrie 1900, avea trei clase de bază, după care au fost deschise în fiecare an câte o clasă, de la cea preparatoare până în clasa a opta. Gimnaziul avea localul său special construit, o clădire cu etaj dotată cu demisol și secțiune specială pentru sistemul de încălzire. Edificiul era situat în cea mai importantă zonă a orașului, dispunea de curte largă, îngrădită cu un gard de piatră. Conform datelor statistice, numărul elevelor acestei instituții de învățământ a crescut constant. La începutul anului 1908, aici își făceau studiile 328 de fete. Din punct de vedere confesional, 57% erau creștine, majoritatea ortodoxe, iar 43% erau, cel mai probabil, evreice. În ce privește categoriile sociale, 54% din eleve erau din familii de târgoveți (*мещане*), iar 12,1% – din familii de nobili. Administrația gimnaziului a consemnat în 1907 o creștere cu 3,3% a numărului elevelor din familii de nobili, și cu 1,1% a numărului celor din familii compuse din cetățeni de onoare ori târgoveți[367]. În 1906–1907, reușita școlară constituia 89,7%, promovând fără examene 169 de eleve (60,2%); au absolvit gimnaziul 45 de eleve (14,4%). Cea mai joasă reușită a fost înregistrată la matematică (70%) și la limba rusă (76%)[368].

Efortul autorităților ruse să transforme învățământul secundar într-un tărâm exclusiv al nobililor ruși/ rusificați s-a ciocnit de împotrivirea coloniștilor bulgari din sudul Basarabiei. Văzându-și amenințate înlesnirile acordate de administrația românească, etnicii bulgari se opuneau aplicării riguroase a regulamentelor discriminatorii adoptate în anii 80 ai secolului al XIX-lea. În 1908, directorul Gimnaziului *Împăratul Aleksandru al III-lea* critica gestionarea defectuoasă a mijloacelor financiare de către Comitetul de epitropi. Profesorul semnala ingerințele comitetului în activitatea didactică. El denunța veniturile neînsemnate din terenurile agricole, mizeria, frigul și lipsa de spațiu în sălile de clasă și în pension, atitudinea neglijentă a colegilor săi față de programe, aprecierea superficială a cunoștințelor elevilor, promovarea acestora dintr-o clasă în alta cu ghiotura. De asemenea, directorul critica comitetul de epitropi pentru că sprijină elevii nedisciplinați, în special din partea celor care se numără printre audienții liberi (*вольнослушатели*). În viziunea sa, profesorii erau acuzați pe nedrept că elevii nu învățau

[366] Князь С.Д. Урусов, *Записки губернатора*, Chișinău, „Litera Internațional", 2004, p. 238–239.
[367] *Ibidem.*
[368] ANA DGAN, F. 1862, inv. 44, d. 51, f. 1–10.

barem să citească în franceză și germană. În opinia directorului, un comportament care trebuia sancționat era obișnuința învățătorilor și profesorilor bulgari să vorbească cu elevii lor la lecții în bulgară. În același timp, semnala el, atitudinea bulgarilor față de ruși se manifesta prin reclamații și denunțuri. Menirea Gimnaziului *Împăratul Aleksandru al III-lea* trebuia să fie, conform declarațiilor sale, un model pentru gubernie și circumscripție, „promotorul originilor ruse curate în regiune, lumânarea învățământului rus printre bulgari, să contribuie la contopirea intereselor locale înguste cu cele ale eliberatorilor Bulgariei, mama noastră comună, Rusia". El mai remarca faptul că, deși numărul elevilor bulgari creștea treptat în gimnaziu, localul școlii rămânea același. Viața progresa puțin în Bolgrad, consemna el, iar gazdele care ar corespunde normelor igienice și celor de supraveghere aproape că lipseau[369].

Directorul gimnaziului considera că la bulgari este *foarte dificil* să verifici relațiile de rudenie, întrucât fiecare etnic are două sau trei nume de familie. Prin urmare, constata profesorul, supravegherea gazdelor era imposibilă și, în consecință, procesul de studii avea de suferit: „În apartamente sunt cazați candidații la obținerea funcției de învățător, cei care sunt exmatriculați, cei care nu pot fi nicidecum sub controlul administrației gimnaziale. Ar fi bine să fie reduse localurile în care se vinde alcool în Bolgrad, unde se face abuz de băutură din cauză că fiecare bulgar face vin". Pentru combaterea alcoolismului la Bolgrad, directorul gimnaziului sugera deschiderea unei săli de cursuri în care să fie aduși localnicii în zilele de sărbătoare și să li se cultive patriotismul cu teme de istorie rusească. Cu ajutorul istoriei, sugera el, putea să se cultive în inimile bulgarilor dragostea față de Rusia[370].

Din cele 36 de instituții de învățământ secundar, în Chișinău funționau 14, în orașele județene – 15, iar în alte orașe – 6 și în mediul rural – un gimnaziu. Acest număr mic de școli secundare, în special în județe, denotă lipsa de acces la învățătură pentru întreaga populație a guberniei: o instituție de învățământ secundar revenea la 70.000 de locuitori[371]. Gimnaziile erau accesibile doar pentru clasele dominante, fapt demonstrat de componența etnică și socială a gimnaziilor din Basarabia. În anul de studii 1914–1915, în 29 de gimnazii de băieți și fete, din 5.657 de elevi, doar 982 (14,8%) o alcătuiau copiii de țărani înstăriți[372].

Prin urmare, ar fi exagerat dacă am acorda limbii ruse şi discriminării cea mai mare importanţă dintre factorii care au împiedicat etnicii români să meargă în şcolile secundare

[369] ANA DGAN, F. 2, inv. 1, d. 8939, f. 2.
[370] ANA DGAN, F. 2, inv. 1, d. 8939, f. 3.
[371] Т. А. Крачун, *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР,* Кишинев, 1950, p. 154.
[372] *Ibidem.*

ruseşti. Evreii, de exemplu, au fost supuşi aceloraşi persecuţii, dar numărul elevilor de origine ebraică a cunoscut o creştere spectaculoasă.

Am putea admite că acest rezultat a fost determinat de strictețea regulilor de admitere în gimnazii, conform cărora elevii trebuia să locuiască în casele părinţilor lor sau în locuințele gazdelor aprobate de către administraţia şcolară. Totodată, nu trebuie neglijat efortul impresionant pe care îl făceau părinţii evrei pentru a-şi înregistra copiii la gimnaziu.

Drept concluzie, relevăm că învățământul secundar era accesibil în principal doar copiilor de nobili și de funcționari țariști. Elevii cu nume românești din instituții de învățământ mediu erau trecuți ca ruși, ceea ce denotă o asimilare a elitelor locale de către societatea rusească.

Învățământul secundar rămânea inaccesibil țăranilor moldoveni atât din cauza lipsei lor de interes față de acest tip de școli, cât și a condițiilor impuse de politica autocrației. Dintre acestea menționăm: numărul mic de gimnazii, ruptura dintre învățământul primar și cel secundar, taxele de studii, uniforma și manualele scumpe și, cel mai important, îngrădirea națională și socială.

În pofida acestei politici de descurajare a elevilor din păturile mijlocii să își facă studiile în gimnazii, constatăm o creștere constantă a numărului de elevi evrei. Această creștere a fost înregistrată inclusiv în contextul în care, în 1886–1887, Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții etniei respective.

În acest context, reușita slabă a elevilor moldoveni în școlile secudare rusești nu poate fi explicată doar prin politica discriminatorie a autorităților țariste, ci și printr-o precară cultură educațională.

4.3. Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar

Conform programei, istoria se preda începând din clasa a III-a şi până în clasa a VIII-a. În clasele a III-a–a VII-a erau prevăzute câte două ore pe săptămână, iar în clasa de absolvire, a VIII-a, istoria se preda câte trei ore pe săptămână. După constatarea eşecului sistemului clasicist, în locul orelor de latină şi greacă, au fost introduse ore de limba rusă, franceză, germană şi istorie.

În fondurile Agenției Naționale a Arhivelor și ale Direcției Generale a Arhivei Naționale este conservat un amplu material documentar ce cuprinde dări de seamă ale profesorilor de istorie ai instituțiilor de învățământ secundar din Chișinău. Acestea denotă, de exemplu, că la Şcoala particulară de fete a lui Aleksandr Dalis, în anul de studii 1873–1874, în cele două clase de-a treia, de bază şi paralelă, începând de la 24 august până la 5 decembrie, au fost predate câte două ore de istorie pe săptămână. În cadrul acestora, au fost studiate subiecte din istoria Rusiei,

începând cu formarea statului rus (secolul al X-lea) până la încheierea domniei lui Ivan cel Groaznic (1584). Profesorii au folosit ca material didactic manualul lui D.I. Ilovaiski, un slavofil înveterat. El considera narațiunea din cronica *Летописный рассказ* despre invitarea varegilor la conducerea cnezatelor ruse *absolut legendară* şi, în baza acestor consideraţii, repudia episoadele legate de Riurik, căruia tradiția i-a atribuit calitatea de întemeietor al Cnezatului Novgorodului. D.I. Ilovaiski era adeptul originilor sudice ale organizării politico-statale a rușilor: „În primele patru secole din istoria noastră, Kievul şi regiunea acestuia au servit drept puncte centrale ale vieţii politice a poporului rus. Această regiune se numea în realitate *Pământ rusesc*, deoarece triburile polenilor, care o populau, se numeau *ruseşti"*[373].

Un alt instrument didactic utilizat în aceeaşi şcoală era un atlas al lui Zolotov, alcătuit din articole cu caracter istoric semnate de Vasili Vodovozov, discipol al lui Uşinski. Profesorul punea accentul pe textele despre Vladimir Monomah (1113–1125), Aleksandr Nevski (1220–1263), despre viaţa şi moravurile tătarilor, după notele lui Giovanni da Pian del Carpine[374]. O profesoară notează în darea sa de seamă: „Cerându-le elevelor să cunoască evenimentele istorice, m-am oprit în mod special la bine-cunoscutele personalităţi ale fiecărei perioade: Vladimir Monomah; din vremurile jugului mongol; Aleksandr Nevski, învingătorul suedezilor şi germanilor; Daniil Romanovici, care a luptat împotriva polonezilor. Elevele au avut dificultăţi la relatarea evenimentelor istorice". Urmărind accentele acesteia, observăm că este vorba cu precădere de personalităţi care au luptat împotriva ţărilor occidentale[375].

La Gimnaziul de Fete din Chişinău, pentru predarea istoriei slavilor, profesorii foloseau volumul istoricului rus Aleksandr Ghilferding, lucrare scoasă în 1855, cu titlul *История балтийских славян* (*Istoria slavilor baltici*). Autorul evocă curajul slavilor baltici și caracterul lor războinic: „Sudul Mării Baltice era populat de o mulțime de triburi slave. Erau foarte *multe*, *mari* și *mici*. Cele mai importante erau pomorenii, ranii, liuticii și veleții, gavolenii, bodricii. Vecinii de nord și de vest ai acestora, triburile germane, îi numeau pe toți *venzi* sau *vinzi*. Pentru caracterul lor războinic și feroce, veleții au fost numiți de către vecinii lor *liutici*. Cronicile germane îi prezintă pe slavi ca oameni *curajoşi* și *cruzi*; faima lor a ajuns în multe țări. În secolul al XI-lea, englezii îi califică pe slavi drept cel mai războinic popor pe mare și pe uscat, iar italienii spun că sunt cei mai cruzi dintre triburile germane". Sugestiv este faptul că ediția din

[373] *Исторія Россіи.* Соч. Д. Иловайского. Ч. 2. Владимірскій періодъ, Москва. 1880, p. I.
[374] ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 256, f. 160.
[375] *Ibidem*.

2010 a acestei lucrări a apărut cu alt titlu, și anume: *Когда Европа была нашей*[376] (*Când Europa era a noastră*).

Observăm că lupta împotriva *invadatorilor străini* ocupa un loc central în instrumentele didactice. Drept mostră a discursului istoric ne poate servi opera cunoscutului istoric rus Maksim Maksimovici Kovalevski: „Slavii erau deseori nevoiți să înfrunte popoarele care voiau să le cucerească teritoriul – ei știau să se ascundă în iarbă în locuri înalte și să năvălească pe neobservate asupra dușmanului; se scufundau în apa rece a râurilor, respirând cu stuf. Popor ospitalier, slavii nu iubeau războiul. Când slavul pleca de acasă, lăsa pe masă mâncare și nu închidea niciodată ușa, ca străinul să poată să intre, să mănânce și să se odihnească. Cu toate astea, invadatorii nu au contenit să ne atace. Rând pe rând, au venit din Nord și Est”[377].

La Gimnaziul de zemstvă din Chişinău, în clasa a V-a, se preda *Istoria Rusiei* de la întemeierea statului rus până la jugul mongolilor; în clasa a VI-a, de la domnia lui Ivan cel Groaznic (1547–1584) până la Fiodor Alekseevici (1676–1682); în clasa a VII-a, de absolvire, de la Petru cel Mare până la Elisaveta Petrovna (1742–1761). Optând pentru aceste conținuturi, profesorii urmăreau, probabil, să cultive convingeri pacifiste, însă efectul era absolut invers. Glorificându-l pe Aleksandr Nevski, ei alimentau involuntar spiritul războinic.

La Gimnaziul de fete din Chişinău, constatăm o altă programă. *Istoria Universală* se preda în clasele a IV-a, a V-a, a VI-a: câte trei ore pe săptămână în clasa a IV-a şi câte două ore în clasele a V-a–a VI-a. În clasa a IV-a, se preda nişte cunoştinţe preliminare: istoria popoarelor orientale – evreii, fenicienii, asirienii, babilonenii, midienii şi perşii – și *Istoria grecilor antici până la Războiul Peloponesiac* (431–404). În clasa a V-a, se studia domnia împăraţilor Constantin al XIII-lea, Theodosiu al XIII-lea, expansiunea Imperiului Roman. Din istoria Evului Mediu, se preda formațiunile statale ale germanilor, normanzilor şi statele formate de către aceştia, Carol al XIII-lea, slavii, Iustinian, statele slave şi *Arabia*. În clasa a VI-a – Renașterea și Umanismul, Martin Luther, Reforma protestantă în Biserica Romano-Catolică, Reforma în Elveţia, Jean Calvin, Reforma în Anglia, Contrareforma şi Războiul de 30 de ani. În calitate de materiale didactice, în clasa a IV-a, erau folosite textele selectate de profesorul german Hermann Weiss despre popoarele orientale și manualul de istorie universală, cu o privire specială asupra culturii, al aceluiași autor. La *Istoria Greciei Antice* era folosită *Iliada lui Wagner*; în clasa a V-a profesorii au utilizat ca instrument didactic *Istoria Universală*, manual alcătuit de istoricul

---

376 *Гильфердинг Александр, Когда Европа была нашей,* http://www.e-reading.club/chapter.php/1035032/90/Gilferding_-_Istoriya_baltiyskih_slavyan.html, p. 100.

377 Ferro Marc, *La Grande Guerre 1914–1918.* Préface de Pierre Renouvin, membre de l’Institut, Editions Gallimard, 1969, p. 30–31.

german Georg Weber[378]. În clasa a VI-a, la aceeaşi instituţie de învăţământ, au fost folosite lucrările istoricilor germani Georg Weber şi Friedrich Christoph Schlosser. În darea de seamă, profesoara arată că a fost preocupată de însuşirea corectă şi conştientă a faptelor istorice, oprindu-se în special la următoarele evenimente: comerţul şi coloniştii fenicieni, modul de viaţă al popoarelor orientale, modul de viaţă al grecilor, instituţiile publice, condiţiile în care s-au constituit statele germane, importanţa bisericii în acest proces; cauzele răspândirii intense a islamului, cauzele Reformei, acţiunile iezuiţilor, situaţia Germaniei după Războiul de 30 de ani (1618–1648). Profesoara precizează că a evaluat toate elevele de şase ori. Manualul lui Gustave Zeiss[379], profesor la Gimnaziul din Weimar, a fost larg răspândit în instituțiile de învățământ. Spre deosebire de celelalte lucrări didactice, manualul acestui autor se deosebește printr-o abordare inedită a istoriei universale pentru epocă, acordând un rol mai important culturii.

În timp ce alte volume acordă mai mult spațiu istoriei politice, profesorul Gustave Zeiss consideră că o astfel de prezentare a faptelor istorice este incompletă. Demersul acestui autor este oarecum insolit pentru peisajul literaturii didactice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când discursul istoric se reducea în mare la istoria politică și patriotism. „Istoria politică, susținea el, arată foarte frecvent omul din partea sa mai puțin curată, mai puțin ideală, mânată de iubirea de putere, egoism și patimi. În timp ce lucrările scriitorilor, pictorilor și savanților, marile descoperiri și invenții sunt rezultate ale însuflețirii curate și ale tendințelor nobile spre binele comun. Toate acestea îmi întăresc convingerea că istoria universală va ocupa un loc mai important în sufletul elevilor și îi va atrage pe aceștia atunci când se va acorda un spațiu mai mare culturii. Istoria culturii nu trebuie să fie prezentată ca anexă a istoriei politice. Totodată, istoria universală nu trebuie să se reducă la viața politică a popoarelor, ci să includă întreaga istorie a dezvoltării umane”[380].

Gustave Zeiss contesta latinitatea românilor, prezentându-i ca unici descendenți ai tracilor: „Neamul tracilor locuia la est de cel al ilirilor și la nord de Grecia până la Dunăre, Marea Neagră și Marea Egee. Câteva secole până la Hristos, reprezentanții acestui neam s-au răspândit dincolo de Dunăre, în actuala Valahie și Ungarie. Popoarele acestei familii au fost tracii în sens îngust, odrizii, tribalii, mezii, dacii și, în opinia unor savanți, macedonenii. Singurii

---

[378] *Учебник Всеобщей истории с точки зрения культуры. Сочинение Доктора Густава Цейса, профессора Веймарской Гимназии. Перевод И. Катаева. Часть I. Древняя История. Выпуск Первый. Восточные Народы*, Санкт Петербуг, Издание Товарищества Общественная польза, 1862. (http://xn--90ax2c.xn--p1ai/catalog/000207_000017_RU_RGDB_BIBL_0000353664/viewer/) p. I–IV.

[379] *Ibidem,* p. VI–VII.

[380] *Ibidem,* p. VII.

urmași ai acestora, amestecați cu alte popoare, sunt în principal vlahii sau valahii, care se numesc români, adică romani”[381].

La Gimnaziul de fete din Chişinău, la disciplina *Istoria Universală*, se studia istoria Franţei, de la Ludovic al XIV-lea la Consulatul lui Napoleon Bonaparte, istoria Germaniei din aceeaşi perioadă, a Angliei, a Suediei şi a Danemarcei. Se recapitula istoria Rusiei de la formarea statului până la domnia lui Boris Godunov (1587–1598). O profesoară de la acest gimnaziu reclamă lipsa materialelor didactice[382]. În timp ce instrumentele didactice la *Istoria Rusiei* se înscriu în tendinţa epocii de cultivare a patriotismului şi implicit a urii faţă de *duşmanul naţional*, la manualele *de Istorie Universală*, în instituţiile de învăţământ din Basarabia, se foloseau traduceri ale profesorilor germani, semnate în mare parte de către Nikolai Cernîşevski. Aceste instrumente didactice elaborate la mijlocul secolului al XIX-lea promovează un discurs tolerant, unele dintre ele păstrându-şi valoarea didactică.

În ce priveşte predarea istoriei la Gimnaziul nr. 1 din Chişinău, acest subiect a fost discutat în mai multe rânduri în urma controalelor efectuate de către epitropii Circumscripţiei de învăţământ Odesa. De exemplu, în 1854, a fost efectuat un asemenea control de către inspectorul de circumscripţie Lealikov, care a propus să i se facă observaţie profesorului Haşcinski pentru reuşita slabă a elevilor la disciplina *Istorie*. Acelaşi profesor a fost criticat pentru activitatea sa în 1857 de către epitropul Circumscripţiei de învăţământ Odesa, chirurgul Nikolai Ivanovici Pirogov. El semnala că cele mai slabe rezultate au fost înregistrate de către Haşcinski, care nu a reuşit să cultive la elevi dorinţa pentru cunoaşterea evenimentelor istorice, a locurilor şi ţărilor în care s-au desfăşurat[383]. Directorul Gimnaziului nr. 1 din Chişinău, Kiril Ianovski, oferă o descriere expresivă a profesorului de istorie Sever Iakovlevici Haşcinski: „Acesta obliga elevii să răspundă *mot à mot* din manual, să nu permită înlocuirea niciunui cuvânt [...]. Odată cu introducerea unui manual nou, el se considera obligat să îl învețe pe de rost”[384].

În urma acestei predări, continuă Ianovski, *în formă de cuvinte și fraze, și nu idei*, elevii învăţau pe dinafară temele, iar profesorul era *atât de tocit şi el*, încât era incapabil să formuleze o întrebare în baza celor citite[385]. Un alt profesor de istorie, Dolinski, este portretizat de Ianovski drept *un cinic* și *nechibzuit*, care obișnuia să se angajeze cu elevii săi în controverse despre Evanghelie: „Unii spuneau că această carte merită să fie numită sfântă pentru că niciuna dintre

[381] *Ibidem*, p. 18.
[382] ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 256, f. 160.
[383] *Ibidem.*
[384] *Ibidem.*
[385] *Ibidem.*

lucrările pe care le cunoaștem nu cuprinde atâtea adevăruri morale înalte. Alții o asociau cu Coranul, Talmudul etc. Și aici a intervenit Dolinski, spunându-le: *Încetați să vă certați! Haideți să vorbim despre altceva, iar despre Evanghelie vă voi spune că este prost cel care a scris-o și cei care o citesc!*" [386]. Unul dintre elevii apărători ai Evangheliei, Meleca, subliniază Ianovschi, i-a replicat: „Nu putem fi de acord cu opinia dvs., deoarece Evanghelia este citită în ultimii aproximativ 2.000 de ani. Și numărul celor care o citesc nu se reduce, ci, dimpotrivă, crește cu fiecare an ce trece. Prin urmare, Evanghelia nu este o carte proastă, proști ar putea fi numiți criticii săi și cei care o consideră astfel". Dolinski a fost atât de surprins de opinia elevului, detaliază Ianovski, încât nu a putut să îi spună nimic. Majoritatea elevilor l-au susținut pe Meleca. Numirea lui Kiril Ianovski în funcția de director al gimnaziului, în locul lui Peatin, a dus la revocarea profesorului Dolinski[387].

Potrivit militantului pentru unirea Basarabiei cu România, Ion Pelivan, istoria era un mijloc deosebit de important pentru plăsmuirea supușilor Imperiului țarist în cadrul seminarelor pedagogice, în gimnazii, alte instituții de învățământ, indiferent de subordonarea instituțională a acestora: „Școlarilor mai în vârstă, mai ales celor din clasele superioare ale Seminarului, li se tălmăcea că Rusia are misiunea de la Dumnezeu de a stăpâni lumea întreagă și că această lume trebuie salvată de influența primejdioasă politică, morală și culturală a Franței voltairiane, ateiste și republicane, Franței putrede și degenerate, a Franței care este patria revoluțiilor și a tuturor ideilor și curentelor imorale și antisociale". În antiteză, elevilor li se tălmăcea că „Rusia este cea mai mare și mai tare țară din lume, că nicio altă țară nu are ceva asemănător cu *Царь Пушка* și *Царь Колокол* din Moscova și că alte țări popoare și semințiі – ca grecii, bulgarii, sârbii, românii, muntenegrenii, cehii ș.a. – scăpați de sub jugul turcilor și altora – trăiesc numai din mila, bunătatea, ajutorul și răbdarea singur stăpânitorilor țari ai Rusiei și ai pravoslavnicului popor rus".

Profesorii disciplinelor menționate nu ezitau să ofenseze elevii români, spunându-le că această etnie ar descinde din tâlharii exilați pentru faptele lor criminale din Roma și Italia în Dacia. Referindu-se la acest aspect, Pelivan relatează: „În manualul de geografie generală pentru școlile secundare nu se vorbea despre România decât pe un spațiu de 20–30 de rânduri. Tot așa și în manualul de istorie generală privitor la Istoria Românilor; țin minte că profesorul Seminarului Teologic din Chișinău, Elefterie Eliseevici Mihalevici, la lecții ne povestea că despre originea românilor există în știința istorică două teorii. După una, românii ar fi de origine țigănească. Ca

[386] *Ibidem.*
[387] *Ibidem.*

probă de verosimilitate a acestei teorii dânsul se referea la lăutarii țigani din Basarabia, care spuneau într-adevăr că sunt români și vorbesc românește". „După altă teorie, mai științifică, ironiza Pelivan, românii ar fi urmașii și descendenții tâlharilor exilați acum 18 veacuri pentru faptele lor criminale din Roma și Italia în Dacia cucerită de împăratul Traian, după cum Rusia își trimite hoții săi și elementele periculoase statului în Siberia. Despre limba moldovenească ni se spunea că este o limbă cu totul primitivă, mojicească, vorbită numai de țărani, proști și inculți, limbă în care nu se putea exprima nicio idee abstractă sau mai înaltă, o limbă veche stricată, un fel de jargon amestecat cu cuvinte rusești, turcești etc. Și că limba moldovenească nu are nimic în comun cu limba românească... Tineretul nostru școlar, încheia Pelivan, în majoritatea lui, era așa de convins de această *axiomă* încât nu-și putea închipui că poate să existe în limba românească geometria, matematica, fizica, algebra..., adică știință și literatură."[388].

Un alt militant pentru unirea Basarabiei cu România, Pan Halippa, relatează în memoriile sale despre profesorii, inclusiv cei de istorie, de la Seminarul Teologic din Chişinău. Acesta nu vorbeşte despre cultura istorică a cadrelor didactice din această instituţie de învăţământ, ci deplânge faptul că era interzisă predarea disciplinelor în română: „Chestiunea de mai sus o mai discutam cu preotul Mihalevici, care ne preda istoria generală, şi cu părintele Vasile Glavan, care ne preda limba franceză. Ambii ştiau să vorbească moldoveneşte bine, dar nu aveau dreptul să predea în limba noastră maternă. Ambii ne asigurau că în viaţa practică vom şti să soluţionăm această chestiune după cărţile bisericeşti vechi tipărite în limba moldovenească… Un interesant profesor la seminarul nostru din Chişinău era şi Gheorghe Ponomariov, care ne preda istoria civilă, dar care şi el se ferea să atingă problema predării în limba maternă, deşi la origine probabil că era urmaş al vreunui panamar din Basarabia noastră"[389].

Drept concluzie, menționăm că predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia, în a doua jumătate de secolului al XIX-lea–începutul secolului al XX-lea, are aceleași neajunsuri proprii conținuturilor instrumentelor didactice din Occident axate pe cultivarea sentimentului patriotic.

Deși un număr important din manualele și cărțile de istorie din Imperiul Rus erau traduceri ale lucrărilor semnate de istorici germani, profesorul de istorie, punând un accent exagerat pe cultivarea sentimentului de dragoste și devotament față de patrie, cultiva aversiune față de străini, în special față de polonezi, suedezi și nemți.

---

388 Ioan Pelivan, *Basarabia cea diferită de Rusia,* în „Magazin istoric", martie 2006, București, p. 20.

389 Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa, Apostol al Basarabiei. Studii, documente, materiale,* Chișinău, 2013, p. 70–71.

În pofida promovării învățământului intuitiv, singura *metodă* de predare-învățăre rămânea ca odinioară, cu rare excepții, însușirea mecanică a temelor și învățarea acestora pe dinafară. Mai mult, responsabilii din învățământ au consemnat lipsa aptitudinilor de predare ale profesorilor de istorie, fie aceștia chiar absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior cu profil pedagogic.

Elevii români din cadrul acestor instituții de învățământ, în special la lecțiile de istorie, au fost supuși unei campanii sistematice de umilire și discriminare, subliniindu-se absența originii latine a acestora atât în clasă, de către profesorii ruși, cât și în conținuturile manualelor de istorie, fie acestea și germane.

4.4. Concluzii

Deși legislația școlară de la 1864 a prevăzut anumite mutații liberale, inclusiv accederea la studii a copiilor evrei, învățământul secundar rămânea unul conservator, ce favoriza doar nobilimea.

După adoptarea sistemului clasicist, în 1871, școala reală a fost defavorizată în raport cu gimnaziul clasic. Prioritizarea limbilor clasice a dus la o reducere constantă a reușitei școlare și la formalism în instituțiile de învățământ. Demersul Ministerului Instrucțiunii Publice reprezenta o compilație nereușită din legislația germană și cea franceză. Odată cu consolidarea regimului autocrat, responsabilii din educație au aplicat măsuri menite să reducă numărul elevilor evrei și români. Chiar și așa, numărul elevilor de origine ebraică a cunoscut o creştere spectaculoasă. Această creștere a fost înregistrată inclusiv în contextul în care în 1886–1887 Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții acestei etnii.

Elevii cu nume românești din instituțiile de învățământ mediu erau trecuți cu precădere ca ruși, ceea ce denotă o asimilare a elitelor locale de către societatea rusească. Învățământul secundar rămânea inaccesibil țăranilor moldoveni atât din cauza lipsei lor de interes față de acest tip de școli, cât și a condițiilor impuse de politica autocrației. Dintre acestea, menționăm numărul mic de gimnazii; ruptura dintre învățământul primar și cel secundar; taxele de studii, uniforma și manualele scumpe și, cel mai important, îngrădirea națională și socială. Reușita slabă a elevilor moldoveni în școlile secudare rusești nu poate fi explicată doar prin politica discriminatorie a autorităților țariste, ci și printr-o precără cultură educațională.

Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia a avut aceleași neajunsuri proprii manualelor din Occident, axate pe cultivarea sentimentului patriotic. Punând un accent exagerat pe sentimentul de patriotism, profesorul cultiva aversiune față de străini, în special față de polonezi, suedezi și nemți. În pofida promovării învățământului intuitiv, singura

metodă de predare-învățare continua să fie, cu rare excepții, însușirea mecanică a temelor. La lecțiile de istorie, elevii români erau supuși umilirii și discriminării, negându-se ipoteza originii latine a românilor, atât în clasă, de către profesorii ruși, cât și în textele din manualele de istorie.

5. CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Analiza istoriografiei referitoare la subiectul tezei și a izvoarelor cu privire la instrucțiunea publică rusească în Basarabia de la mijlocul secolului al XX-lea–începutul secolului al XX-lea ne permite să tragem următoarele concluzii:

1) Constatăm lipsa unor cercetări tematice speciale, care ar reconstitui obiectivele autorităților ruse în domeniul educației între Prut și Nistru în condițiile reformelor liberale de la mijlocul secolului al XIX-lea și ale proclamării statului român modern. În istoriografie lipsește cadrul juridic de funcționare a infrastructurii școlare și peisajul integral al acesteia. Metodele de predare și practicile pedagogice utilizare de responsabilii școlari ruși au cunoscut o abordare eronată, care necesită să fie reconsiderată. Am depistat lipsa unui studiu care ar explica exhaustiv analfabetismul masiv la etnicii români. Considerăm că acest fenomen trebuie raportat atât la minoritățile etnice din cadrul Basarabiei țariste, cât și la statele din sud-estul Europei de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Am observat deopotrivă absența unui studiu complex despre învățământul secundar în perioada cercetată, care ar aborda legislația, evoluția rețelei școlare și imaginea elevului basarabean în instituțiile de învățământ secundar din Imperiul Rus.

2) Decizia privind interzicerea predării limbii române la Gimnaziului Regional din Chișinău în februarie 1866 a avut la bază rațiuni imperiale interne, ce țin de asimilarea lingvistică a moldovenilor, iar evenimentele din România au constituit o oportunitate care a justificat accentuarea omogenizării. Pentru a asigura funcționarea infrastructurii școlare, autoritățile de la Sankt-Petersburg au stabilit instruirea învățătorilor moldoveni în seminare deschise în orașe județene rusofone. În 1884, deși Consiliul Eparhial Școlar a fost invitat să participe la domeniul educațional, instituția școlară care a dat tonul asimilării a rămas școala ministerială-model.

În 1905, revendicarea privind introducerea predării în limba română în școlile primare a fost respinsă în Basarabia în contextul în care a fost încurajată aici folosirea unei limbi *moldovenești* neaoșe, deosebite de limba literară românească în scopul de a împiedica vorbirea între Prut și Nistru a limbii literare române. Singura limbă literară permisă în Imperiul Rus era limba rusă. În 1910, după ce a fost respinsă inițiativa deputatului Dumei de Stat, Dionis Gulkin, privind deschiderea școlilor primare de o clasă cu predare în limba română, moldovenii au fost plasați, la fel ca în 1864, alături de bielorusi și ucraineni, care nu au avut dreptul nici la învățământ și nici la tipărituri în limba maternă. În paralel, au fost interzise manualele cu texte românești și încurajate cele cu litere rusești și cuvinte cu rădăcină slavă și rusească, cu scopul de

a izola moldovenii dintre Prut și Nistru de conaționalii lor din România și să îi pregătească pentru integrarea lor în *lumea rusă*.

3) În perioada 1861–1884, autorităţile şcolare ruse au făcut din instrucţiunea publică un apanaj al Ministerului Instrucţiunii Publice. Responsabilii școlari au implementat cadrul juridic – contractele cu comunităţile rurale şi reforma militară din 1874 –, care a asigurat instituţiile de învăţământ primar cu mijloacele de întreţinere. Ministerul Instrucţiunii Publice a identificat tipul de şcoală, termenul de studii şi metodele de rusificare *rapidă* și *conștientă* a populaţiei băștinașe. Rețeaua școlară edificată de Direcția Școlilor Populare acoperea preponderent județele Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail.

În 1884, în contextul consolidării regimului autocrat, Consiliul Eparhial Școlar a edificat o rețea de școli parohiale care copiau modelul şcolilor ministeriale-model. Consiliul și-a concentrat eforturile în județele Orhei, Bălți, Soroca și Hotin. Principalul finanţator al celor două tipuri de şcoli – parohiale şi ministeriale-model – au fost comunităţile rurale. Direcția Școlilor Populare şi Consiliul Școlar Eparhial au deschis aceste şcoli în zonele în care comunităţile rurale puteau să participe la întreţinerea lor. Începând cu 1897, zemstvele au fost obligate să deschidă instituții de învățământ în județele cu infrastructură școlară precară – Soroca, Bălți și Hotin. În urma constatării eficienței lor, autoritățile au acordat prioritate şcolilor ministeriale cu termenul de studii de cinci ani datorită termenului mai mare de studii. Autorităţile considerau că școlile respective sunt cele mai indicate pentru plăsmuirea unor oameni ruşi.

Chiar dacă autorităţile ruse au făcut investiții considerabile în infrastructura școlară pentru a o transforma în vehicul de asimilare lingvistică, sărăcia și viața patriarhală locală au împiedicat realizarea unei rusificări *rapide și conștiente*. Am constatat existența acelorași factori la mai multe state din estul Europei – România, Grecia, Serbia, Bulgaria –, chiar dacă aceste state aveau învățământ primar gratuit și obligatoriu. Toate aceste țări, precum și socitatea basarabeană, se aflau sub dominația oralității și lecturii religioase pasive.

4) Deși legislația școlară de la 1864 a prevăzut anumite mutații liberale pentru învățământul secundar, inclusiv accederea la studii a copiilor evrei, școala medie rămânea conservatoare și favoriza nobilimea. Prioritizarea limbilor clasice a dus la o reducere constantă a reușitei școlare și la formalism în instituțiile de învățământ. Demersul Ministerului Instrucțiunii Publice reprezenta o compilație nereușită din legislația germană și cea franceză. Odată cu consolidarea regimului autocrat, responsabilii din educație au aplicat măsuri menite să reducă numărul elevilor evrei și români. Cu toate acestea, numărul elevilor de origine ebraică a cunoscut o creştere spectaculoasă. Această creștere a fost înregistrată inclusiv în contextul în

care în 1886–1887 Ministerul Instrucțiunii Publice a adoptat *numerus clausus* pentru reprezentanții acestei etnii.

Elevii cu nume românești din instituții de învățământ mediu erau trecuți cu precădere ca ruși, ceea ce denotă o asimilare a elitelor locale de către societatea rusească. Învățământul secundar rămânea inaccesibil țăranilor moldoveni, atât din cauza lipsei lor de interes față de acest tip de școli, cât și a condițiilor impuse de politica autocrației. Dintre acestea, menționăm: numărul mic de gimnazii; ruptura dintre învățământul primar și cel secundar; taxele de studii, uniforma și manualele scumpe și, cel mai important, îngrădirea națională și socială. Reușita slabă a elevilor moldoveni în școlile secudare rusești nu poate fi explicată doar prin politica discriminatorie a autorităților țariste, ci și printr-o precără cultură educațională.

5) Predarea istoriei în instituțiile de învățământ secundar din Basarabia a avut aceleași neajunsuri proprii manualelor din Occident axate pe cultivarea sentimentului patriotic. Punând un accent exagerat pe devotamentul față de patrie, profesorul cultiva aversiune față de străini, în special față de polonezi, suedezi și nemți. În pofida promovării învățământului intuitiv, singura metodă de predare-învățăre rămânea, cu rare excepții, însușirea mecanică a temelor. La lecțiile de istorie, elevii români erau umiliți și discriminați, accentuându-li-se că originea lor e alta decât cea latină, atât în clasă, de către profesorii ruși, cât și în textele din manualele de istorie (scrise de autori germani).

Recomandări:

1. În opinia noastră, este necesară o detașare a scrisului istoric de contemporaneitate și tratarea temei în contextul istoric al epocii.

2. Este necesară evitarea instrumentalizării discursului istoric și elaborarea acestuia doar în baza documentelor de arhivă, confruntate cu sursele publicate ale epocii. Pledăm pentru o studiere obiectivă a culturii școlii în istoria românilor și aprecierea echilibrată a rolului rusificării în explicarea analfabetismului masiv în mediul etnicilor români din Basarabia la sfârșitul secolului al XIX-lea.

3. Cercetarea obiectivă a domeniului educațional în secolul al XIX–începutul secolului al XX-lea este posibilă doar în urma studierii dezvoltării economice a județelor din Basarabia. Explicarea evoluției infrastructurii școlare dintre Prut și Nistru în baza lucrărilor istoricilor sovietici moldoveni prejudiciază cercetarea.

BIBLIOGRAFIE

1. ANA DGAN, Fond 157, *Învățământul secundar:* 5, 61
2. ANA DGAN, Fond 1772: *Inspectoratul XV regional al învățământului public și instituțiile subordonate, orașul Chișinău:* 140, 152
3. ANA DGAN, Fond 1862, *Instituții de învățământ secundar în Basarabia:* 23, 51, 256, 327, 328, 404, 406, 442, 499, 516, 537, 609
4. ANA DGAN, Fond 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei:* 6, 8244, 8899, 8939
5. ANA DGAN, Fond 209, *Instituții de învățământ și organe de supraveghere a activităților:* 8, 9, 13, 30, 1105, 1845, 1846, 1847, 1848, 1847
6. ANA DGAN, Fond 316, *Inspectoratele școlilor populare din Basarabia:* 4, 16, 26, 50, 94, 107, 117
7. ANA DGAN, Fond 329, *Oficiul gubernial din Basarabia:* 354
8. Adăniloaie Nichita, *Istoria învățământului primar: 1859–1918,* Editura Cris Book Universal, București, 1998, 409 p., ISBN: 9789-739-64-927-8.
9. *Anul 1812. Interviu cu D. Dragnev, dr. hab. în ist., prof. univ., membru corespondent al AŞM.* Interviu realizat de Ilie Gulca, în „Jurnal de Chişinău", 2012, 24 p.
10. Basarab, *Scrisori din Basarabia. 1884–1890.* vol. II. Ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, Editura „Ştiinţa", Chişinău, 2001, 500 p., ISBN 9975-67-257-3.
11. *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale 14–16 mai 2012,* Chișinău–Iași. Coordonatori: Prof. univ. dr. Gheorghe CLIVETI, conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2014, 1116 p., ISBN 978-973-27-2397-5.
12. Bezviconi Gheorghe, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, 150 p.
13. Boga L.T., *Lupta pentru limba românească și ideia unirii la românii din Basarabia după 1812,* Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească", 1932, 160 p.
14. Boldur A., *Istoria Basarabiei,* Editura Victor Frunză, București, 1992, 544 p., ISBN: 5-85886-027-3.
15. Buzilă Boris, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812–1918; 1918–1944).* Cuvând-înainte de Dr. Antonie Plămădeală Mitropolitul Transilvaniei, Crișanei și Maramureșului, Editura Fundației Culturale Române, București, Întreprinderea Editorial-Poligrafică ȘTIINȚA, Chișinău, 1996, 375 p., ISBN 9975-67-312-0.

16. Cazacu Petre, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918,* Știința, Chișinău, 1992, 445 p., ISBN: 5-376-01517-3.
17. Cazimir Ștefan, *Alfabetul de tranziție.* Ediția a doua, revăzută, Humanitas, București, 2006, 156 p., ISBN (10) 973-50-1401-7.
18. *Ceauşescu a fost un patriot, n-a meritat ceea ce i s-a făcut // Interviu cu Vasile Buga, cercetător ştiinţific la Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului* Disponibil: https://www.jc.md/%E2%80%9Eceausescu-a-fost-un-patriot-n-a-meritat-ceea-ce-i-s-a-facut%E2%80%9D/
19. *Centenar Sfatul Țării 1917–2017. Materialele conferinței științifice internaționale*, Chișinău, 2017, 800 p., ISBN 978-9975-139-54-0.
20. Chicaroș Tatiana, Tomuleț Valentin, *Unele probleme privind implementarea limbii ruse în rândurile populației din Basarabia în sec. al XIX-lea (Pe marginea unui raport secret al guvernatorului Basarabiei Aleksandr Konstantinovici),* în „Universitatea de Stat din Moldova, Studia Universitatis. Revistă științifică", nr. 10 (60), Chișinău, 2012, Disponibil: http://dspace.usm.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1497/06.-p.41-46.pdf?sequence=1&isAllowed=y . ISSN 1811-2668.
21. Cibotaru F., *Contribuții la istoria învățământului din Basarabia (1812–1866),* Chișinău, Cartea Moldovenească, 1962. 239 p.
22. Ciobanu Ștefan, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă,* Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1992, 270 p.
23. Ciocanu Vasile, *Contribuții istorico-literare,* Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, 281 p., ISBN 973-577-324-4.
24. Coadă Ludmila, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Pontos, Chişinău, 2009, 201 p.
25. Cojocaru Gheorghe E. *Cominternul și originile „moldovenismului". Studii și documente*, Civitas, Chișinău, 2009, 499 p., ISBN 9789975802932.
26. Colesnic-Codreanca Lidia, *Limba română în Basarabia (1812–1918). Studiu sociolingvistic pe baza materialelor de arhivă,* Museum, Chișinău, 2003, 151 p., ISBN: 9975-906-79-6.
27. Constantiniu Florin, *O istorie sinceră a poporului român.* Ediția a II-a revăzută și adăugită. Univers enciclopedic, București, 1999, 586 p., ISBN 973-8240-67-0.
28. *Cursulu primitivu de limba rumânâ, compusulu pentru sholele elementare şi IV classe gimnaziale de Ioannu Doncevu...Chişineu, Tipografia lui Akimu Popovu*, 300 p.

29. David Alexandru, *Tipăriturile româneşti în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812–1918).* Bibliografie. Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace. Contribuţii la vechea lirică românească, Universitas, Chişinău, 1993, 224 p., ISBN: 5-362-00997-4.
30. Dostoievski F.M., *Fraţii Karamazov.* Roman în patru părți și epilog. Traducere și note de Ovidiu Constantinescu și Isabela Dumbravă, Polirom, 972 p., ISBN: 978-606-539-322-6.
31. Fassel L., *Istoria şcolii germane din Basarabia*, Disponibil: www.alil.ro/wp-content/uploads/2012/08/LUMINIŢA-FASSEL.pdf
32. Fisher Steven Roger, *O istorie culturală. Cititul. A history of reading. Traducere din limba engleză de Sandor-Jozsef Torok*, Paideia, București, 2021, 468 p., ISBN 9786067484991.
33. Fruntașu Iulian, *O istorie etnopolitică a Basarabiei 1812–2002,* Cartier, Chișinău, 2002, 624 p., ISBN 9975-79-146-8.
34. Grosu Andrei, *Lipoveanul. Un fenomen basarabean în Duma de Stat a Imperiului Rus*, Știința, Chișinău, 2013, 216 p., ISBN 978-9975-67-871-1.
35. Gulica Ilie, *Considerații privind literatura didactică basarabeană în anii 30–60 ai secolului XIX*, în „Destin românesc. Revistă de Istorie și cultură", 2010, An V (XVI), nr. 3–4, (67–68), 265 p., ISSN 1857-1964.
36. Gulica Ilie, *Învăţământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul ţarist (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX),* în „Studia Universitatis Moldaviae, 2015, nr. 4 (84), Seria „Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009.
37. Gulica Ilie, *Învăţământul primar în coloniile germane din Basarabia sub regimul ţarist (a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX). Disponibil:* http://dspace.usm.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/398/14.p.117-123_sum_84.pdf?sequence=1&isAllowed=y . ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009.
38. Gulica Ilie, *Învăţământul primar rus în Basarabia. Mişcarea de deschidere a şcolilor rurale (1862–1884)*, în „Destin românesc. Revistă de Istorie și cultură", 2015, An. 10, Nr. 2, 266 p., ISSN 1857-1964.
39. Gulica Ilie, *Predarea istoriei în instituţiile de învăţământ secundar din Basarabia (a doua jumătate a secolului XIX–începutul secolului XX),* „Studia Universitatis Moldaviae", 2016, nr. 10 (100), Seria „Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345–1009.
40. Gulica Ilie, *Reușita elevilor moldoveni în școlile primare ruse din Basarabia (anii 60 ai secolului XIX– începutul secolului XX)*, în „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 2 (102)

aprilie–iunie 2015, Chișinău (https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Reusita%20elevilor%20moldoveni%20in%20scolile%20primare%20ruse%20din%20Basarabia.pdf) ISSN 1857-2022.

41. Gulica Ilie, *Strategii și practici de rusificare aplicate în școala rusă din Basarabia (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, în „Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale 14–16 mai 2012", Chișinău–Iași. Coordonatori: Prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, conf. univ. dr. Gheorghe Cojocaru, Editura Academiei Române, București, 2014, 1116 p., ISBN 978-973-27-2397-5.
42. Halippa Pan, *Publicistică,* Museum, Fundația Culturală Română, Chișinău, 2001, 235 p., ISBN: 9975-906-45-1.
43. Harea Vasile, *Legislația rusească în legătură cu învățământul din Basarabia,* în „Arhiva pentru ştiinţă şi reforma socială", Bucureşti, nr. 4, 1920, 796 p.
44. I. Jarcuţchi, S. Valcov, *Aspecte din istoria învăţământului public din Basarabia şi Transnistria*, în „Revista de istorie a Moldovei", Anul III, 1 (9), Editura „Ştiinţa", Chişinău, 1992, 166 p.
45. *In Honorem Ion Șișcanu. Studii de Istorie a Românilor,* Cahul, 2011, 537 p., ISBN 978-9975-914-53-6.
46. *Ioan Pelivan, istoric al Mișcării de Eliberare Națională din Basarabia.* Ediție îngrijită, studio introductive, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012, 646 p., ISBN 978-606-8337-04-3.
47. Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa, Apostol al Basarabiei. Studii, documente, materiale,* Chișinău, 2013, 735 p., ISBN 978-9975-4270-0-5.
48. Ion I. Solcanu, *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reîntregirii la Principatele Române 1857–1878,* Editura Enciclopedică, București, 2013, 464 p., ISBN 978-973-45-0676-7.
49. *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova,* coordonator și redactor responsabil T.T Cibotaru, Chișinău, Lumina, 1991, 334 p., ISBN 5-372-00457-6.
50. *Marele pedagog rus K.D. Uşinski,* Editura „Lumina", Chișinău, 1974, 246 p.
51. Marian L., *Cultura şi şcoala,* în „Basarabia. Monografie, sub îngrijirea Dlui Ştefan Ciobanu", Impimăria Statului din Chişinău, 1926, 330 p.

52. Moldovanu Dumitru, *Haiducul Tobultoc,* Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1981, 228 p., ISBN 978-9975-61-497-9.
53. Munteanu Ştefan, Ţară Vasile D., *Istoria limbii române. Privire generală,* București, Editura didactică și pedagogică, 1978, p. 256.
54. Murgescu Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010),* Polirom, Iași, 2010, 526 p., ISBN 9789734616657.
55. Mușat Mircea, Ardeleanu Ion, *De la statul geto-dac la statul român unitar,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 723 p.
56. Negrici Eugen, *Iluziile literaturii române,* Editura Cartea Românească, București, 2008, 296 p., ISBN 978-973-46-7074-1.
57. Negru Gheorghe, *Cazul Doncev și eliminarea limbii moldovenești din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866),* în „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură, 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), 210 p., ISSN 1857-1964.
58. Negru Elena, *Politica etnoculturală în R.A.S.S. Moldovenească,* Prut Internațional, Chișinău, 2003, 200 p., ISBN: 9975-69-395-4.
59. Negru Gh., *Documente referitoare la problema şi mişcarea naţională în Basarabia (a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea), Revista de Istorie a Moldovei*. Anul V, 1994, 2 (18), 160 p.
60. Negru Gheorghe, *„Cazul Doncev" și eliminarea „limbii moldovenești" din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866)*, „Destin românesc (serie nouă). Revistă de istorie și cultură", 2006, An I (XII) Nr. 3–4 (47–48), 216 p., ISSN 1857-1964.
61. Negru Gheorghe, *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,* în „Revistă de Istorie a Moldovei", 3–4 (23–24) 1995, iulie–decembrie, Chișinău, 1995, 120 p.
62. Negru Gheorghe, *O tentativă nereușită de a înființa în Basarabia o tipografie moldovenească,* în „Revista de Istorie a Moldovei", nr. 1–2, 1997, 160 p.
63. Negru Gheorghe, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia,* Chișinău, Prut Internațional, 2000, 200 p., ISBN 9975-69-177-3.
64. Pelivan Ioan, *Basarabia cea diferită de Rusia*, în „Magazin istoric", martie 2006, 100 p.
65. Pelivan Ioan, *Chestia limbei în școlile primare din Basarabia,* în „Ioan Pelivan, istoric al Mișcării de eliberare națională din Basarabia", Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012, 646 p.

66. Popovschi Nicolae, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși; Din negura trecutului: crîmpeie de amintiri,* [Chișinău]: *Museum,* 2000, 503 p., ISBN: 9975-905-46-3.
67. Poştarencu Dinu, *Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei,* volulmul II, Chişinău, 2009, 136 p., ISBN 978-9975-78-735-2.
68. Predescu Lucian, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc. Oameni şi înfăptuiri.* Ediţie Anostatică, Bucureşti, 1999, 959 p., ISBN 9739418023.
69. Remy Johannes, *The Valuev Circular and Censorship of Ukrainian Publications in the Russian Empire (1863–1876): Intention and Practice. Disponibil:* https://www.researchgate.net/publication/276114416_The_Valuev_Circular_and_Censorship_of_Ukrainian_Publications_in_the_Russian_Empire_1863-1876_Intention_and_Practice .
70. Saramago Jose, *Evanghelia după Isus Cristos.* Traducere de Mioara Caragea, Polirom, 2012, 420 p., ISBN: 978-973-46-2541-3.
71. *Schiță istorică a Gimnaziului de Băieți No. 1 din Chişinău întocmită cu ocazia jubileului de 100 de ani (1828–1928) de directorul Gimnaziului Profesor Iosif D. Nica,* Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor, 1929, 81 p.
72. Stoicov I., *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia sub dominația rusă (1812–1917),* Tipografia Eparhială „Cartea moldovenească", 1933, 160 p.
73. *Școala Medie No. 2 de Băieți din Chişinău, 1850 LXXV 1525. Schiță istorică alcătuită cu ocazia împlinirii a 75 de ani de existență de la 1850 până la 1925 de directorul Școalei Const. T. Nicolaidi,* 1926, Tip. Fr. Munteanu, 119 p.
74. Țurcanu Ion, *Istoria Românilor (cu o privire mai largă asupra culturii),* Muzeul Brăilei, Editura Istros, Brăila, 2007, 825 p., ISBN 9789731871028.
75. Ungureanu Constantin, *Școlile secundare în Bucovina (1808–1918),* Chișinău, 2016, 304 p., ISBN 978-9975-53-607-3.
76. *1910–1911 Годовой отчет о наблюдении за законоучительством и духовно-нравственном воспитанием в земских и министерских училищях Бессарабской губернии,* Chişinău, 1911, 166 p.
77. Гром Олег Андреевич, *Молдавское национальное движение в Бессарабии в конце XIX–начале XX веков.* Специальность 07.00.02 – Отечественная история. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Лапин В.В., Санкт-Петербург, 2017, 205 p.

78. *Статистика народной школы в Бессарабской губернии. Доклад секретаря Бессарабскаго Статистическаго комитета М.В. Негручева, заседанию 5-го января 1883 года*, «Бессарабские областные ведомости», 1883, 6 p.
79. Керсновский Антон, *История русской армии*, Смоленск, 2004, 456 p. ISBN: 5-8138-0603-2.
80. *Об устройстве церковно-приходских школ в имениях заграничных монастырей, Кишиневские епархиальные ведомости*, nr. 23, 1884, 1084 p.
81. *Обзор Бессарабской губернии за 1913 год*, 110 p.
82. *Бессарабія. Историческое описание. Съ высочяйшаго соизволенія издано при Министерствъ Внутрених Дел. Посмерный выпускъ исторических изданій П. Н. Батюшкова. Съ 3-мя фототипіями, 53-мя гравюрами и картой.* С-Петербургъ, 1892, 95 p.
83. Будак И. Г., *Буржуазные реформы 60–70 гг. XIX в. в Бессарабии,* Картя Молдовеняскэ, 1961, 220 p.
84. *География Бессарабской губернии. Учебное пособие для средних и нижних учебных заведении. С приложением 23 чертежей, плана города Кишинева и карты Бессарабской губернии.* Состовитель П.П. Сорока, Кишинев, 1878, 82 p.
85. Гильфердинг Александр, *Когда Европа была нашей,* http://www.e-reading.club/chapter.php/1035032/90/Gilferding_-_Istoriya_baltiyskih_slavyan.html
86. *Главнейшие моменты в истории молдавского книгопечатания в Бессарабии/ [Гурие, Иеромонах, Епархиальный миссионер]*, 70 p.
87. Данилевский И. Я., *Россия и Европа,* Древнее и современное, Москва, 2002, 548 p., ISBN 978-5-534-09382-7.
88. *Движение училищного дело в Бессарабии в 1868 и 1869*, în «Бессарабские губернские ведомости», nr. 19, 6 p.
89. *Доклад губернской земской управы земскому собранию XXXIX очередной сессии с 8-ю приложениями, Кишинев,* 1907, 83 p.
90. *Доклад о народномъ обарзовании въ Бессарабии*, 1897, 70 p.
91. Дончевъ Ив., *Народное образование в Бессарабии, «*Бессарабские областные ведомости», 1870, nr. 95, 6 p.
92. Исаин И., *Несколько слов о народных школах в Оргеевском уезде Кишиневской епархии, «Кишиневские вепархиальные ведомости»*, 15–31 марта, 6, 1873, 58 p.

93. *Историческая записка по случаю 25-летию Кишиневскаго Реальнаго Училища (1873–1898),* Одесса, Типография «Новор. Темграф.» Сабанский пер. Дом, 2, 1899, 150 p.
94. *Исторія Россіи. Соч. Д. Иловайскаго. Ч. 2. Владимірскій періодъ, Москва, 1880,* 578 p.
95. *Итоги деятельности и средств содержании Бессарабской народной школы за последнее десятилетие 1876-1886. По официальным данным составил В. Н. Белый, инспектор Народных училищ Бессарабской губернии,* Кишинев, 1887, p. 215.
96. К. П. Яновский, *Воспоминания и мысли,* în «Русский вестник», март, 1903, 464 p.
97. *Кишиневская областная впоследствии губернская нынъ Первая Гимназия. Историко-статистический очерк за 75 лътие ея существования (1833–1908 г.г.) составлен Законоучителем гимназии протоиерееемъ Н.В. Лашковымъ при участии преподователей Н.Д. Колева и И.П. Зеленева. Кишинев. Типография Бессарабскаго Губернскаго Правления,* 1908, 587 p.
98. *Классицизмъ и русская школа*, «Русский вестник», том двести восьмидесятый, год издания сорок седьмой, июль 1902, 460 p.
99. Коцовский А. Д., *О так называемом «балтском движении» в Бессарабии*, «Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и Любителей Естествознания», 1911, 180 p.
100. Кочубинский А., *Частные молдавские издания для русской школы (Библиографические заметки*), «Журнал Министерства народного просвещения». Часть CCCXXXXXVII, 1903, СПб, июнь, 450 p.
101. Крачун Т. А., *Очерки по истории народного образования в Молдавской ССР, Шкоала Советикэ, Кишинев, 1950,* 179 p.
102. Крачун Тимофей Антипович*, Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии,* Кишинев, 1985, 243 p.
103. Лейкина-Свирская В.Р., *Интеллигенция в Россииво второй половине XIX века,* Издательство «Мысль», 1971, 366 p.
104. *О прекращении преподования молдавского языка в Кишиневской Гимназии,* «Циркуляр по Управлению Одесским учебным округом», nr. 2, 1868, 300 p.
105. *О состоянии народных училищ в Бессарабии (Из отчета составленнаго г. директором училищ Бессарабской области К. П. Яновским,* în « Журнал Министерства Народнаго Просвещения», часть CXXXIX, 1868, 450 p.

106. *О состоянии учебнаго дела в начальных народных училищах в каком они поступили в ведении Училищних Советов,* 1870, 80 p.
107. Ососков А. В., *Начальное образование в дореволюционной России (1861–1917)*, Москва, Просвещение, 1982, 208 p.
108. *Отчет министра народнаго просвещения за 1868 годъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвещения,* СанктПетербургъ, январь 1869, 450 p.
109. *Отчет министра народнаго просвещения за 1872 годъ, Журналъ Министерства Народнаго Просвещения,* СанктПетербургъ, январь 1873, 466 p.
110. *Отчет начального народнаго образования в Бессарабской губернии за 1897–1898 учебный год,* 120 p.
111. *Отчет начального народнаго образования в Бессарабской губернии за 1876–1877 учебный год,* «Сборник Бессарабского земства издаваемый губернскою земскою управою», год седьмой, Кишинев, 1877, 260 p.
112. *Отчет начального народнаго образования в Бессарабской губернии за 1897–1898 учебный год,* 78 p.
113. *Отчет об натуральных повинностей в период с 1 октября 1878 по 1 октября 1879 года*, 90 p.
114. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г. III. Бессарабская губерния. Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел*, 1905, 254 p.
115. Приложение къ «Кишиневскимъ епархиальнымъ Ведомостямъ» за 1910-й годъ, *Журналы Сьезда депутатовъ духовенства Кишинесвской епархии 1909 года,* Кишиневъ, Епархиальная Типография, 1909, 194 p.
116. *Проэкт введения всеобщаго низшего начального обучения в гор. Кишинев с 1914 по 1923 годы,* Кишинев, 123 p.
117. Робер Ал., *Организация учебной части в гимназиях*, „Русский вестник", Том 29, Москва, 1860, 460 p.
118. *Сборник Бессарабии,* 1880, nr. 4, 5, 6, 70 p.
119. *Сравнительная таблица. Распределение уроков и предметов по классам в наших гимназиях по уставам и предписаниям,* 10 p.
120. *Сын отечества*, nr. 8, 1869, 6 p.
121. Урусов Князь С. Д., *Записки губернатора,* Chișinău, Litera Internațional, 2004, 343 p., ISBN 978-9975-74-914-5.

122. *Учебная деятельность Оргеевскаго уезда*, «Бессарабские губерниальные ведомости», nr. 23, 1875, 6 p.
123. *Учебник Всеобщей истории с точки зрения культуры. Сочинение Доктора Густава Цейса, профессора Веймарской Гимназии. Перевод И. Катаева. Часть I. Древняя История. Выпуск Первый. Восточные Народы, Санктпетербукг, Издание Товарищества Общественная польза, 1862. http://xn--90ax2c.xn--p1ai/catalog/000207_000017_RU_RGDB_BIBL_0000353664/viewer/*
124. Шаталов И., *Русский язык в инородчесской школе,* «Журнал Министерства Народнаго Просвъщения», СанктПетербург 1903, 3, отд. 3, 445 p.
125. Шир Н. А, *Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологичекский очерк,* Киев, Наукова Думка, 1991, 172 p., ISBN 5-12-002513-7.
126. *Школьная сеть с кратким обзором состояния начального образования. Сорокский уезд (приложение к докладу о введения всеобщаго обучения в Бессарабии очередной XXXIX сесии,* Кишинев, 1907, 64 p.
127. Berstein Serge, Milza Pierre, Berstein Gisèle, Gauthier Yves, Guiffan Jean, *Histoire du XIXe siècle: les évènements qui ont transformé le monde, les acteurs qui ont transformé le siècle*, Hatier, 2014, 544 p., ISBN 13: 9782225820588.
128. Bogdan H., *Histoire des peuples de l'ex U.R.S.S. Du Ixe siecle a nos jours,* Librairie Academique Perrin, 1993, 442 p., ISBN-13, 978-2012787063.
129. Chaunu Pierre, *La civilisation de l'Europe des lumières,* Flammarion, Paris, 1982, 665 p., ISBN 9782081240063.
130. Cipolla Carlo M., *Literacy and development in the West.* Made and printed in Great Britain by Cox & Wyman Ltd, London, Reading and Fakenham, Set in Monotype Times, 1969, 144 p.
131. Ferro Marc, *La Grande Guerre 1914–1918.* Préface de Pierre Renouvin, membre de l'Institut, Editions Gallimard, 1969, 384 p.
132. Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes. Avec une carte ethongraphique de la Russie*, 1917, 222 p.
133. Said Edward W., *Culture et Imperialisme,* traduit de l'anglais par Paul Chemla. Ouvrage publié avec le concours du Centre national des lettres, Fayard Le Monde diplomatique, Librairie Arthème Fayard, Le monde diplomatique, 2000, 558 p., ISBN 9780099967507.

ANEXE

Tabelul nr. 1. Deschiderea școlilor populare în județele Hotin, Soroca și Bender și plățile percepute de la comunități săteşti [390]

Judeţul	Localitatea	Nr. de locuitori	Suma percepută de la fiecare bărbat	Suma totală colectată
Bender	Gura Galbenei	1.982	29 de copeici	566 de ruble
	Gura Bâcului	4.000	20 de copeici	800 de ruble
	Căinari	3.147	25 de copeici	786 de ruble
Soroca	Pepeni	3.180	10 copeici	318 ruble
	Căinari	4.706	10 copeici	476 de ruble
	Arioneşti	4.766	13 copeici	602 ruble
	Ocolina	4.955	10 copeici	495 de ruble
	Climăuţi	4.243	10 copeici	424 de ruble
	Cubolta	4.243	10 copeici	424 de ruble
Hotin	Novoseliţa	7.570	10 copeici	757 de ruble
	Edineţ	4.221	10 copeici	422 de ruble
	Secureni	6.589	10 copeici	658 de ruble
	Chilimăuţi	6.198	10 copeici	619 ruble

[390] ANA DGAN, f. 2, inv.1, d. 8001, f. 3-4.

Tabelul nr. 2. Subvenționarea învățământului de către zemstvele județene în 1875[391]

Judeţul	Bugetul total	1875		
		Pentru învăţ.	%	Bugetul total
Chişinău	73.949	1.150	1,5	87.131
Bender	40.487	820	2,2	56.033
Akkerman	88.010	2.700	3,0	109.884
Orhei	64.722	1.665	2,5	84.084
Bălţi	42.716	3.850	7,7	76.509
Soroca	64.275	2.150	3,3	107.150
Hotin	87.145	4.040	4,6	133.370
Total	**468.307**	**16.375**	**3,5**	**654.161**

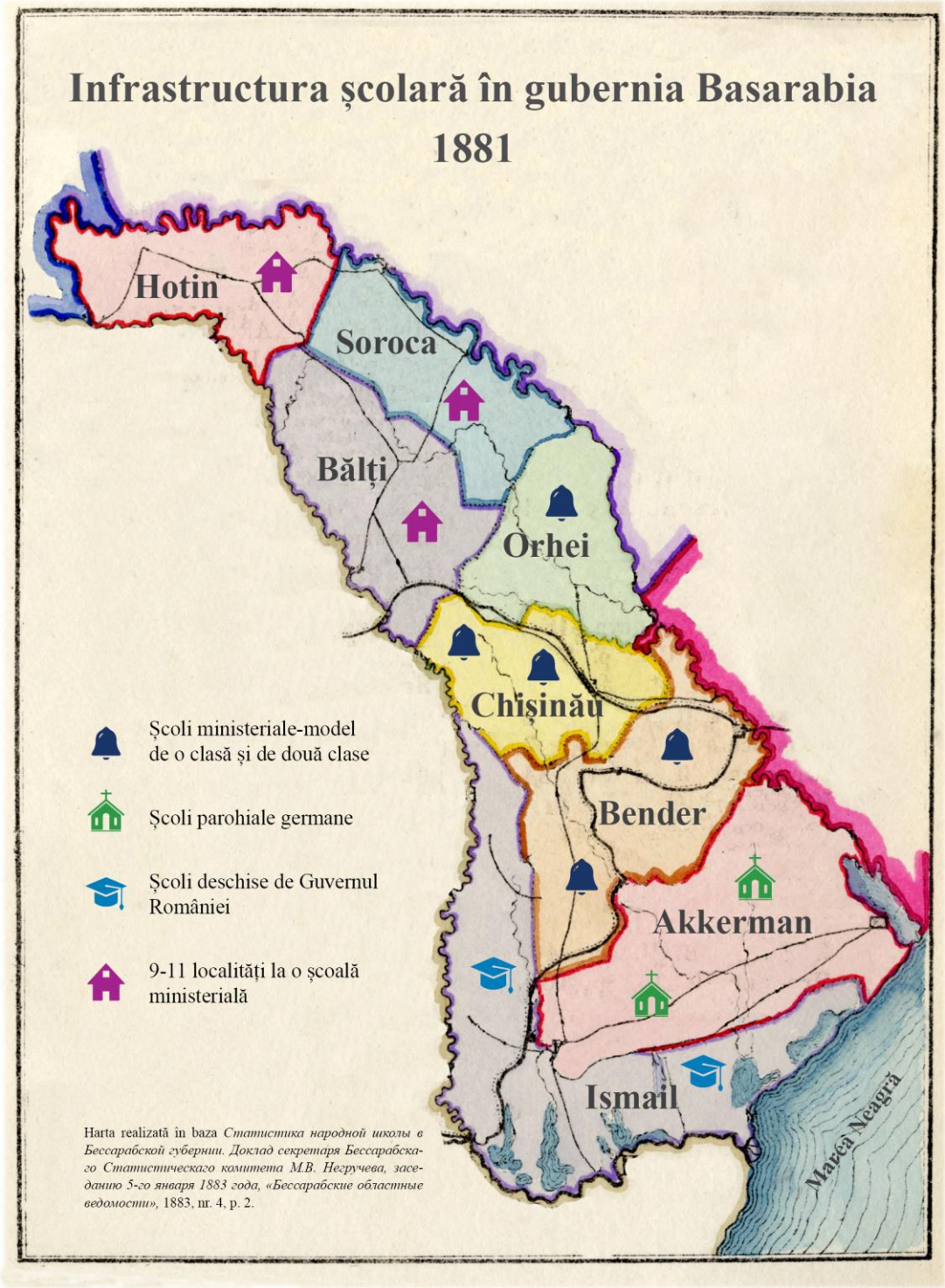
Tabelul nr. 3. Şcolile ministeriale de două clase deschise în anul de studii 1876–1877 în baza şcolilor publice săteşti[392]

Judeţul	**Şcoala**	**Contribuţia guvernului**	**Contribuţia comunităţii**	**Fondul dom. mănăstireşti**
Chişinău	Lăpuşna	685 de ruble	800 de ruble	
	Cărpineni	400 de ruble	765 de ruble	
	Ciuciuleni	265 de ruble	900 de ruble	
Akkerman	Ciişte	570 de ruble	600 de ruble	
Soroca	Arioneşti	200 de ruble	459 de ruble	1.000 de ruble

391 Ludmila Coadă, *op. cit,* 132.

392 *Отчет начального народнаго образования в Бессарабской губернии за 1876–1877 учебный год*, «Сборник Бессарабского земства издаваемый губернскою земскою управою», год седьмой, Кишинев, 1877, p. 10–20.

Harta nr. 1 Infrastructura școlară în gubernia Basarabia în 1881

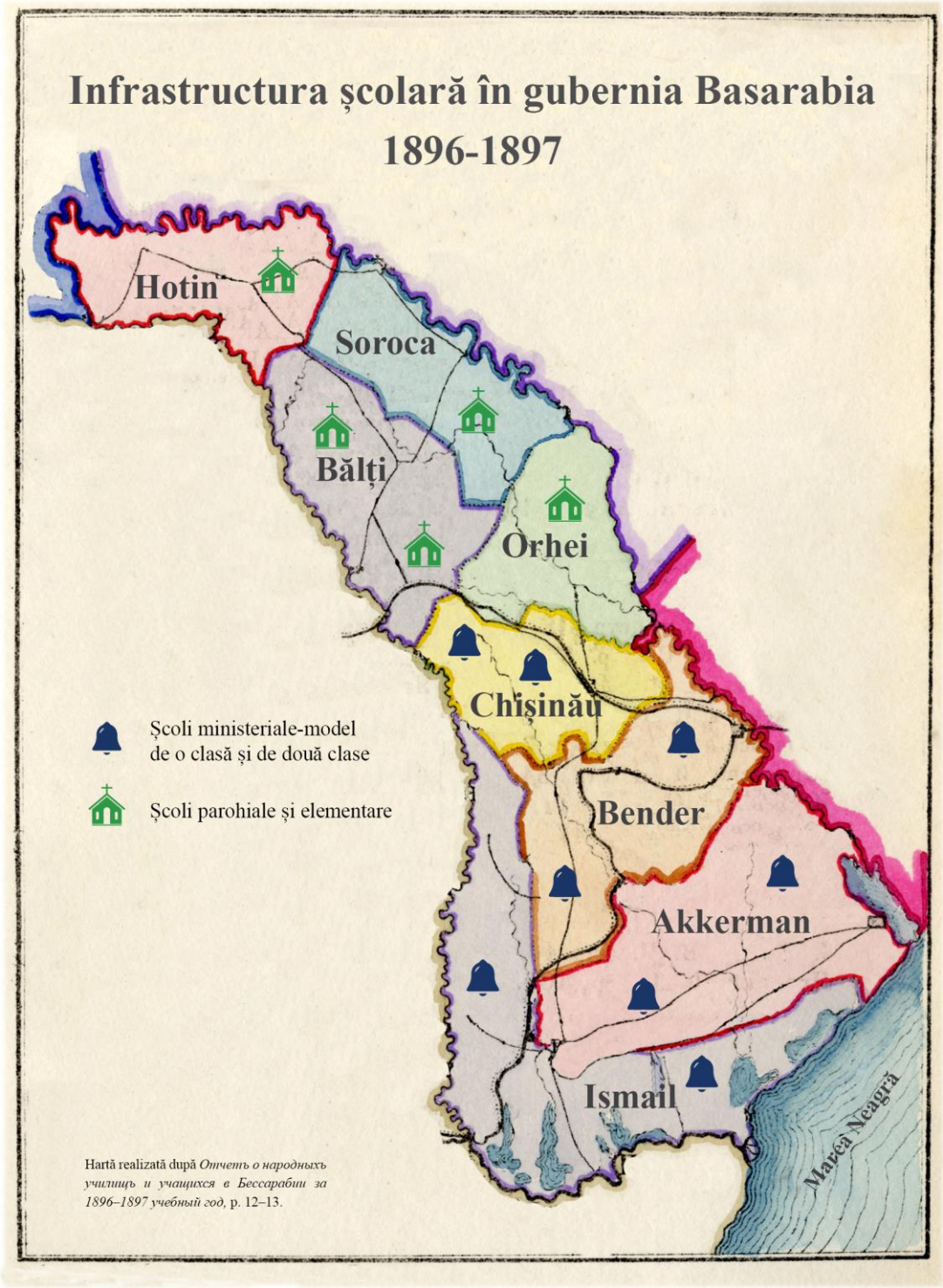

Tabelul nr. 4. Numărul şcolilor populare şi al elevilor în cele şapte judeţele ale guberniei Basarabia[393]

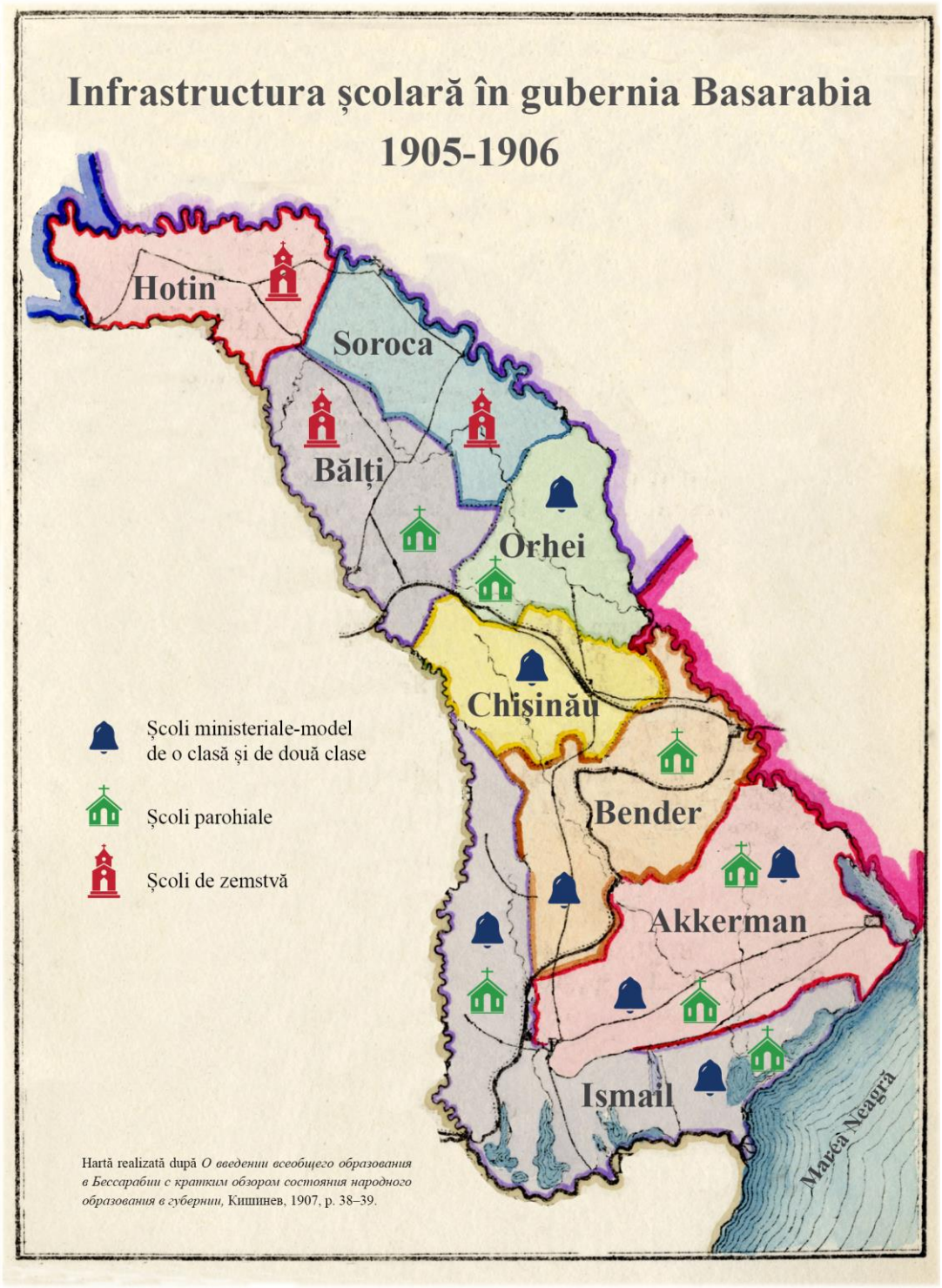
Județele	Școli				Elevi											
	A	B	C	Total	A			B			C			Total		
	Direcției școlilor populare	Parohiale	Elementare		Băieți	Fete	Ambele sexe	Băieți	Fete	Ambele sexe	Băieți	Fete	Ambele sexe	Băieți	Fete	Ambele sexe
Akkerman	128	26	23	177	10101	4931	15032	1056	498	1554	844	497	1341	12001	5926	17927
Bender	71	26	20	117	3849	995	4844	1088	156	1244	962	131	1093	5899	1282	7181
Bălți	42	21	40	103	2020	538	2558	1013	76	1089	1163	84	1247	4196	698	4894
Chișinău	90	17	71	178	4751	1648	6399	689	176	865	2120	603	2723	7560	2429	9987
Orhei	41	24	49	114	2569	398	2967	917	173	1090	1692	131	1823	5178	702	5880
Soroca	38	21	57	116	2147	411	2558	884	137	1021	2125	93	2218	5156	641	5797
Hotin	57	19	29	105	2794	595	3389	694	52	746	744	75	819	4232	722	4954
Total	467	154	289	910	28231	9512	37747	6341	1268	7609	9650	1614	11264	44222	12398	56620

[393] *Отчетъ о народныхъ училищъ и учащихся в Бессарабии за 1896–1897 учебный год,* p. 12–13.

Harta nr. 2. Infrastructura școlară în gubernia Basarabia (1896-1897)

Harta nr. 3. Infrastructura școlară în gubernia Basarabia 1905-1906

Tabelul nr. 5. Numărul general de școli la 1 ianuarie 1906 și repartizarea acestora pe județe

Județele	Nr. de școli
Akkerman	174
Ismail	150
Bender	131
Bălți	119
Orhei	114
Hotin	112
Chișinău	104
Soroca	103

Tabelul nr. 6. Numărul școlilor ministeriale și de zemstvă și repartizarea lor în județe la 1 ianurie 1906[394]

Județul	**Nr. școlilor de zemstvă**	**Nr. școlilor ministeriale**
Ismail	–	93
Akkerman	–	72
Chișinău	6	58
Orhei	8	44
Bender	15	53
Bălți	16	42
Soroca	25	32
Hotin	60	8

394 *Ibidem.*

Tabelul nr. 7. Repartizarea școlilor parohiale pe județe la 1 ianuarie 1906[395]:

Județele	Nr. școlilor parohiale	Nr. școlilor de zemstvă
Ismail	53	–
Akkerman	52	–
Bender	51	15
Bălți	49	16
Orhei	48	8
Hotin	43	60
Soroca	42	25
Chișinău	32	6

Tabelul nr. 8. Datele privind ştiutorii de carte în Basarabia după naționalități şi sexe[396]

Bărbaţi	%	Femei	%
Germani	63,5	Germani	62,9
Polonezi	55,6	Polonezi	52,9
Evrei	49,6	Evrei	24,2
Ruşi albi	42,3	Ruşi mari	21,1
Ruşi mari	39,9	Ruşi albi	11,5
Bulgari	31,4	Bulgari	6,4
Turci	21,1	Ucraineni	3,1
Ucraineni	15,3	Turci	2,4
Moldoveni	10,5	Moldoveni	1,7

395 *О введении всеобщего образования в Бессарабии с кратким обзором состояния народного образования в губернии*, Кишинев, 1907, p. 38–39.

396 *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897г. III. Бессарабская губерния. Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел*, 1905, p. XX.

Tabelul nr. 9. Analfabetismul în diferite țări europene în jurul anului 1900 (% din populația peste vârsta de intrare în sistemul educației școlare)[397]

	Bărbați	Femei	Total
Austria (1900)	22,1	25,5	23,8
Belgia (1900)	30,6	33,3	31,9
Bulgaria (1900)	57,9	86,9	72,1
Danermarca (1900)			4,0
Elveția			2,0
Finlanda (1900)	7,3	6,8	7,0
Franța (1901)	14,8	19,8	17,4
Germania			4,0
Grecia (1907)	41,8	79,8	60,8
Irlanda (1901)	13,5	14,0	13,7
Italia (1901)	42,5	54,4	48,5
Marea Britanie			10,0
Norvegia			5,0
Portugalia (1900)	67,5	83,4	75,9
România (1899)	67,2	89,1	78,0
Rusia Europeană (1897)	62,5	83,1	73,0
Serbia (1900)	67,3	92,9	79,7
Spania			52,0
Suedia			2,0
Țările de Jos			13,0
Ungaria	34,4	46,9	40,7

[397] Bogdan Murgescu, *op. cit*, p. 191.

Tabelul nr. 10. Componența etnică a elevilor Gimnaziului Gubernial din Chișinău (1874–1876)[398]

Naționalități	**1876**	**1875**	**1874**
ruși	223	208	200
evrei	102	103	100
moldoveni	45	31	21
polonezi	27	31	29
greci	15	15	10
bulgari	15	14	5
armeni	14	9	7
germani	8	5	10
georgieni	2	2	1
italieni	3	2	2
În total	**457**	**420**	**384**

[398] ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 516, f. 2–8.

Tabelul nr. 11. Reușita la Gimnaziul Regional din Chișinău (1865–1873)[399]

Anul	Nr. de elevi	Nr. de corigenți	%	Elevi ajunși în clasa de absolvire	Deținători de atestat	%
1865	485	207	42,6	22	4	18,9
1866	451	147	32,5	24	3	12,5
1867	450	120	26,6	24	5	20,8
1868	496	186	35,4	37	4	10,8
1869	455	186	40,8	25	3	12,0
1870	430	143	33,2	19	1	5,2
1873	374	108	28,8	13	5	38,4

Tabelul nr. 12. Elevii Gimnaziului nr. 2 din Chișinău după naționalitate[400]

Anul de studii	**Nr. total de elevi**	**Ruși**	**Evrei**	**Moldoveni**
1887–1888	225	106	74	45
1893–1894	270	149	93	–*

* Numărul elevilor ruși și evrei alcătuiesc, în anul de studii 1893–1894, 242 dintr-un număr total de 270, ceea ce arată că numărul elevilor moldoveni s-a redus considerabil în raport cu anul de studii 1887–1888. Dacă scădem din numărul total de elevi, 270, cel al etnicilor ruși și români, 242, celorlalte etnii le reven 28 de elevi, din care opt știm că erau polonezi.

[399] ANA DGAN, F. 1862, inv. 25, d. 327, f. 22.
[400] ANA DGAN, F. 1772, inv. 7, d. 152, f. 1–10.

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, Gulica Ilie, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctor în istorie sunt rezultatul propriilor cercetări şi realizări ştiinţifice. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

Gulica Ilie

Semnătura

Data:

CURRICULUM VITAE

Studii

1997 – 2003, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova (licență)

2003 – 2004, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova (master)

2006 – 2010, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova (doctorat)

Angajare

Septembrie 2023 – prezent, jurnalist de investigații, Radio Europa Liberă Moldova

Octombrie 2022 – septembrie 2023, jurnalist de investigații, TV8, Balkan Investigative Reporting Network (colaborare)

2009 – 2019, redactor, redactor-șef adjunct, Jurnal de Chișinău

2003 – 2009, redactor Editura Prut Internațional, Revista de Istorie și Cultura „Cugetul”

Traininguri

2022 – 2023, bursă pentru jurnalist de excelență Balkan Investigative Reporting Network

2019, bursă în jurnalismul de investigații de mediu de calitate, Leipzig și Berlin

2019, bursă Thomson Reuters Foundation

2017 The International Visitor Leadership Program (IVLP) U.S. State Department

Premii

2016 – Premiul pentru cea mai bună investigație pe probleme de corupție (UNDP Moldova)

2017 – Premiul Asociației Presei Independente „Curaj + Demnitate = Reputaţie”

2019 – Jurnalistul Anului în Moldova, categoria investigații (Centrul pentru Jurnalism Independent (CJI) Comitetul pentru Libertatea Presei (CLP).